

Ondernemerschapsonderwijs:

een gids voor docenten

Ondernemerschapsonderwijs:

een gids voor docenten

Deze publicatie wordt gefinancierd door het kaderprogramma voor concurrentievermogen en innovatie ter bevordering van het concurrentievermogen van Europese ondernemingen.

Uitgegeven door

Directoraat-generaal Ondernemingen en Industrie
Eenheid Ondernemerschap 2020
Europese Commissie
1049 Brussel
BELGIË
Entr-entrepreneurship@ec.europa.eu

JURIDISCHE MEDEDELING

Noch de Europese Commissie, noch om het even welke persoon die in haar naam handelt, kan verantwoordelijk worden gesteld voor het gebruik van de in deze publicatie vervatte informatie of voor eventuele fouten die kunnen voorkomen ondanks zorgvuldige voorbereiding en controle. De publicatie geeft niet noodzakelijk het standpunt of de positie van de Europese Commissie weer.

Omslagfoto: © Colorscurves | Dreamstime.com
Foto's: © Dreamstime.com, Istockphoto.com

ISBN 978-92-79-30919-9
doi:10.2769/52987

© Europese Unie, 2014

Reproductie is toegestaan, met bronvermelding, tenzij anders aangegeven.

Voor gebruik of overname van materiaal waarvan is aangegeven dat het auteursrecht bij derden berust, moet toestemming aan de rechthebbende(n) worden gevraagd.

Ondernemerschapsonderwijs — Een gids voor docenten

Deze gids werd in 2013 samengesteld voor de Europese Commissie, DG Ondernemingen en Industrie.

Samenvatting

In 2012 zetten DG Ondernemingen en Industrie en DG Onderwijs en Cultuur twee transnationale congressen in gang om docenten voor te bereiden op het geven van ondernemerschapsonderwijs. De twee congressen vonden plaats in mei 2012 (Dublin, Ierland) en september 2012 (Brdo, Slovenië). Het doel van de twee congressen was om de partijen die betrokken zijn bij het opleiden en trainen van docenten op het gebied van ondernemerschap bij elkaar te brengen en de gelegenheid te bieden goede voorbeelden te delen, ideeën uit te wisselen en van elkaar te leren.

Ongeveer 170 afgevaardigden uit meer dan 30 landen — Europese lidstaten, alsook toetredingslanden en partnerlanden — namen aan de twee congressen deel. Deskundigen presenteerden kaders en richtlijnen. En beroepskrachten van scholen, docentenopleidingen, ngo's en opleidingsinstellingen gaven presentaties over hun methoden, programma's en projecten. Vernieuwende ideeën werden onderzocht en besproken tijdens workshops en werksessies in groepsverband. In totaal werd er een grote verscheidenheid aan maatregelen behandeld, gericht op de invoering van ondernemerschapsonderwijs op de lerarenopleidingen.

Deze gids beoogt een selectie van inspirerende praktijkvoorbeelden die tijdens die congressen naar voren kwamen, onder de aandacht te brengen van een groter publiek. Hij beschrijft de voorwaarden voor en de succesfactoren van de voorbeelden en biedt contactgegevens voor wie verdere informatie wil.

Hierop voortbouwend, biedt hij een reeks praktische aanbevelingen die zijn opgesteld naar aanleiding van de congressen, in de hoop dat beroepskrachten daarmee kunnen worden aangezet om door te gaan met hun eigen activiteiten om docenten te bekwalen in het ondernemerschapsonderwijs.

Uitvoerende organisatie

Deze gids werd in 2013 samengesteld voor de Europese Commissie, DG Ondernemingen en Industrie, door ICF GHK|GHK Consulting Ltd.

Voorwoord

De ondersteuning van ondernemerschap is momenteel belangrijker dan ooit. De versterking van het ondernemerschapsonderwijs op scholen, instellingen voor beroepsonderwijs en universiteiten heeft een positief effect op de ondernemingsdynamiek van onze economie. Ondernemerschapsonderwijs draagt niet alleen bij aan de creatie van maatschappelijke ondernemingen en nieuwe bedrijven, maar maakt jonge mensen ook beter inzetbaar op de arbeidsmarkt en ondernemer binnen bestaande organisaties in de sociale, publieke en private sector. Investeren in ondernemerschapsonderwijs is derhalve een van de meest rendabele investeringen die Europa kan doen: onderzoek laat zien dat leerlingen en studenten die hieraan hebben deelgenomen, drie- tot zesmaal zo vaak een bedrijf opzetten in hun latere leven dan degenen die geen ondernemerschapsonderwijs hebben gevolgd.

In het actieplan Ondernemerschap 2020 en de nota „Een andere kijk op onderwijs” heeft de Europese Commissie de noodzaak benadrukt om ondernemerschapsonderwijs te integreren in alle onderwijssectoren, inclusief het niet-formele onderwijs. Beide documenten roepen de lidstaten op ervoor te zorgen dat alle jonge mensen een praktische ervaring met ondernemen hebben voordat zij het verplichte onderwijs verlaten en onderstrepen het belang van „al doende leren” in het onderwijs en in opleidingen. Onderwijs is een bevoegdheid van de lidstaten, maar maatregelen op Europees niveau kunnen ondersteuning bieden aan de lidstaten bij het aanpassen en verbeteren van de wijze waarop zij onderwijzend personeel werven, opleiden en ontwikkelen. Dat kan zowel plaatsvinden door middel van financiële maatregelen met systemische effecten, met name via het voorgestelde programma „Erasmus+”, als door te vergemakkelijken dat de lidstaten leren van elkaars beleid en praktijk (*peer learning*). Het recentelijk opgerichte Europees Instituut voor innovatie en technologie helpt ook om een

meer ondernemende cultuur te creëren door gevestigde denkwijzen te veranderen. De bijbehorende kennis- en innovatiegemeenschappen verzorgen nu hun eigen masteropleidingen en opleidingen voor promovendi met een sterk ondernemingsgerichte inslag.

Docenten vervullen hierbij een centrale rol, aangezien zij een grote invloed hebben op de resultaten van lerenden. Kritische docenten evalueren hun onderwijs voortdurend en stellen het bij op grond van de gewenste leerresultaten en de individuele behoeften van studenten. Als sleutelcompetentie hoeft ondernemerschap niet noodzakelijkerwijs als afzonderlijk vak te worden gegeven. In plaats daarvan vergt het een manier van lesgeven waarbij ervaringsleren en projectmatig werken een belangrijke rol spelen. Docenten geven de studenten geen antwoorden, maar helpen hen om onderzoek te doen, de juiste vragen te stellen en de beste antwoorden te vinden. Om leerlingen en studenten te kunnen inspireren en hen te helpen een ondernemende instelling te ontwikkelen, dienen docenten over een groot aantal competenties te beschikken die verband houden met creativiteit en ondernemerschap. Zij hebben een onderwijsomgeving nodig waarin creativiteit en het nemen van risico's worden aangemoedigd en waarin fouten worden aangemerkt als een mogelijkheid om te leren. De ontwikkeling van de competenties van schoolbesturen en onderwijzend personeel — inclusief ambitieuze nieuwe leraren en docenten die al geruime tijd in het onderwijs werkzaam zijn — dient een absolute prioriteit voor de lidstaten te zijn.

De Commissie vergroot haar steun aan het onderwijs en stimuleert daarbij zowel de lidstaten als de onderwijssector zelf om hervormingen door te voeren die hen in staat stellen meer kwaliteit te bieden dankzij meer effectief onderwijs en meer effectieve lerarenopleidingen. Geen enkele hervorming kan immers succesvol

zijn als het start- en eindpunt daarvan niet wordt gevormd door de leraren en degenen die hen opleiden.

Deze gids is het resultaat van twee praktische workshops („laboratoria”) waarbij docenten en deskundigen op Europees niveau bij elkaar werden gebracht om bestaande praktijken uit te wisselen en de manieren te bespreken waarop docenten het best kunnen worden opgeleid en ondersteund bij de invoering van ondernemingsgerichte projecten en methoden in de klas. De ideeën en voorbeelden die tijdens die workshops naar voren kwamen, zijn

in deze gids samengebracht om die inspirerende praktijken meer bekendheid te geven. Wij hopen dat de gids u bevalt en van nut mag zijn.

Antonio Tejani

Maria Lina

Inhoud

Inleiding	7
Trefwoorden	8
Wat typeert een docent die lesgeeft in ondernemerschap?	9
Wat is er vereist voor ondernemerschapsonderwijs aan docenten?	10

Praktijkvoorbeelden initiële lerarenopleiding (ILO) 13

Initiële lerarenopleiding — Belangrijkste lessen uit de praktijk	14
‣ Docentenopleiding voor ondernemerschapsonderwijs	16
‣ Activiteiten om docenten in opleiding te bekwalen in ondernemerschapsonderwijs	26
‣ Ondernemingsgerichte onderwijsmethoden en pedagogiek/vernieuwende lesmethoden gekoppeld aan ondernemerschapsonderwijs	36
‣ Netwerkvorming en de uitwisseling van best practices	48

Praktijkvoorbeelden permanente beroepsontwikkeling (PBO) 51

Permanente beroepsontwikkeling — Belangrijkste lessen uit de praktijk	52
‣ Ondernemende scholen	54
‣ Activiteiten voor permanente beroepsontwikkeling om docenten in dienst te bekwalen in ondernemerschapsonderwijs	58
‣ Vernieuwende onderwijsmethoden en concepten die verband houden met ondernemerschapsonderwijs	72
‣ Informatiecampagnes van aanbieders van PBO	82
‣ Structurele ondersteuning van aanbieders van PBO	88

Index	96
-------	----

Inleiding

Om de productiviteit en groei in Europa te ondersteunen, is het essentieel dat er geïnvesteerd wordt in onderwijs en opleiding. Europa heeft creatieve en innovatieve ondernemers nodig; het heeft ook een flexibele, weerbare beroepsbevolking nodig die beschikt over de vereiste vaardigheden en sleutelcompetenties.

De Europese Commissie erkent ondernemerschapsonderwijs als een instrument dat jonge mensen kan helpen om ondernemender te zijn. Ondernemerschapsonderwijs draait erom een aantal algemene vaardigheden te ontwikkelen die bruikbaar zijn op allerlei gebieden; het gaat er niet alleen om te leren hoe een bedrijf werkt. Het omvat alle vormen van leren, onderwijs en opleiding die bijdragen aan de ontwikkeling van ondernemingszin, ondernemersvaardigheden en ondernemend gedrag — met of zonder commercieel oogmerk.

In november 2012 publiceerde de Europese Commissie de mededeling „Een andere kijk op onderwijs: investeren in vaardigheden voor betere sociaaleconomische resultaten”. Dat beleidsinitiatief benadrukt dat om „vaardigheden voor de 21e eeuw op te bouwen” transversale vaardigheden moeten worden ontwikkeld, zoals ondernemerschap. Het legt de nadruk op „het vermogen om kritisch na te denken, initiatieven te nemen, problemen op te lossen en samen te werken”. Het is wenselijk dat die „ondernemersvaardigheden” bijzondere aandacht krijgen, omdat zij niet alleen helpen om concrete ondernemingsgerichte activiteiten te bewerkstelligen, maar ook de inzetbaarheid van jongeren verbeteren.

„De lidstaten moeten ondernemersvaardigheden bevorderen door middel van nieuwe en creatieve onderwijs- en leermethoden vanaf de basisschool en daarnaast moet in het voortgezet en het hoger onderwijs de nadruk worden gelegd op de oprichting van een bedrijf als mogelijk perspectief voor een loopbaan. Praktijkervaringen in de maatschappij, door middel van op problemen gebaseerd leren en contacten met bedrijven, moeten in alle vakken worden opgenomen en op maat worden gemaakt voor alle onderwijsniveaus. **Alle jongeren moeten profijt kunnen trekken van ten minste één praktische ondernemerservaring vóór het verlaten van het verplichte onderwijs.**” (*)

Voor de onderwijs- en opleidingssector betekent dat dat er inspanningen moeten worden verricht om ervoor te zorgen dat de Europese leerlingen en studenten van vandaag ondernemersvaardigheden ontwikkelen en de kans krijgen een „praktische ondernemerservaring” op te doen. Dat is van belang op alle onderwijsniveaus — vanaf het kinderdagverblijf tot aan het hoger onderwijs.

Het spreekt voor zich dat docenten en opleiders daarbij een doorslaggevende rol vervullen. Zij bevorderen het leren en dragen bij aan de verspreiding van ideeën. Zij geven vorm aan het leerproces en kunnen leerlingen en studenten helpen leerresultaten op het gebied van ondernemen te bereiken: specifieke kennis, vaardigheden en attitudes.

Ook docenten en opleiders moeten de gelegenheid krijgen om de kennis, vaardigheden en attitudes te verwerven die nodig zijn om ondernemerschapsonderwijs te geven en het leren van ondernemerschap mogelijk te maken. **Het is wenselijk dat alle docenten in opleiding en werkzame docenten tijdens hun loopbaan ten minste één praktische ervaring met het bijbrengen van de belangrijkste onderwerpen en methoden inzake ondernemerschapsonderwijs opdoen.**

De Europese Commissie heeft een aantal beleidsdocumenten gepubliceerd over hoe ondernemerschapsonderwijs kan worden ingevoerd (bijv. de „Oslo-agenda voor ondernemerschapsonderwijs in Europa”) en heeft debatten op gang gebracht onder beleidsmakers door middel van een reeks „reflectiepanels op hoog niveau”. In al die documenten en discussies speelden activiteiten betreffende de lerarenopleiding en de permanente beroepsontwikkeling van docenten in heel Europa een prominente rol.**

In 2012 zetten DG Ondernemingen en Industrie en DG Onderwijs en Cultuur twee transnationale congressen in gang om docenten voor te bereiden op het geven van ondernemerschapsonderwijs. De twee congressen vonden plaats in mei 2012 (Dublin, Ierland) en september 2012 (Brdo, Slovenië). Het doel van de twee congressen was om de partijen die betrokken zijn bij het opleiden en trainen van docenten op het gebied van ondernemerschap, bij elkaar te brengen en de gelegenheid te bieden best practices uiteen te zetten, ideeën uit te wisselen en van elkaar te leren.

Ongeveer 170 afgevaardigden uit meer dan 30 landen — Europese lidstaten, alsook toetredingslanden en partnerlanden — namen aan de twee congressen deel. Deskundigen presenteerden kaders en richtlijnen. En beroepskrachten van scholen, docentenopleidingen, ngo's en opleidingsinstellingen gaven presentaties over hun methoden, programma's en projecten. Vernieuwende ideeën werden onderzocht en besproken tijdens workshops en werksessies in groepsverband. In totaal werd er een grote verscheidenheid aan maatregelen behandeld, gericht op de invoering van ondernemerschapsonderwijs in de lerarenopleidingen.

Deze gids beoogt een selectie van inspirerende praktijkvoorbeelden die tijdens die congressen naar voren kwamen, onder de aandacht te brengen van een groter publiek. Hij beschrijft de voorwaarden voor en de succesfactoren van de voorbeelden en biedt contactgegevens voor wie verdere informatie wil.

Hierop voortbouwend biedt hij een reeks praktische aanbevelingen die zijn opgesteld naar aanleiding van de congressen, in de hoop dat beroepskrachten daarmee kunnen worden aangezet om door te gaan met hun eigen activiteiten om docenten te bekwalimen in het ondernemerschapsonderwijs.

(*) Europese Commissie, 2012, Een andere kijk op onderwijs: investeren in vaardigheden voor betere sociaaleconomische resultaten: http://ec.europa.eu/education/news/rethinking/com669_nl.pdf

(**) http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/education-training-entrepreneurship/index_en.htm

Trefwoorden

	Initiële lerarenopleiding (ILO)	Professionele beroepsontwikkeling (PBO)		Initiële lerarenopleiding (ILO)	Professionele beroepsontwikkeling (PBO)
Basisschool	43		Leren van het bedrijfsleven	35	
Bedrijfsplanning		83	Lesmateriaal		61, 73, 75, 93, 95
Bedrijfssimulatie		63	Methoden voor innovatief onderwijs		81
Beroepsonderwijs		79	Muziek & creativiteit	37	
Betrokkenheid alumni	35		Netwerkvorming	49	
Bewustmaking		59, 71, 89, 93	Ondernemende instelling	19, 21, 23, 25	
Bewustmakingsstrategieën		87	Ondernemende scholen		55, 57
Certificering	23, 33, 49	85	Ondernemerschapsonderwijs	17, 37, 39, 41, 43, 45	
Creatief denken		75	Ondernemingsplannen		65
Creative Partners		67	Ondersteuningsinitiatieven		93, 95
Cursuspakket		83	Onderwijsinstrumenten		71
Docenten als klanten	39		Opleiders van docenten bekwamen	31	61
Docenten in dienst bekwamen		59, 63, 65, 67, 69, 71	Opleidingsprogramma		69
Docenten in opleiding bekwamen	27, 29, 31, 33, 35		Overheidssteun	47	
Duurzame ontwikkeling	27		Praktische methoden		65, 87
Erkenning van vaardigheden	45		Probleemoplossende vaardigheden	29	77
Ervaringsleren	41	89	Procestechnieken	39	
Geïntegreerd	17, 21, 23, 25, 31, 33	55, 57, 67, 91	Projectmatig werken	17, 25, 43	73, 77
Grondbeginselen	47		Resultaten		57, 59
Informatiecampagnes		83, 85, 87	Samenwerking	19, 29, 37, 41, 49	55, 63, 79, 81, 85, 95
Innovatief onderwijs	47	73, 75, 77	Standaardisatie		91
Integrale schoolaanpak	21		Structurele ondersteuning		89, 91
Integratie in het studieprogramma	45		Vakoverschrijdend	27	
Kennisoverdracht		81	Vernieuwende lesmethoden		79, 87
Kunst & vormgeving	19		Virtueel leren		61
Kwetsbare gemeenschappen		69			
Leerresultaten	31				

Wat typeert een docent die lesgeeft in ondernemerschap?

De ondernemerschapsdocent

Ondernemerschapsdocenten zijn dol op lesgeven. Zij zijn inspirerend, ruimdenkend en zelfverzekerd, flexibel en verantwoordelijk, maar ook op zijn tijd onorthodox. Zij kunnen goed luisteren, ideeën goed samenvatten en overbrengen, en leerling-/student- en actiegericht werken. Zij zijn goede teamspelers en beschikken over goede netwerken.

Zij streven ernaar de kloof te overbruggen tussen onderwijs en economie, en maken bij hun lessen gebruik van externe deskundigen, waarbij zij zich concentreren op praktijksituaties. Zij hebben altijd oog voor de economische aspecten van een onderwerp en bedrijfsmatige thema's spelen een belangrijke rol tijdens hun lessen, onafhankelijk van het vak.

Zij werken met een flexibel en aanpasbaar studieprogramma en geven de voorkeur aan interdisciplinair, projectgericht leren; in plaats van met leerboeken werken zij eerder met opleidingsmateriaal. Zij leggen de nadruk op groepsprocessen en interactie, en zien het schoollokaal soms als een „schoklokaal”, waar ruimte wordt geboden voor diversiteit — verschillende meningen, antwoorden en oplossingen — en reflectie over het leerproces.

Een ondernemerschapsdocent is meer een coach dan iemand die colleges geeft. Hij ondersteunt de individuele leerprocessen van leerlingen/studenten en de ontwikkeling van persoonlijke competenties.

De huidige visie op het aanleren van ondernemerschap is gebaseerd op een aantal terugkerende thema's:

- Ondernemerschapsonderwijs is meer dan een voorbereiding op het leiden van een onderneming. Het gaat om het ontwikkelen van attitudes, vaardigheden en kennis inzake ondernemerschap die leerlingen/studenten, kort samengevat, in staat moeten stellen om ideeën in de praktijk te brengen.
- Docenten kunnen niemand leren om ondernemend te zijn zonder zelf ook ondernemend te zijn.
- Ondernemerscompetenties vergen actieve methoden om leerlingen/studenten ertoe te brengen hun creativiteit en innovatieve vermogens de vrije loop te laten.
- Ondernemerscompetenties en -vaardigheden kunnen alleen worden verworven of opgebouwd aan de hand van praktische, concrete leerervaringen.
- Ondernemersvaardigheden kunnen geïntegreerd in alle vakken, of als afzonderlijk vak worden onderwezen.
- Ondernemerschapsonderwijs moet aandacht besteden aan zowel ondernemerschap in dienstverband als aan zelfstandig ondernemerschap, aangezien de meeste leerlingen/studenten hun ondernemersvaardigheden zullen gebruiken binnen bedrijven of overheidsinstellingen.
- Om ondernemerschapsonderwijs werkelijk op gang te brengen, is het nodig om te komen tot

aan ondernemerschap gekoppelde leerresultaten en bijbehorende beoordelingsmethoden en kwaliteitsborgingsprocedures op alle onderwijsniveaus. Het is wenselijk dat deze zodanig zijn ontworpen dat zij docenten ondersteunen bij de verwerving van ondernemerskennis, -vaardigheden en -attitudes.

- De agenda voor ondernemerschapsonderwijs moet niet alleen worden bevorderd bij docentopleidingen, maar ook in bedrijven en de maatschappij in het algemeen.
- Docenten en scholen kunnen hun aspiraties niet verwezenlijken zonder samenwerking en partnerschappen met collega's, bedrijven en andere belanghebbenden.

Wat is er vereist voor ondernemerschapsonderwijs aan docenten?

Om al de bovengenoemde punten te verwezenlijken, moet aan diverse noodzakelijke voorwaarden worden voldaan:

Goede initiële lerarenopleiding

Leraren in opleiding dienen de kans te krijgen om tijdens hun basisopleiding ervaring op te doen met het onderwijzen van ondernemerschap. Door aan een instelling te studeren die ondernemerschapsonderwijs in ruime zin toepast, ontwikkelen docenten in opleiding een reeks vaardigheden en methoden die hen in staat stellen zelf ook innovatief en ondernemend te zijn. Docenten die hun beroep gaan uitoefenen met een besef van de beginselen van het ondernemerschap zijn in staat om de „vonk van het ondernemerschap” te doen ontbranden en hun leerlingen vanaf het begin van hun loopbaan te inspireren.

Docentenopleidingen met een strategie en een visie betreffende ondernemerschap

Docentenopleidingen hebben er baat bij als zij beschikken over een missie en duidelijke ideeën over hoe strategieën op het gebied van ondernemerschap kunnen bijdragen aan de doelstellingen van de hele instelling. In plaats van ondernemerschapsonderwijs als apart vak aan te bieden, kan het op horizontale wijze worden geïntegreerd in het volledige leerprogramma door het aan te merken als een sleutelcompetentie die belangrijk is voor de beroepsopleiding van alle docenten.

Opleidingsprogramma's voor docenten in ondernemerschap: gebaseerd op nieuwe onderwijsmethoden

Om ondernemingsgericht te kunnen handelen, is actief leren noodzakelijk. Derhalve is het wenselijk dat hedendaagse onderwijsmethoden (bijv. projectgericht, actief leren of zelfstandig leren) worden toegepast. Deze kunnen worden uitgetoetst in specifieke programma's. Het is ook wenselijk dat de daaruit voortvloeiende best practices door de opleiders van docenten worden gedeeld om uiteindelijk te worden opgenomen in de dagelijkse onderwijspraktijk, en dat niet-traditionele leeromgevingen (praktijksituaties, leren buiten het leslokaal) beschikbaar zijn voor alle leerlingen.

Permanente beroepsontwikkeling van hoge kwaliteit

Kwaliteitsprogramma's voor de permanente beroepsontwikkeling van de huidige docenten zijn nodig om ondersteuning te bieden aan ondernemerschapdocenten en ervoor te zorgen dat docenten die niet de kans hebben gekregen om ervaring op te doen met ondernemerschapsonderwijs tijdens hun lerarenopleiding, kennis kunnen nemen van de nieuwste ontwikkelingen.

Een school waar ondernemingszin wordt gewaardeerd en duidelijk wordt gesteund door een daadkrachtige schoolleiding

Een ondernemende school heeft een visie betreffende haar toekomstige behoeften en een duidelijk beeld van de manier waarop ondernemerschapsonderwijs in het studieprogramma en ontwikkelingsplan past. Het invoeren van ondernemerschap op de lerarenopleiding kan moeilijk tot goed gevolg leiden als docenten vervolgens op scholen gaan werken die niet openstaan voor het idee van ondernemerschapsonderwijs. Ondernemerschapdocenten hebben baat bij duidelijke steun van een daadkrachtige schoolleiding.

Maatschappelijke partners

Ondersteuningssystemen zijn essentieel om vooruitgang te boeken. Het is wenselijk dat scholen en docentenopleidingen banden en samenwerkingsverbanden aangaan met bedrijven en maatschappelijke organisaties die steun geven aan de verwerking van ondernemerschap in het studieprogramma.

Netwerken op het gebied van ondernemerschapsonderwijs

Om een voortdurende kwaliteit te garanderen, is het wenselijk dat docenten die lesgeven in ondernemerschap netwerken opzetten, regelmatig met elkaar afspreken en ervaringen, vakkennis en materiaal uitwisselen.

Al die aspecten hangen met elkaar samen. Om ervoor te zorgen dat de aanpak duurzaam en van blijvende duur is, moeten op alle gebieden stappen worden ondernomen. Leiderschap, visie en een stimulerende aanpak zijn op alle niveaus essentieel.

Hoewel dat algemeen geldende principes zijn, is het wenselijk dat iedere instelling zich deze eigen maakt en aanpast aan haar eigen situatie. Overheden, instellingen, scholen en belanghebbenden in heel Europa bevinden zich in verschillende fasen van ontwikkeling wat betreft de invoering van ondernemerschapsonderwijs. Sommige landen hebben al jaren geleden een integrale strategie voor ondernemerschapsonderwijs op alle onderwijsniveaus in gang gezet, terwijl deze in andere landen nog in de kinderschoenen staat: de beginselen van ondernemerschap ontbreken nog grotendeels in het onderwijs en de steun voor maatregelen op institutioneel niveau is beperkt. Daarom is het nodig dat op alle bovengenoemde gebieden maatoplossingen worden ontwikkeld voor elke specifieke situatie.

Ook de schaal van de aanpak kan verschillen. Terwijl in het ene land oplossingen op nationaal niveau mogelijk zijn, kunnen in een ander land kleinschalige maatregelen op een experimentele school al een belangrijke stap voorwaarts betekenen.

De hoeveelheid inspirerende voorbeelden in deze gids laat zien dat geen enkel project of activiteit te klein is. Veel opmerkelijke voorbeelden zijn klein begonnen en verder uitgebouwd nadat zij succesvol bleken te zijn.

Deze gids is dan ook bedoeld als een uitnodiging om risico's te nemen, creatief en vernieuwend te zijn, ideeën te ontwikkelen en actie te ondernemen — met andere woorden:

Durf te ondernemen!

Praktijkvoorbeelden initiële lerarenopleiding (ILO)

Initiële lerarenopleiding — Belangrijkste lessen uit de praktijk

Om het ondernemerschapsonderwijs op duurzame wijze te kunnen opnemen in de initiële lerarenopleiding heeft Europa behoefte aan ...

ondernemende docentenopleidingen met een visie en een strategie

- Een ondernemende docentenopleiding heeft een duidelijke onderwijsvisie, die erop gericht is om **docenten in opleiding in staat te stellen les te geven met het oog op de wereld van morgen**. Die visie is in het hele leerplan geïntegreerd.
- Ondernemerschap maakt deel uit van de **cultuur en missie van de onderwijsinstelling**.
- Een ondernemende docentenopleiding heeft een visie betreffende haar toekomstige behoeften en een **duidelijk beeld van de manier waarop ondernemerschapsonderwijs in het studieprogramma en ontwikkelingsplan past**.
- Een ondernemende instelling probeert **de juiste mensen te vinden**, hen te werven en hun **de ruimte te geven om hun ideeën te ontwikkelen**.
- Een ondernemende docentenopleiding bevordert een uiterst **praktische leeraanpak** die steunt op een solide theoretische basis.
- Ondernemerschapsonderwijs wordt op **horizontale wijze als interdisciplinair onderwerp** in het hele studieprogramma geïntegreerd. Het wordt niet zozeer beschouwd als een afzonderlijk vak, maar als een competentie die en een talent dat cruciaal is voor de beroepsopleiding van alle docenten.
- Deelname aan cursussen en activiteiten op het gebied van ondernemerschapsonderwijs is een verplicht onderdeel van de opleiding en is niet optioneel.
- Er wordt voortdurend naar gestreefd de aangeboden opleidingen en vakken aan te passen aan de behoeften van de arbeidsmarkt.
- Ondernemende onderwijsinstellingen **bieden ruimte voor experimenten**. Nieuwe lesmethoden en innovatieve projecten krijgen ruimte en ondersteuning om te slagen. Opleiders krijgen de mogelijkheid om ideeën uit te proberen in het besef dat dit af en toe niet goed zal aflopen.
- Een ondernemende opleidingsinstelling voor docenten beschikt over een **solide netwerk**.
- **Steun** door het bestuur is essentieel.

Ondernemende opleiders van docenten

- Het is ook wenselijk dat opleiders van docenten een ondernemende onderwijsaanpak ontwikkelen. Het is nodig dat zij **een omgeving creëren die bevorderlijk is voor de vernieuwing van docentenopleidingen** en de onderwijspraktijk.
- Opleiders die docenten in ondernemerschap trainen, stuiten soms op negatieve opvattingen over „ondernemerschap”. Het concept van **maatschappelijk ondernemerschap, waarbij winst wordt „gemaakt” en niet „genomen”**, sluit goed aan bij de gebruikelijke onderwijsidealen en kan dienen om vooroordelen te overwinnen.
- Opleiders van docenten hebben baat bij **concrete en duidelijk omschreven leerresultaten** voor het ondernemerschapsonderwijs.
- Opleiders van docenten hebben baat bij goed uitgewerkte, kwalitatief hoogwaardige **beoordelingsmethoden** betreffende de didactische aanpak van het ondernemerschapsonderwijs.
- Ondernemende opleiders van docenten beschikken over **netwerken om** zowel goede als slechte **ervaringen uit te wisselen**. Zij maken ook gebruik van hun netwerken om de overheid te informeren en **van onderaf te lobbyen**.
- Ondernemende opleiders van docenten ondersteunen de **ontwikkeling van praktisch en concreet lesmateriaal** om ondernemerschapsonderwijs te helpen invoeren.
- Ondernemende opleiders van docenten maken **systematisch gebruik van de feedback van studenten**, omdat zij weten dat hun enthousiasme een belangrijke factor vormt bij de invoering van ondernemerschapsonderwijs.

Opleidingsprogramma's en -methoden op het gebied van ondernemerschap voor docenten in opleiding

- Opleidingsprogramma's op het gebied van ondernemerschap motiveren docenten in opleiding om **hun eigen kennis, vaardigheden en attitudes op dit gebied te ontwikkelen**.
- Opleidingsprogramma's op het gebied van ondernemerschap helpen docenten in opleiding om **hun eigen onderwijsmissie en hun eigen „portfolio” te ontwikkelen**: wat wil ik als leraar bereiken? Welke methoden, ervaringen en middelen kan ik daarbij benutten?

- Er wordt ondersteuning geboden aan **actief leren, praktische ervaringen en al doende leren**. Docenten in opleiding krijgen meerdere kansen om hun eigen doelstellingen te definiëren, leermethoden te plannen en uit te voeren.
- Docenten in opleiding krijgen de gelegenheid om **hun leerproces te bespreken, daarover na te denken en dit te evalueren**, zowel wat betreft hun methoden als hun kennis: hoe leren wij wat wij leren?
- Het belang van ondernemerschapsonderwijs wordt **onderbouwd met een theoretisch model** dat het makkelijker maakt om dit type onderwijs te begrijpen en toe te passen.
- Opleidingsprogramma's en -methoden op het gebied van ondernemerschap bevorderen **de rol van de docent als begeleider en gids**, die leerlingen niet simpelweg antwoorden biedt, maar hen deze zelf laat zoeken.
- Opleidingsmethoden op het gebied van ondernemerschap bieden **tijd voor reflectie**, bijv. door het bijhouden van leerdagboeken en het voeren van kritische discussies tijdens en na afloop van het leerproces. Deze reflectie heeft zowel betrekking op het leerproces als op de gevonden oplossingen.

Partnerschappen tussen de onderwijssector, het bedrijfsleven en de creatieve sector

- Het ondernemerschapsonderwijs op docentenopleidingen heeft baat bij **banden tussen onderwijsinstellingen en het bedrijfsleven**. Vertegenwoordigers van het bedrijfsleven kunnen het ondernemerschapsonderwijs op veel manieren ondersteunen: als deskundigen, als voorvechters, als mentoren of als kritische vrienden.
- Onderwijsinstellingen kunnen van de kunstsector leren hoe creatieve processen worden gestimuleerd en beoordeeld — **hoe ideeën tot stand komen en hoe deze in de praktijk worden gebracht**.
- Partnerschappen met scholen zijn handig om innovatieve ideeën, projecten en materiaal in de praktijk te testen en de kwaliteit ervan te borgen. Deze aanpak is ook bevorderlijk om het idee van ondernemerschapsonderwijs te verspreiden onder degenen die het kunnen verspreiden en uitdragen.

Ondernemersgerichte benaderingen in docentenopleidingen

Op de **Universiteit van Jyväskylä** maakt onderwijs in ondernemerschap verplicht deel uit van diverse modules van de lerarenopleiding:

de grondbeginselen van ondernemerschap en bedrijfskunde.

- Inleidend vak over ondernemerschapsonderwijs: „Participatief burger- en ondernemerschap”.

Docenten in opleiding bestuderen de concepten en grondbeginselen van ondernemerschapsonderwijs, vakliteratuur over ondernemerschap, en de planning en uitvoering van een project op een school of bij een lokale ngo. Twee voorbeelden van projecten op scholen waaraan de docenten in opleiding hebben deelgenomen, zijn:

- *Het Kinderparlement*: een effectieve manier om de interdisciplinaire aanpak op school toe te passen en bij kinderen een ondernemende levenshouding te ontwikkelen. Het biedt kinderen een middel om invloed uit te oefenen en te participeren.
- *Against the Machine*: ter bevordering van actief burgerschap. Het doel van dit project was om middelbare scholieren te helpen om aandacht te vragen voor hun visie over een actuele politieke kwestie. In dit geval bereidden zij een „performance” voor. De rol van de docenten in opleiding was om afspraken te maken en vergunningen aan te vragen, alsook om het hele proces te ondersteunen.

Soort activiteit: docentenopleiding voor ondernemerschapsonderwijs

Land: Finland

Instelling die de activiteit uitvoert: Universiteit van Jyväskylä

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.jyu.fi>

Contactpersoon: Sonja Virtanen

E-mail: sonja.virtanen@jyu.fi

Telefoonnummer: +358 408053378

Telefoonnummer van de instelling: +358 142601211

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten in opleiding

Beoogd onderwijsniveau: onderwijzers basisschool (groep 1-6 in Finland)

- ▶ Ondernemerschap in technologisch onderwijs en bij lichamelijke opvoeding.
 - ▶ Ondernemerschap in technologisch onderwijs: een voorbeeld hiervan is de „Birdhouse Band”. Dat project richtte zich op het vermogen om ideeën in de praktijk te brengen, leren door samenwerken, creativiteit en problemen oplossen.
 - ▶ Ondernemerschapsonderwijs bij lichamelijke opvoeding: een voorbeeld hiervan is een sporttoernooi tussen faculteiten, waarbij werd samengewerkt met plaatselijke bedrijven.
- ▶ Verdiepingsvak over „Lerende organisaties en ondernemerschapsonderwijs”. Het aandachtsgebied van de studenten verschuift hierbij van de onderwijssector naar het bedrijfsleven, waarbij zij ondernemingen als lerende organisaties observeren.
 - ▶ De groep brengt een bepaalde periode bij een bedrijf door om te observeren, personeel te interviewen en, voor zover mogelijk, deel te nemen aan de activiteiten van het bedrijf om nuttig lesmateriaal te verzamelen.
 - ▶ De opdracht voor de studenten omvat analyse en het formuleren van aanbevelingen voor de ontwikkeling van een leersysteem in het betreffende bedrijf.
- ▶ In het academiejaar 2013-2014 ging de internationale masteropleiding Onderwijs van start; een van de verplichte vakken is „Onderwijsvernieuwing en ondernemerschap”.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Ondernemerschapsonderwijs moet deel uitmaken van de missie en het studieprogramma van de instelling.

Effect van de activiteit

- ▶ Er is geen formeel onderzoek gedaan naar de effecten van het project, maar de commentaren van de studenten waren erg positief; zij merken op dat zij zich nu meer bewust zijn van het belang van ondernemerschapsonderwijs.

ILO

ONDERNEMERSCHAPSONDERWIJS

PROJECTMATIG WERKEN

GEÏNTEGREERD

FINLAND

Nuttige links of informatie:

Een presentatie van Sonja Virtanen over het opleidingsonderdeel is beschikbaar op: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/education-training-entrepreneurship/index_en.htm
 De website van de universiteit biedt algemene informatie over de activiteiten en een aantal PowerPoint-presentaties over de projecten die de afgelopen twee jaar zijn opgezet (vooral nog alleen in het Fins):
<https://www.jyu.fi/edu/laitokset/okl/opiskelu/yritytajyys>

„Bewegende standbeelden” — Kunst in de lerarenopleiding

De Nationale Academie voor kunst en vormgeving ([National College of Art and Design](#)) in Dublin biedt diverse lerarenopleidingen aan. Op bachelorniveau kunnen studenten een dubbel diploma in Schone Kunsten & Onderwijs of Vormgeving & Onderwijs behalen. Voor wie al een diploma heeft behaald, biedt de onderwijsfaculteit een reeks opleidingen in kunstonderwijs aan op bachelor-, master- en doctoraatsniveau.

Kunst en vormgeving bieden een uitstekend model voor het leren van ondernemerschap. De manier waarop kunstenaars en ontwerpers problemen benaderen en naar een oplossing zoeken, is essentieel voor iedereen die zich wil bekwaamen in ondernemerschap. Kunstacademies passen kritisch denken en gedrevenheid toe op alles wat zij doen, en dat zijn vaardigheden die doorslaggevend zijn

voor een succesvolle ondernemer. Het ondernemerschapsonderwijs kan op allerlei manieren worden bevorderd met behulp van kunst en vormgeving. Een concreet voorbeeld op de NCAD is „groepswork in de lerarenopleiding”.

Alle docenten in opleiding nemen deel aan groepsprojecten. Bij één programma moesten zij „bewegende standbeelden” maken, een project dat studenten de gelegenheid bood de Ierse geschiedenis, de aard en de kracht van performances en de waarde van het gesproken woord te ontdekken. Er werd een voorstelling georganiseerd in het Nationaal Museum van Ierland met gigantische poppen die geïnspireerd waren door de standbeelden op O’Connell Street in Dublin en de verhalen eromheen. Het project ging uitdrukkelijk over samenwerking: intern tussen studenten en docenten, en extern met scholen, culturele instellingen en buurtorganisaties.

Soort activiteit: docentenopleiding voor ondernemerschapsonderwijs

Land: Ierland

Instelling die de activiteit uitvoert: National College of Arts and Design, Dublin

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.ncad.ie/>

Contactpersoon: Gary Granville

E-mail: granvilleg@ncad.ie

Doel/doelgroep van de activiteit: initiële lerarenopleiding/docenten in opleiding op scholen in Dublin

Beoogd onderwijsniveau: alle niveaus

Basisvoorwaarden voor succes

Een omgeving die bevorderlijk is voor de vernieuwing van docentenopleidingen en de onderwijspraktijk.

In Ierland is recentelijk een evaluatie van de lerarenopleiding aangekondigd, wat de NCAD een goede kans biedt om de lerarenopleidingen onder de loep te nemen. Niettemin past het concept „winst maken” (in plaats van „winst nemen”) beter bij de ideeën van de NCAD over maatschappelijk ondernemen en het leveren van een maatschappelijke bijdrage.

Er is ook een meer algemene herziening gaande van de studieprogramma's door de Nationale Raad voor studieprogramma's en evaluatie, die zich momenteel in een vergevorderde fase bevindt. Deze legt de nadruk op de behoefte aan integratie van „essentiële vaardigheden” in het onderwijs aan jongeren, alsook op een gespecialiseerde korte cursus over ondernemerschap.

De NCAD zelf is ook volop in verandering en is onlangs een strategische alliantie aangegaan met University College Dublin. De opleidingen verschuiven naar een 3+2-systeem om meer praktijkervaringen mogelijk te maken op bachelor-niveau en voor wie verder studeert na het behalen van de bachelorgraad. De hoop is dat bachelorstudenten meer en directer zullen profiteren van het op hoger niveau gepleegde onderzoek.

Effect van de activiteit

Groepswork op de lerarenopleiding levert een reeks voordelen op:

- ▶ ontwikkeling van teamwerk, samenwerking en onderhandelingsvaardigheden;
- ▶ het opbouwen van onderling vertrouwen, wat nog wordt versterkt doordat het team als geheel met één cijfer wordt beoordeeld, waardoor alle deelnemers samen slagen of zakken.

Dit sluit aan bij de algemenere „essentiële vaardigheden” waarop onlangs de nadruk werd gelegd door de Nationale Raad voor studieprogramma's en evaluatie: informatieverwerking, communicatie, persoonlijke efficiëntie, samenwerking en kritisch denken.

Plannen om deze aanpak verder uit te bouwen

De onderwijsfaculteit van de NCAD is van plan de maatschappelijk georiënteerde ondernemingstak van haar activiteiten verder te ontwikkelen door het opzetten van een nieuwe MA in maatschappelijk betrokken kunstbeoefening, die onder meer leidt tot onderwijsbevoegdheid in het postsecundair onderwijs.

ILO

ONDERNEMENDE INSTELLING

KUNST & VORMGEVING

SAMENWERKING

IERLAND

Nuttige links of informatie:

Fotostream „Bewegende standbeelden”: <http://www.flickr.com/photos/ncadeducation/sets/72157627803126142/>

De kunst om les te geven vanuit je kwaliteiten

Groep T (Leuven) heeft circa 1 000 studenten en 85 docenten. De missieverklaring luidt „Educating essence by experiencing existence”. Het doel is om de hele persoon te ontwikkelen. De onderwijsinstelling is gericht op de „3 E's”:

- ▶ *Educating*: de vaardigheden van studenten ontwikkelen aan de hand van de vier pijlers van educatie van de Unesco: leren zijn, leren weten, leren doen en leren samenleven.
- ▶ *Engineering*: docenten in staat stellen krachtige leeromgevingen te creëren, waarbij zij vindingrijkheid en creativiteit laten zien.
- ▶ *Enterprising*: dingen gedaan krijgen door leiderschap, innovatie en durf.

Het algemene doel is om leraren op te leiden die ondernemend, creatief en flexibel zijn, zowel in de klas en op school als in de maatschappij. De instelling

gebruikt een verscheidenheid aan vernieuwende didactische methoden om ondernemingszin te ontwikkelen, waaronder op competenties en talenten gebaseerd leren; stage; teamwerk bij projecten; een besef van visie en missie; studenten zijn verantwoordelijk voor hun eigen leerproces; de docent fungeert als coach; integrale evaluatie; reflectie en portfolio; ICT en nieuwe media; flexibele leertrajecten; geen mentale of geografische grenzen.

Groep T heeft diverse projecten en initiatieven ontwikkeld ter bevordering van ondernemingszin en creativiteit in het onderwijs. Twee daarvan worden hieronder beschreven:

- ▶ Het Postgraduate Program in Development Studies (programma in ontwikkelingsstudies voor houders van een bachelordiploma (IEC)), dat is opgebouwd

Soort activiteit: docentenopleiding voor ondernemerschapsonderwijs

Land: België

Instelling die de activiteit uitvoert: Groep T (Leuven)

Website of link naar het project of de instelling: <https://my.groept.be/>

Contactpersoon: Thu Dang Kim (vicedecaan Innovatie)

E-mail: Thu.dang@groept.be

Telefoonnummer contactpersoon: +32 16301172

Telefoonnummer van de instelling: +32 16301030

Verdere betrokken partijen of partners: Groep T is lid van de met Unesco geassocieerde scholen.

Doel/doelgroep van de activiteit: studenten van de opleiding Bachelor in het onderwijs

Beoogd onderwijsniveau: meerdere onderwijsniveaus, met name kleuteronderwijs, lager onderwijs, secundair onderwijs en een programma in ontwikkelingsstudies voor houders van een bachelordiploma (IEC)

rond de pijlers van educatie van de Unesco. De studentenpopulatie van het programma is internationaal, met deelnemers uit China, Egypte, Ethiopië, Ghana, Ierland, Indonesië, Kameroen, Nederland, Nigeria, Pakistan, Spanje, Turkije, het Verenigd Koninkrijk ... Tijdens het eerste semester verdiepen de studenten zich in ondernemerschapsonderwijs. Het doel is om educatieve projecten op te zetten met betrekking tot de vijf hoofdgebieden van de Unesco (onderwijs, natuurwetenschappen, sociale en menswetenschappen, cultuur, communicatie & informatie). Tijdens het tweede semester bestuderen zij onderwijskunde meer in het algemeen.

- ▶ Een tweede voorbeeld van een best practice is „reflectie en portfolio”, een aanpassing van het portfolioconcept dat in 1995-1996 door Groep T werd geïntroduceerd. Dat is een verplicht driejarig opleidingsonderdeel waarin studenten hun eigen persoonlijke portfolio ontwikkelen. In het eerste jaar leren studenten hun eigen talenten te ontdekken en daarover na te denken. In het tweede jaar voeren zij een persoonlijke sterkte-zwakteanalyse uit en het derde jaar is gericht op het tot uitdrukking brengen van hun persoonlijke competenties en talenten. In dat laatste jaar leggen zij het „I AM” („integral assessment moment”) af, waarbij zij door middel van een sollicitatiebrief en een sollicitatiegesprek voor een jury moeten aantonen dat zij startbekwame leerkrachten zijn, voordat zij de studie afronden.

Basisvoorwaarden voor succes

De onderwijsinstelling wijst op drie hoofdelementen die bijzonder bepalend zijn gebleken voor succes:

- ▶ *Bepaal een missie en een visie:* de instelling stelde een duidelijk onderwijsconcept vast, gebaseerd op de „3 E's” en de Unesco-pijlers, en probeerde

de missie te integreren in heel het curriculum. Daarbij wordt ondernemerschap horizontaal in het volledige studieprogramma geïntegreerd; ondernemerschapsonderwijs wordt niet beschouwd als een afzonderlijk vak, maar meer als een competentie die en een talent dat cruciaal is voor de vakbekwaamheid van leraren.

- ▶ *Zoek de juiste mensen:* Groep T werkt hard aan het aantrekken van de juiste nieuwe leraren en vertrouwt er vervolgens op dat zij hun werk goed doen; zij zijn professionals die goede ideeën hebben wanneer zij de ruimte krijgen om deze te ontwikkelen. Zij zijn creatief, vindingrijk en hebben ondernemersvaardigheden.
- ▶ *Bied ruimte voor experimenten:* Nieuwe onderwijsmethoden en grensverleggende projecten hebben ruimte en ondersteuning nodig om te slagen; leraren moeten zich experimentele attitudes eigen maken en daarbij is het nodig te beseffen dat er soms dingen misgaan.

Effect van de activiteit

- ▶ Groep T heeft zeer positieve feedback gekregen van de scholen die haar afgestudeerden in dienst hebben genomen. Deze benadrukten hoe innovatief de studenten zijn (bijvoorbeeld door werk te zoeken in ontwikkelingslanden). Het aantal studenten is in 15 jaar verviervoudigd en de toekomstige leraren zijn nu beter toegerust om toekomstige leerlingen voor te bereiden op veranderingen.

ILO

ONDERNEMENDE INSTELLING

INTEGRALE SCHOOLAAKPAK

GEÏNTEGREERD

BELGIË

St. Mary's University College biedt bacheloropleidingen aan op het gebied van onderwijs en sociale & menswetenschappen („liberal arts”), alsook een reeks programma's op het gebied van onderwijs voor wie al een diploma heeft behaald. Het beleid van St. Mary's ten aanzien van ondernemerschapsonderwijs wordt uitdrukkelijk bepaald door de missie en de academische, professionele en maatschappelijke waarden van de hogeschool. Alle studenten krijgen de gelegenheid om ideeën voor ondernemen te ontwikkelen en op de proef te stellen door middel van een intensief en interactief programma met workshops, seminars en colleges.

onderwijs en de voorbereiding van begeleidende docenten op het gebied van ondernemerschap. Fase II (2012-2017) zal zich richten op vernieuwing en ontwikkeling van het studieprogramma, op de herstructurering van de opleidingen bachelor in het onderwijs en op de ontwikkeling van het programma van de opleidingen master in het onderwijs.

St. Mary's bevordert ondernemerschapsonderwijs door docenten op te leiden om het studieprogramma en het onderwijs zodanig aan te passen dat jonge mensen beter voorbereid de arbeidsmarkt betreden. De hogeschool biedt de mogelijkheid om een certificaat ondernemerschapsonderwijs te halen, parallel aan de bacheloropleiding. Dat programma wordt gedurende de eerste drie jaar van de bacheloropleiding gegeven. Laatstejaarsstudenten kunnen een versneld programma volgen.

Beoogd onderwijsniveau: meerdere niveaus

Het biedt studenten niet alleen de gelegenheid om hun kennis en begrip te verdiepen, maar ook om zich een samenhangend en kritisch beeld te vormen van hun onderwijspraktijk in het kader van ondernemerschapsonderwijs.

Het certificaat ondernemerschapsonderwijs bestaat uit vier onderdelen:

- ▶ algemeen onderwijs (praktijkwerk op school gecombineerd met reflectie);
- ▶ ondernemerschapsonderwijs (economische basiskennis, werkprofiel, deelname aan Erasmus of studie in de Verenigde Staten);
- ▶ maatschappelijk ondernemerschap (verslag & reflectie of deelname aan vrijwilligerswerk), en
- ▶ facultatieve activiteiten (essays of projecten).

Studenten nemen deel aan verschillende projecten en reflecteren over hun ervaring in termen van hun kennis en begrip van ondernemerschapsonderwijs, die van hun leerlingen, of beide. De activiteit is gebaseerd op een solide theoretische en academische basis, en maakt het mogelijk om leren en evalueren in een hoogwaardig reflectiekader te plaatsen.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Ondernemerschap maakt deel uit van de cultuur en missie van de hogeschool.
- ▶ Holistische en geïntegreerde benadering van ondernemerschap.

Effect van de activiteit

- ▶ Met het certificaat en de opleiding wordt de inzetbaarheid van de studenten verbeterd.
- ▶ Voordelen op langere termijn: deze nieuwe generatie docenten zal leerlingen op hun beurt ondernemersvaardigheden leren, wat op termijn economisch en maatschappelijk rendement zal opleveren.

ILO

ONDERNEMENDE INSTELLING

CERTIFICERING

GEÏNTEGREERD

VERENIGD KONINKRIJK

Nuttige links of informatie:

Een presentatie van Frank Hennessey over de hogeschool is beschikbaar op: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/dublin/frank_hennessey_en.pdf

De beleidsverklaring over ondernemerschapsonderwijs van St. Mary's College is beschikbaar op: <http://www.stmarys-belfast.ac.uk/downloads/entrepreneurship/Entrepreneurship%20Education%20Policy.pdf>

Ondernemerschap als onderdeel van „Persoonlijke en maatschappelijke vorming”

Het **Polytechnisch Instituut Guarda** werd in 1980 opgericht; de activiteiten van de Hogeschool voor Onderwijs gingen in 1986 van start. De school biedt een bacheloropleiding voor het basisonderwijs aan, waar ondernemerschapsonderwijs aan bod komt in het kader van het vak Persoonlijke en maatschappelijke vorming (45 uur theorie/praktijk en 7,5 uur werkgroepen: 3 ECTS). Bij dit vak past het instituut projectgebaseerd leren toe als methodologie voor de ontwikkeling van ondernemerschapsonderwijs.

Het doel is dat studenten projectgebaseerd leren gebruiken om te werken rond een maatschappelijk, cultureel of economisch probleem door:

- ▶ te leren hun eigen leven in handen te nemen;

- ▶ het vermogen te ontwikkelen om (zichzelf en de omgeving) te veranderen, kansen waar te nemen en een actieve burger te zijn.

Studenten wordt verzocht een project in te dienen dat betrekking heeft op uitdagende problemen, waarvoor reflectie, onderzoek en het gebruik van hun probleemoplossende competenties en besluitvormingsvaardigheden vereist zijn. De studenten staan centraal bij dit proces, dat begint met het overdenken van persoonlijk/maatschappelijk zinvolle kwesties die samenwerking vergen om doeltreffend te worden aangepakt. De docenten treden hierbij op als begeleiders van projecten, die door de studenten worden uitgedacht en waarin zij een leidende rol vervullen als burgers en aankomende leerkrachten.

Soort activiteit: docentenopleiding voor ondernemerschapsonderwijs

Land: Portugal

Instelling die de activiteit uitvoert: Hogeschool voor Onderwijs, Communicatie en Sport, Polytechnisch Instituut Guarda

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.ipg.pt>

Contactpersoon: Carlos Francisco De Sousa Reis

E-mail: creis@ipg.pt

Telefoonnummer: +351 964057023/+35 271220115

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten in opleiding

Beoogd onderwijsniveau: basisonderwijs

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Om ILO/ondernemerschapsonderwijs vooruit te helpen, moet er een koppeling worden gelegd tussen ondernemerschap en het essentiële vermogen om jezelf en de wereld te veranderen.
- ▶ Ondernemerschapsonderwijs moet deel uitmaken van de missie van de instelling. Het Polytechnisch Instituut Guarda hecht veel belang aan praktisch onderwijs op een solide theoretische basis en streeft er voortdurend naar de opleidingen en vakken aan te passen aan de behoeften van de arbeidsmarkt en de veranderende hedendaagse realiteit.

Effect van de activiteit

- ▶ De effecten van de activiteit beperken zich tot de betrokken personen en specifieke situaties, maar hebben een sterke invloed op de ontwikkeling van een zelfstandige en dynamische instelling bij studenten als burgers en beroepskrachten.

Plannen om deze aanpak verder te bevorderen

- ▶ Het Polytechnisch Instituut Guarda verwacht ondernemerschapsonderwijs als geconsolideerd vak op te nemen in de initiële lerarenopleiding in het kader van de herziening van het studieprogramma die voor het volgende studiejaar gepland staat.

ILO

ONDERNEMENDE INSTELLING

PROJECTMATIG WERKEN

GEÏNTEGREERD

PORTUGAL

Didactisch atelier — Vakoverschrijdend werken

De **Xios Hogeschool** is gevestigd in Vlaanderen. Zij heeft 5 departementen, 2 campussen en circa 3 000 studenten. Ondernemerschap is een vakoverschrijdend onderwerp. Het didactisch atelier „Vakoverschrijdend werken” maakt deel uit van de opleiding bachelor in het secundair onderwijs. Daarbij verloopt het leerpad als volgt:

- ▶ Ten eerste: „Uitnodigen tot leren” — Theoretische inleiding tot ondernemerschapsonderwijs.
- ▶ Ten tweede: een didactische workshop (groepen van zes studenten met verschillende specialisaties).
- ▶ Ten derde: vakoverschrijdend werken.

Het programma omvat:

- ▶ In het tweede jaar wordt de vakoverschrijdende workshop gehouden, waarbij alle studenten bij elkaar worden gebracht (economie, geschiedenis, lichamelijke opvoeding enz.). Zij worden vervolgens verdeeld in groepen van zes studenten met verschillende specialisaties, waardoor de nadruk komt te liggen op interdisciplinair werken. Samen ontwikkelen zij een project op het gebied van onderwijs voor duurzame ontwikkeling (millenniumdoelstellingen). De resultaten van het project worden op een mentorendag gepresenteerd voor een publiek dat onder meer bestaat uit deelnemers van secundaire scholen.
- ▶ In het derde jaar voeren de studenten op een secundaire school het project uit dat zij in het kader van vakoverschrijdend werken hebben ontwikkeld — een manier om hun ideeën in de praktijk te brengen.

Soort activiteit: activiteit om opleiders van docenten te bekwalen in ondernemerschapsonderwijs

Land: België

Instelling die de activiteit uitvoert: Xios Hogeschool Limburg

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.xios.be>

Contactpersoon: Michel Janssens

E-mail: michel.janssens@xios.be

Telefoonnummer: +32 497269666

Telefoonnummer van de instelling: +32 11370781

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten in opleiding

Beoogd onderwijsniveau: secundair onderwijs

- ▶ Deze activiteit bevordert ook de voorbereiding van leraren op het ondernemerschapsonderwijs, aangezien zij organisaties bezoeken die betrokken zijn bij duurzame ontwikkeling. Door mensen uit te nodigen die zich bezighouden met onderwijs voor duurzame ontwikkeling, creëren zij een kennisdriehoek: school-werk-hogeschool.

Deze activiteit kan als een „best practice” worden aangemerkt omdat zij interdisciplinair, creatief en verplicht is. Zij geeft studenten de gelegenheid de leer-cyclus in de praktijk te brengen en maakt interactie mogelijk met organisaties die betrokken zijn bij onderwijs voor duurzame ontwikkeling, en met secundaire scholen.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Vaardigheden van docenten aan de lerarenopleiding: competenties inzake onderwijs voor duurzame ontwikkeling (millenniumdoelstellingen) van het onderwijzend personeel.
- ▶ Een duidelijke visie en missieverklaring die alle docenten moeten onderschrijven en toepassen.

Effect van de activiteit

- ▶ *Voor docenten:*
 - ▶ Docenten die bij het project betrokken zijn, ontwikkelen deskundigheid en systeemdenken.
 - ▶ Docenten die er niet rechtstreeks bij betrokken zijn (maar lesgeven op de lerarenopleiding), worden zich ervan bewust dat vakoverschrijdend leren (van vaardigheden ter bevordering van de inzetbaarheid) belangrijk is voor het studieprogramma, waardoor zij gemotiveerd raken om deel uit te maken van deze „gemeenschap”.
- ▶ *Voor studenten:* zij leren van elkaar; zij worden zich ervan bewust dat zij vakoverschrijdend moeten leren; zij worden beter voorbereid op hun latere werk (waar zij ook systeemdenken zullen moeten toepassen), en zij leren om samen te werken.
- ▶ *Beroepskrachten:* zien best practices met betrekking tot vakoverschrijdend werken.

ILO

DOCENTEN IN OPLEIDING BEKWAMEN

DUURZAME ONTWIKKELING

VAKOVERSCHRIJDEND

BELGIË

Mentorprogramma binnen de universiteit

Docenten in opleiding nemen deel aan een cursus (2-3 weken) tijdens het academiejaar. Zij gaan naar scholen en werken samen met de vaste leerkrachten. Dat is een van de vereisten van hun opleiding.

- ▶ De cursus bestaat uit leren binnen de school, verslag doen van activiteiten, ondersteuning van de vaste leerkrachten om hen te helpen problemen aan te pakken/op te lossen op de betreffende school, contacten leggen met bedrijven over medewerking aan een schoolproject.

De activiteit bevordert dat docenten zich in ondernemerschapsonderwijs bekwamen door:

- ▶ samen te werken met leerkrachten en directeuren;
- ▶ te leren over werkelijke problemen op scholen en praktische kennis te verwerven;
- ▶ vernieuwende portfolio's te creëren.

Soort activiteit: activiteit om opleiders van docenten te bekwamen in ondernemerschapsonderwijs

Land: Griekenland

Instelling die de activiteit uitvoert: Universiteit van Ioannina, departement van Voorschools Onderwijs

Website of link naar het project of de instelling:
<http://www.uoi.gr/oldsite/main.html>

Contactpersoon: Polyxeni (Jenny) PANGE

E-mail: pagge@cc.uoi.gr; jennypagge@yahoo.gr

Telefoonnummer: +30 6936131810

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten in opleiding

Beoogd onderwijsniveau: meerdere niveaus

Om vorderingen te boeken op dit terrein is het nodig om:

- ▶ de opleidingsresultaten van alle leraren te beoordelen aan de hand van de effecten die zij teweegbrengen in hun gemeenschap;
- ▶ het leermodel „naaste bureu” te gebruiken in een context van samenwerking waarin studenten hun groepen kiezen en zij de mogelijkheid krijgen van groep te wisselen als zij deze „saai” vinden;
- ▶ prijzen uit te reiken voor beste praktijken.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Een goede theoretische kennis van het onderwerp.
- ▶ Goede samenwerkingsvaardigheden.
- ▶ Goed gebruik van ICT.

Effect van de activiteit

- ▶ Ontdekken van de educatieve baten door deel te nemen aan alledaagse schoolactiviteiten.
- ▶ Studenten krijgen praktijkkennis.
- ▶ Studenten werken samen met leerkrachten en directeuren (belanghebbers).

ILO

DOCENTEN IN OPLEIDING BEKWAMEN

PROBLEEMOPLOSSENDE VAARDIGHEDEN

SAMENWERKING

GRIEKENLAND

Nuttige links of informatie:

In het Grieks: http://www.pee.gr/wp-content/uploads/praktika_synedrion_files/e27_11_03/sin_ath/th_en_viii/ntoliopoyloy.htm

In het Engels: <http://ecr.sagepub.com/content/3/3/299.short?rss=1&ssource=mfc&patientinform-links=yes&legid=specr;3/3/299>

Regionaal project voor ondernemerschapsonderwijs met speciale aandacht voor de training van aankomende en vaste leerkrachten

In 2008 besloten de regeringen van acht landen uit de regio om **Seecel (South East European Centre for Entrepreneurial Learning)** op te richten. De Republiek Kroatië trad hierbij op als gastland. De doelstelling van Seecel is het delen van benchmarks om de verdere ontwikkeling van lerende economieën te stimuleren.

Dit specifieke project is een transnationaal model voor de opleiding van docenten, waarbij duidelijk omschreven leerresultaten worden gehanteerd voor studenten en docenten. Het heeft financiële steun ontvangen van de Europese Commissie en de Kroatische overheid.

Het project werd getest door middel van een verplicht vak en een keuzevak op 32 Isced 2-scholen en 16 instellingen voor hoger onderwijs in de 8 deelnemende landen.

Tot nu toe heeft het project zich gericht op de ontwikkeling van:

- ▶ een visie en een strategie voor een ondernemende school (ENTR-school);
- ▶ de doelstellingen voor het bestuur (schoolhoofden) op basis van de strategie;
- ▶ de doelstellingen voor de docenten op basis van de strategie;

Soort activiteit: activiteit om docenten in opleiding, docenten en leden van het schoolbestuur te bekennen in ondernemerschapsonderwijs

Land: Internationaal

Instelling die de activiteit uitvoert: Seecel (South East European Centre for Entrepreneurial Learning)

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.seecel.hr>

Contactpersoon: Maja Ljubić

E-mail: maja.ljubic@seecel.hr

Telefoonnummer: +385 13040260

Verdere betrokken partijen of partners: Seecel-lidstaten (Albanië, Bosnië en Herzegovina, Kroatië, Kosovo (*), de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië, Montenegro, Servië en Turkije)

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten in opleiding, docenten en leden van het schoolbestuur

Beoogd onderwijsniveau: meerdere onderwijsniveaus

(*) Deze benaming laat de standpunten over de status van Kosovo onverlet en is in overeenstemming met Resolutie 1244 van de VN-Veiligheidsraad en het advies van het Internationaal Gerechtshof over de onafhankelijkheidsverklaring van Kosovo.

- ▶ de vaststelling van de leerresultaten voor leerlingen;
- ▶ de organisatie van de middelen op basis van de strategie;
- ▶ een plan voor het opleiden van docenten, overig personeel en „netwerk-docenten” in ondernemerschapsonderwijs;
- ▶ de steun van de lokale gemeenschap, lokale bedrijven en andere belanghebbenden van de ondernemende school;
- ▶ een gemeenschappelijke kijk op de ondernemende school en de voortdurende ontwikkeling van de bijbehorende cultuur;
- ▶ een strategie voor kennisuitwisseling en de aspiratie om een voorbeeld te zijn voor andere scholen.

Basisvoorwaarden voor succes

Om als proefschool aan dit project te kunnen deelnemen, moest worden voldaan aan bepaalde voorwaarden, bijvoorbeeld: bereikbaar met openbaar vervoer, beschikken over minimaal twee klassen per leeftijdsgroep; beschikken over computervoorzieningen, en het merendeel van de leerkrachten en de bestuursleden dienen in hun werk gebruik te maken van computerapparatuur; een functionele website; beschikken over een systematische aanpak van de samenwerking school-ouders en school-lokale autoriteiten; het schoolpersoneel moet positief staan tegenover ondernemerschapsonderwijs; leerkrachten moeten bekend zijn met moderne onderwijsmethoden; de leden van het schoolbestuur moeten het Engels voldoende beheersen; het schoolbestuur moet ervaring hebben met de uitvoering van projecten en het financiële beheer ervan; het onderwijzend per-

soneel en het schoolbestuur moeten vertrouwd zijn met zelfevaluaties en externe evaluaties. Andere basisvoorwaarden voor succes zijn de samenwerking met andere landen (de transnationale dimensie) en de steun van nationale overheden en de Europese Unie.

Effect van de activiteit

- ▶ Zowel studenten, docenten als het schoolbestuur hebben baat gehad bij hun deelname aan het project.
- ▶ Door benchmarks te delen leren de verschillende landen van elkaar en ontwikkelen zo beter lerende economieën.
- ▶ Bij volledige invoering kan het instrument voor het meten van de effecten van het ondernemerschapsonderwijs op de ondernemerscompetenties van de leerkrachten en het bestuur worden ontwikkeld en getest.

Verdere ontwikkeling

De strategische benadering van de opleiding van aankomende en vaste leerkrachten zal verder worden ontwikkeld op grond van de eerdere ervaringen en resultaten. Speciale aandacht zal daarbij worden besteed aan de begeleiding door mentoren en de inspanningen om nationale instellingen die verantwoordelijk zijn voor de opleiding van leraren bij het project te betrekken.

Nuttige links of informatie:

<http://www.seecel.hr>

<http://www.seecel.hr/default.aspx?id=14>

<http://www.seecel.hr/UserDocsImages/Documents/Documents>

ILO

OPLEIDERS VAN DOCENTEN BEKWAMEN

DOCENTEN IN OPLEIDING BEKWAMEN

LEERRESULTATEN

GEÏNTEGREERD

INTERNATIONAAL

Beroepsopleiding voor leerkrachten

HAMK — Eenheid Beroepsopleiding voor leerkrachten is de grootste instelling voor het opleiden van docenten in Finland. Zij werd opgericht in 1959 en sloot zich in 1996 aan bij HAMK — Universiteit voor toegepaste wetenschappen. Zij verzorgt erkende pedagogische opleidingen voor docenten die als leraren werken bij instellingen voor hoger onderwijs, vakscholen, instellingen gericht op onderwijs en opleiding voor volwassenen, bij overheidsorganisaties, in de HR-sector, alsook in de handel en de industrie.

De beroepskrachten die aan de veeleisende lerarenopleiding willen deelnemen, moeten ten minste een bachelordiploma hebben of de hoogst haalbare titel op hun vakgebied, alsook ten minste drie jaar relevante werkervaring. De

meeste studenten volgen de opleiding naast hun werk en 30 % heeft geen eerdere ervaring met lesgeven.

Het doel van de beroepsopleiding voor leerkrachten is er zorg voor te dragen dat de docenten in opleiding:

- ▶ beschikken over de kennis en competenties om het leerproces van studenten met verschillende achtergronden te begeleiden en te bevorderen;
- ▶ het vermogen hebben om hun eigen onderwijscompetentie te ontwikkelen door hun vakkennis te verbreden en in te spelen op toekomstige trends en ontwikkelingen op de arbeidsmarkt.

Soort activiteit: activiteit om docenten in opleiding te bekwalen in ondernemerschapsonderwijs

Land: Finland

Instelling die de activiteit uitvoert: HAMK — Eenheid Beroepsopleiding voor leerkrachten

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.hamk.fi/english/Sivut/default.aspx>

Contactpersoon: Heikki Hannula

E-mail: heikki.hannula@hamk.fi

Telefoonnummer: +358 36463377

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten in opleiding op het gebied van o.a. technologie, techniek en sociale wetenschappen

Beoogd onderwijsniveau: secundair onderwijs, hoger onderwijs en verder vervolgonderwijs

De beroepsopleiding voor leerkrachten omvat de volgende modules:

- ▶ basistheorie onderwijskunde en beroepsopleiding;
- ▶ beroepspedagogiek;
- ▶ training op de werkvloer in de eigen organisatie van de docent in opleiding, veelal een onderwijsinstelling;
- ▶ scriptie.

Sinds 2006 bestaat er ook een keuzevak rond ondernemerschapsonderwijs: *Grondbeginselen van ondernemerschap* (3 studiepunten).

De beroepsopleiding voor leerkrachten is zeer succesvol. Het aantal verzoeken om inschrijving is zeer hoog; slechts circa 33 % van de aanvragen kan worden aanvaard.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Ondernemerschapsonderwijs moet deel uitmaken van de missie en het studieprogramma van de instelling.
- ▶ Doelstellingen betreffende ondernemerschap moeten deel uitmaken van de evaluatiecriteria.

Effect van de activiteit

Sinds 2012 is ondernemerschapsonderwijs opgenomen in de doelstellingen van vier vakken:

- ▶ *Maatschappij, beroepsleven en onderwijs* (4 studiepunten): docenten in opleiding zijn in staat om de betekenis van ondernemerschapsonderwijs te begrijpen in het kader van onderwijs met betrekking tot het beroepsleven.
- ▶ *Begeleiding van leerprocessen* (7 studiepunten): docenten in opleiding zijn in staat ondernemerschap in verschillende leeromgevingen te stimuleren.
- ▶ *Onderwijsnetwerken* (3 studiepunten): docenten in opleiding zijn in staat de samenwerking tussen verschillende netwerken van **bedrijven** en andere belanghebbende partijen te bevorderen.
- ▶ *Onderwijsvaardigheden* (15 studiepunten): docenten in opleiding zijn in staat om hun onderwijscompetentie en vakkennis doel- en **ondernemingsgericht** te ontwikkelen.

ILO

DOCENTEN IN OPLEIDING BEKWAMEN

CERTIFICERING

GEÏNTEGREERD

FINLAND

Nuttige links of informatie:

Een presentatie van Heikki Hannula over de opleiding is beschikbaar op: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/dublin/heikki_hannula_en.pdf

Op de website van de universiteit staat algemene informatie over de opleiding: http://portal.hamk.fi/portal/page/portal/HAMK/In_English/Education/professional_teacher_education

Afgestudeerden ondersteunen de docentenopleiding

Swansea Metropolitan University heeft diverse innovatieve methoden ingevoerd om docenten in opleiding voor te bereiden op de realiteit van het klaslokaal en hen te ondersteunen bij de ontwikkeling van hun ondernemingszin. Eén voorbeeld daarvan is dat de universiteit voormalige studenten en alumni betreft bij de ontwikkeling van het huidige lesaanbod en het studieprogramma. De alumni kunnen ook bijdragen aan het feitelijke onderwijs in de klas en de beoordeling van nieuwe docenten in opleiding. Dat staat bekend als het „Continuous Conceptual Review Model”, waarbij oud-studenten de mogelijkheid wordt geboden invloed uit te oefenen op de bestaande onderwijspraktijk.

Deze initiatieven zijn binnen de universiteit ontstaan: aanvankelijk werden in de opleiding visuele communicatie van het departement Kunst en Vormgeving

consequent oud-studenten ingezet om de gespecialiseerde vakken te beoordelen. In de lerarenopleiding van het departement Onderwijs werd deze aanpak overgenomen. Daarbij zien oud-studenten die een eigen bedrijf hebben opgezet, toe op en begeleiden zij het leerproces van docenten in opleiding. Voor dit project werd de universiteit in 2006 in Brazilië onderscheiden op de conferentie „Internationalising Entrepreneurship Education and Training”.

Het initiatief wordt als een best practice aangemerkt, omdat het docenten laat kennismaken met de wereld van de ondernemer en hen leert hoe zij in de toekomst met ondernemers kunnen samenwerken.

Soort activiteit: activiteit om docenten in opleiding te bekwalen

Land: Verenigd Koninkrijk — Engeland

Instelling die de activiteit uitvoert: Swansea Metropolitan University

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.smu.ac.uk/>

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten in opleiding

Beoogd onderwijsniveau: meerdere niveaus

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Erkenning van de waarde van de ervaringen en lessen uit het bedrijfsleven.
- ▶ Erkenning door opleiders van docenten van het belang om oud-studenten en de kansen die dit biedt voor de huidige onderwijspraktijk, op waarde te schatten.
- ▶ Hoewel het tegenwoordig relatief eenvoudig is om oud-studenten te volgen, vergt dit systeem de langdurige, volledige inzet van iemand die de studenten respecteren en steun willen bieden. Het organiseren en begeleiden van het initiatief vergt ook gewoon tijd.

- ▶ Het werkt als een methode om de kwaliteit te controleren van de huidige onderwijspraktijk (vergeleken met een alternatieve of eerdere aanpak).
- ▶ Het geeft oud-studenten de mogelijkheid om betrokken te blijven bij de actuele lespraktijk, wat de motivatie van de huidige studenten versterkt. Het laat hen ook zien hoe alles werkt in de werkelijke wereld vergeleken met de theorie die in de collegezaal wordt onderwezen.
- ▶ Het maakt het mogelijk om bepaalde aspecten van de opleiding meteen aan te passen, omdat van de meest actuele kennis van oud-studenten en alumni kan worden geprofiteerd.

Effect van de activiteit

- ▶ De belangrijkste effecten op de universiteit zijn het actuele karakter van het geboden onderwijs en de positieve beoordeling van het betreffende onderwijs, zoals blijkt uit de tevredenheid en de feedback van de studenten. Wales heeft een van de hoogste percentages succesvolle kleine ondernemingen opgezet door afgestudeerden per hoofd van de bevolking en Swansea Metropolitan University staat consequent boven aan deze ranglijst. Dat draagt ook bij aan de algehele reputatie van de universiteit, „omdat wij doen wat wij zeggen”.

ILO

DOCENTEN IN OPLEIDING BEKWAMEN

BETROKKENHEID ALUMNI

LEREN VAN HET BEDRIJFSLEVEN

VERENIGD KONINKRIJK

Nuttige links of informatie:

Penaluna, A. & Penaluna, K. (2006) Business Paradigms in Einstellung: A Creative industries perspective on enhancing entrepreneurship education. Internationalizing Entrepreneurship Education and Training Conference, São Paulo, Brazilië. (Onderscheiden als „Beste empirische paper” — Speciale prijs voor ervaren onderzoekers)

Penaluna, A. & Penaluna, K. (2008) Business Paradigms in Einstellung: Harnessing Creative Mindsets for Entrepreneurship Education, *Journal of Small Business and Entrepreneurship* 21, nr. 2, blz. 231-250. Beschikbaar op: <http://www.freepatentsonline.com/article/Journal-Small-Business-Entrepreneurship/204931981.html>

Verplicht vak „Muziek vanuit een ondernemingsgerichte benadering” (pedagogische aanpak)

De onderwijsfaculteit van de **Universiteit van Lapland** werd in 1979 opgericht en is de oudste faculteit van de universiteit. De faculteit heeft ongeveer 700 studenten in de basisopleidingen (bachelor of master), 80 studenten in de vervolgopleidingen en 60 medewerkers. Ondernemerschap en ondernemerschapsonderwijs vormen een kernelement van de strategie van de faculteit.

Het verplichte vak „Muziek vanuit een ondernemingsgerichte benadering” richt zich zowel op ondernemende manieren van leren als op inclusieve pedagogiek. De reden daarvoor is dat aan de hand van bedrijfsmatige activiteiten als het ontdekken en creëren van kansen, experimenteren, reflecteren en beheren van

kennis, alle studenten zich verschillende onderwerpen eigen kunnen maken op grond van hun eigen sterke eigenschappen, gewoonten en andere persoonlijke kenmerken.

Het vak combineert het leren van muziek met bedrijfsmatig denken en gedrag, met name bij het nemen van beslissingen over diverse muzikale alternatieven. De docent treedt hierbij faciliterend op, door de experimenten van de studenten in opleiding en hun conclusies te combineren met de doelstellingen en de inhoud van het studieprogramma. Tijdens dit vak krijgen studenten inzicht in muziek als verschijnsel en leren zij hoe zij muziek kunnen onderwijzen. Daarnaast wordt aandacht besteed aan een aantal ondernemerskenmerken en -vaardigheden, zoals

Soort activiteit: ondernemingsgerichte onderwijsmethoden en pedagogiek

Land: Finland

Instelling die de activiteit uitvoert: Universiteit van Lapland

Website of link naar het project of de instelling:
http://www.ulapland.fi/InEnglish/Units/Faculty_of_Education.iw3

Contactpersoon: Lenita Hietanen

E-mail: lenita.hietanen@ulapland.fi

Telefoonnummer: +358 404844164

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten in opleiding

Beoogd onderwijsniveau: meerdere niveaus

ondernemingszin, zelfvertrouwen, volharding, het nemen van risico's, het nemen van beslissingen, onderhandelingsvaardigheden, het verdragen van onzekerheid en het leren uit fouten.

Daartoe worden onder meer de volgende activiteiten ondernomen:

- ▶ De docent biedt studenten de gelegenheid om te besluiten wat zij willen leren, alsook hoeveel, wanneer en met wie. Op die manier stimuleert de docent de studenten om risico's te nemen, om te gaan met onzekerheid en hun eigen leerproces te sturen, kortom, om daar verantwoordelijkheid voor te nemen.
- ▶ Studenten leren van elkaar (*peer learning*), met name om gezamenlijk besluiten te nemen en problemen op te lossen door middel van interactieve discussies die tijdens de lessen worden gestimuleerd.
- ▶ Iedere student maakt aantekeningen in zijn of haar eigen reflectiedagboek. De docent geeft voorbeelden van ondernemerskenmerken en -vaardigheden. Na iedere muzikles beoordelen de studenten welke ondernemerskenmerken en -vaardigheden zij het sterkst hebben waargenomen tijdens het muzikale leerproces en noteren zij de beoordelingen in hun eigen dagboek.

Basisvoorwaarden voor succes

De docent wijst op vier hoofdelementen die bijzonder bepalend zijn voor succes:

- ▶ Gezamenlijke besluitvorming: tijdens en na afloop van het leerproces bespreken, overdenken en evalueren de docent en de studenten zowel de gebruikte methode als de verworven kennis: hoe leer ik wat ik leer? Over iedere fase van het leerproces moet worden nagedacht: over de planning, de uitvoering en het resultaat.
- ▶ Al doende leren: de docenten bieden de studenten verschillende mogelijkheden om op innovatieve wijze deel te nemen aan de vaststelling van de doelstellingen, de planning van de leermethoden en de uitvoering van het leerproces. Door middel van reflectie kunnen studenten nieuwe kennis opbouwen op grond van hun ervaringen en zowel het leerproces als de leerresultaten beoordelen.
- ▶ De docent heeft een ondersteunende en faciliterende rol. Het punt is dat de docent de studenten niet simpelweg antwoorden biedt, maar hen deze zelf laat zoeken. De docent moet echter tijdig hulp bieden, zodat de studenten niet worden benadeeld door hun uiteenlopende achtergronden.

- ▶ Tijd voor reflectie: de docent dient genoeg tijd in te ruimen voor het maken van aantekeningen in het reflectiedagboek, alsook voor beschouwende discussies tijdens en na het leerproces. De reflectie moet gericht zijn op ondernemingsgerichte manieren van leren en op de muzikale inhoud van het studieprogramma.

Effect van de activiteit

Hoewel de activiteit nog niet formeel is geëvalueerd, wijzen de commentaren erop dat zij docenten voorbereidt op ondernemerschapsonderwijs omdat:

- ▶ Studenten worden aangemoedigd om hun eigen ondernemingsgerichte activiteiten te bestuderen door middel van experimenten en reflectie over alle fasen van het leerproces.
- ▶ Studenten moeten op verschillende manieren als ondernemer handelen wanneer zij besluiten nemen over gegeven of gecreëerde kansen in leer-situaties.
- ▶ Studenten kunnen de ondernemingsgerichte activiteiten en maatregelen van de docent waarnemen in verschillende leeromgevingen.
- ▶ Studenten worden aangemoedigd om hun ervaringen en competenties op het gebied van ondernemen toe te passen op andere vakgebieden en op verschillende onderwijsniveaus.

Plannen om deze aanpak verder uit te bouwen

- ▶ Meer tijd inruimen voor het wederzijdse creatieve proces van de docenten in opleiding bij het creëren van nieuwe kansen.
- ▶ Meer tijd inruimen voor kritische reflectie: sociale rechtvaardigheid en gelijke kansen vormen een integraal onderdeel van een inclusieve, ondernemingsgerichte aanpak.

ILO

ONDERNEMERSCHAPSONDERWIJS

MUZIEK & CREATIVITEIT

SAMENWERKING

FINLAND

Innovatieadviseur: Hogeschool Kopenhagen

Deze activiteit wordt door de lerarenopleiding van de **Hogeschool Kopenhagen** aangeboden aan studenten die willen werken in het basisonderwijs en het lager secundair onderwijs. Zij is gericht op alle niveaus: hoofdzakelijk op docenten in opleiding, maar ook op leraren in dienst. Zij wordt aan alle derdejaarsstudenten extra aangeboden tijdens bijeenkomsten, op internet en door middel van brochures. Sinds het voorjaar van 2013 wordt zij aangeboden als een intensief programma van de EU voor 24 docenten in opleiding uit vijf landen.

De activiteit beoogt docenten in opleiding te stimuleren om een ondernemingsgerichte mentaliteit te ontwikkelen en hun een procesmodel inclusief technieken ter beschikking te stellen voor gebruik in hun eigen lessen. Dat model wordt het FIRE-model genoemd en bestaat uit vier specifieke, met elkaar samenhangende fasen.

F — Feiten verzamelen (uit boeken + de praktijk)

I — Innovatieve ideeën (genereren + selecteren)

R — Realiteitsconfrontatie (door uitproberen + feedback)

E — Evaluatie (van het product + het leerproces)

De docenten in opleiding ontwikkelen hun competenties ook door interactie met de lokale gemeenschap en door contact te leggen met partners buiten de onderwijsinstelling, aan wie zij resultaten moeten laten zien.

Soort activiteit: vernieuwende lesmethoden gekoppeld aan ondernemerschapsonderwijs

Land: Denemarken

Instelling die de activiteit uitvoert: Hogeschool Kopenhagen, departement Lerarenopleiding

Website of link naar het project of de instelling: <http://blaagaard-kdas.ucc.dk/english/>

Contactpersoon: Lilian Rohde

E-mail: LR@ucc.dk

Telefoonnummer: +45 41897581

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten in opleiding op de hogeschool; docenten in permanente beroepsontwikkeling

Beoogd onderwijsniveau: de studenten worden opgeleid voor het basisonderwijs en het lager secundair onderwijs

De activiteit bestaat uit een programma van twee weken, waarin de studenten contact zoeken met een leerkracht in dienst en naar aanleiding daarvan een praktijkprobleem presenteren dat zij graag opgelost zouden zien. In 2012 kregen zij de opdracht problemen te presenteren rond inclusie en differentiatie. De studenten bespraken de problemen vervolgens in groepen en bedachten een innovatieve oplossing voor de betrokken leerkracht.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ De motivatie van de docenten in opleiding om deel te nemen.
- ▶ De deelname van leerkrachten uit het basisonderwijs en het lager secundair onderwijs.
- ▶ Een efficiënte organisatie, wat betekent dat een relatief beperkt aantal docenten op de hogeschool in staat is om de activiteit uit te voeren met een groot aantal deelnemers.
- ▶ Het programma is in de loop van zeven jaar ontwikkeld; aan het begin van hun opleiding krijgen studenten een „voorproefje” van het programma.

Effect van de activiteit

- ▶ Het inzetten van leraren als klanten is een innovatieve methode.
- ▶ De gebruikte aanpak levert de vereiste leerresultaten van ondernemerschapsonderwijs op, met name aangezien docenten in opleiding een ver-

gelijkbare activiteit kunnen uitvoeren met hun leerlingen in het kader van hun stage.

- ▶ De activiteit beantwoordt ook aan de behoefte van docenten in opleiding om te leren hoe ondernemerschapsonderwijs in de praktijk werkt, in aanvulling op de methodologie en de theorie.
- ▶ De activiteit heeft een directe relevantie voor het beroepsleven van de studenten en kan mogelijk uitgroeien tot een door de gebruikers gestuurde activiteit op verschillende vakgebieden.
- ▶ Het initiatief heeft een aantoonbaar effect gehad, bijvoorbeeld met de oprichting van een „Innovatiecentrum voor best practices” met andere Deense collega's.

Plannen om deze aanpak verder uit te bouwen

Het opleiden van docenten op het gebied van innovatie en ondernemerschapsonderwijs krijgt vorm door de invoering van een nieuw studieprogramma voor de initiële lerarenopleiding, waarbij het een verplicht onderdeel is voor alle vakgebieden. Modellen waarvan het hierboven beschreven model een voorbeeld is, zullen deel uitmaken van de vakuitrusting van studenten.

ILO

ONDERNEMERSCHAPSONDERWIJS

PROCESTECHNIEKEN

DOCENTEN ALS KLANTEN

DENEMARKEN

REAL (Rural Enterprises for Action Learning) als professioneel en pedagogisch instrument

De Hogeschool Sogn og Fjordane heeft circa 3 000 studenten en 300 medewerkers. Ondernemerschapsonderwijs is verplicht voor alle leraren in opleiding — basisonderwijs, secundair onderwijs en beroepsonderwijs — en is een volwaardig onderdeel van het opleidingsprogramma. Alle studenten krijgen minimaal twee dagen opleiding in ondernemerschap en REAL; deze opleiding wordt ook als twee- of vierdaagse training aangeboden aan reeds actieve docenten, in het kader van permanente vorming.

REAL (Rural Enterprises for Action Learning) werd oorspronkelijk in de jaren tachtig ontwikkeld in plattelandsgebieden in de Verenigde Staten; de Hogeschool Sogn og Fjordane heeft de rechten op het gebruik van het materiaal in Europa en biedt cursussen en opleidingen aan waarbij deze methode wordt gebruikt. REAL is gebaseerd op bewijsmateriaal waaruit blijkt dat de toepassing van ondernemerschapsonderwijs, waarbij studenten lesgeven over en toepassen wat zij onmiddellijk tevoren hebben geleerd, leidt tot een retentiegraad van 90 %, vergeleken met slechts 5 % bij hoorcolleges. De onderwijsmethode van REAL **volgt een model van ervaringsleren**. Dat is gebaseerd op het volgende idee over leren:

„Vertel het me en ik zal het vergeten, laat het me zien en ik zal het onthouden, laat

Soort activiteit: ondernemingsgerichte onderwijsmethoden en pedagogiek

Land: Noorwegen

Instelling die de activiteit uitvoert: Hogeschool Sogn og Fjordane

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.hisf.no/en/home>

Contactpersoon: Ivar A. Offerdal

E-mail: ivar.offerdal@hisf.no

Telefoonnummer: +47 57676065/+47 91300539/
+47 57676000 (faculteit Onderwijs & Sport)

Doel/doelgroep van de activiteit: studenten onderwijs/sport

Beoogd onderwijsniveau: Meerdere onderwijsniveaus (basisonderwijs, secundair onderwijs en beroepsonderwijs). REAL wordt ook aangeboden aan reeds actieve docenten, in het kader van permanente vorming.

me meedoen en ik zal het begrijpen.”

De methode houdt rekening met de relatie tussen reflectie, verbreding, toepassing en ervaring. Essentieel is dat de lerende een „concrete ervaring” heeft, een gebeurtenis waaraan hij actief deelneemt. Het leerproces wordt vervolgens versterkt door reflectie over die ervaring en daarna verbreed, wanneer de lerende de abstracte ideeën, theorieën en principes achter de leeractiviteit herkent. Ten slotte past de lerende zijn/haar nieuw verworven idioom en vaardigheden toe op situaties in de „echte wereld”.

REAL is bedoeld voor scholen in zowel plattelandsgebieden als meer stedelijke gebieden waar het opbouwen van een lokale identiteit als bijzonder belangrijk wordt beschouwd, als een manier om leerlingen te stimuleren om ooit naar het gebied terug te keren en een bedrijf op te zetten. Het programma concentreert zich op twee hoofdgebieden: persoonlijke vorming en attitudes, en aspecten van ondernemerschap. Het doel is om eerst aandacht te besteden aan attitudes, waaruit diverse sleutelcompetenties voortvloeien. Beoogd wordt om de communicatievermogens, het vermogen tot kritisch en creatief denken, probleemoplossende vaardigheden en het vermogen om doeltreffend met anderen samen te werken, te ontwikkelen, alsook een lokale identiteit op te bouwen. Op het gebied van ondernemerschap bevordert het programma de kennis van marktonderzoek, economie in ruimere zin, en marketing en verkoop.

REAL streeft naar partnerschappen met externe instellingen/organisaties en naar de steun van de voorzitter/decanen van de hogeschool. De externe instellingen ontwikkelen de vernieuwende ideeën verder en proberen deze uit op „modelscholen”, die bijdragen aan de uitwerking van het materiaal. De ideeën van REAL worden in de hogeschool verspreid door collega's op te leiden en het idee van ondernemerschapsonderwijs te promoten. Geduld is echter vereist.

Basisvoorwaarden voor succes

Het is belangrijk dat docenten bij de invoering door de school worden gesteund en dat docenten geduld hebben en:

- ▶ de leerdoelen van het initiatief vaststellen;
- ▶ zorgen voor de tijd en het materiaal om het initiatief uit te voeren;

Nuttige links of informatie:

Een presentatie van Ivar A. Offerdal is beschikbaar op: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/dublin/ivar_offerdal_en.pdf

- ▶ een procedure creëren, veelal gebaseerd op een groepsactiviteit, die leidt tot een presentatie;
- ▶ ruimte creëren voor reflectie over wat de studenten hebben gedaan en geleerd en over hoe dat zich verhoudt tot hun doelstellingen;
- ▶ lerenden overtuigen van het belang van toepassing in de praktijk en hun laten zien hoe bruggen kunnen worden geslagen tussen leren op het werk en in het dagelijks leven.

Effect van de activiteit

- ▶ De meeste lokale gemeenschappen en scholen in de provincie Sogn og Fjordane geven les in ondernemerschap en maken gebruik van het materiaal.
- ▶ Opinieonderzoeken onder studenten laten zien dat studenten tevreden zijn over hun ervaringen met REAL.
- ▶ Het werd als een best practice vermeld in een onderzoek in Scandinavië uit 2004 en opnieuw in een ander project in 2012. Er werd ook naar verwezen in plannen van de Noorse overheid (2004/2006).
- ▶ In een onderzoeksrapport van Kunnskapsparken Bodø uit 2009 kreeg REAL een hoge score/waardering. Het maakt al sinds 2007 deel uit van de lerarenopleiding van de Hogeschool Sogn og Fjordane.

Plannen om deze aanpak verder uit te bouwen

Alle docenten van het onderwijsdepartement van Sogn og Fjordane zullen deelnemen aan een tweedaagse workshop waar de invoering van ondernemerschapsonderwijs als onderdeel van het nieuwe studieprogramma zal worden besproken. In de toekomst wordt het een verplicht onderdeel van de opleiding: als jaarvak „pedagogisch ondernemerschap” en als component van vakoverschrijdend onderwijs.

ILO

ONDERNEMERSCHAPSONDERWIJS

ERVARINGSLEREN

SAMENWERKING

NOORWEGEN

Programma over ondernemerschap voor 3- tot 12-jarigen

Het **Polytechnisch Instituut Viana do Castelo** werd in 1980 opgericht. De missie van het instituut is om „gekwalificeerde menswetenschappelijke, culturele, wetenschappelijke, technische en beroepsopleidingen te verzorgen, onderzoek te verrichten dat noodzakelijk is om de missie van het instituut te vervullen, en samen te werken met de gemeenschap in de regio Alto-Minho, in het bijzonder met de productiesector en het bedrijfsleven”.

Het ondernemerschapsprogramma „Ideeën waarmee je de wereld kunt veranderen”, bestemd voor 3- tot 12-jarige kinderen, is het resultaat van een partnerschap tussen de hogeschool voor onderwijs van het Polytechnisch Instituut Viana do Castelo en Onderwijscentrum Alice Nabeiro (Coração Delta). Het project is gebaseerd op een ruime definitie van ondernemerschapsonderwijs, dat wordt gezien als een proces om lerenden in staat te stellen ideeën in de

praktijk te brengen en dat bedoeld is om ondernemersvaardigheden die bekendstaan als „soft skills”, te stimuleren bij zowel kinderen als docenten in opleiding.

Het programma maakt gebruik van materiaal en activiteiten die zijn ontwikkeld voor kinderen in het voorschools onderwijs (3-5 jaar), in de eerste cyclus van de basisschool (6-9 jaar) en in de tweede cyclus van de basisschool (10-12 jaar). De kinderen ontwikkelen hierbij hun eigen projecten, gebaseerd op hun eigen ideeën, waarbij zij de op de volgende kennisgebieden vereiste vaardigheden verkennen:

- ▶ het stimuleren van ideeën;
- ▶ het delen van ideeën;

Soort activiteit: ondernemingsgerichte onderwijsmethoden en pedagogiek

Land: Portugal

Instelling die de activiteit uitvoert: Polytechnisch Instituut Viana do Castelo

Website of link naar het project of de instelling:

<http://portal.ipvc.pt/portal/page/portal/ese>

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten in opleiding

Beoogd onderwijsniveau: voorschools onderwijs

- ▶ wat wil ik doen?;
- ▶ denkrichtingen;
- ▶ luisteren naar anderen;
- ▶ het project bespreken;
- ▶ samenwerken met anderen;
- ▶ het vaststellen van behoeften;
- ▶ het bouwen van prototypen om het project te delen;
- ▶ netwerk van medewerkers;
- ▶ taakcycli;
- ▶ projectleiderschap.

Op de hogeschool voor onderwijs van het Polytechnisch Instituut Viana do Castelo krijgen studenten tijdens de initiële lerarenopleiding een opleiding in het geven van ondernemerschapsonderwijs die dezelfde opzet heeft als het ondernemerschapsprogramma voor kinderen van 3-12 jaar. Dat houdt in dat de opleiding voor het geven van ondernemerschapsonderwijs bedoeld is om de ontwikkeling van ondernemersvaardigheden (kennis, attitudes en waarden) bij de docenten in opleiding zelf te stimuleren. Tegelijkertijd leren de studenten hoe zij de ondernemersvaardigheden bij jonge kinderen (3-12 jaar) kunnen stimuleren. Het materiaal voor het ondernemerschapsonderwijs wordt in het kader van het „onderwijspracticum” getest en aangepast wanneer studenten stage lopen op gastscholen. De docenten in opleiding werken samen met de school en onderzoeken pedagogische methoden die geschikt kunnen zijn voor het ondernemerschapsonderwijs. Dat is ook een manier om methoden van ondernemerschapsonderwijs te delen en op gastscholen bekend te maken. Het project wordt beoordeeld aan de hand van actieonderzoek.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Scholen die belang hechten aan actieve leerbenaderingen en projectmatig werken.
- ▶ Scholen met flexibele studieprogramma's.
- ▶ De ontwikkeling van ondernemersvaardigheden in het studieprogramma van de lerarenopleiding integreren.
- ▶ Nauwlettend toezicht op het ondernemerschapsonderwijs tijdens de stages van docenten in opleiding op gastscholen.
- ▶ Monitoring van het proces en de resultaten van het ondernemerschapsonderwijs (bijvoorbeeld met gebruik van methoden voor actieonderzoek); het materiaal evalueren, aanpassen en ontwikkelen, rekening houdend met uiteenlopende schoolcontexten.
- ▶ Best practices vaststellen en het project uitwisselen en bekendmaken.

Effect van de activiteit

- ▶ Het programma stelt docenten in opleiding in staat om ondernemerschapsonderwijs te geven in het voorschools onderwijs en het basisonderwijs.

ILO

ONDERNEMERSCHAPSONDERWIJS

BASISSCHOOL

PROJECTMATIG WERKEN

PORTUGAL

Nuttige links of informatie:

Presentatie van het project en omslag van het handboek „Ter ideias para mudar o mundo” (Ideeën waarmee je de wereld kunt veranderen):

<http://internacional.ipv.pt/en/node/17>

Accio (Centrum voor creativiteit, innovatie en ondernemingszin, Arteveldehogeschool)

Arteveldehogeschool Gent streeft ernaar beroepskrachten op te leiden die in staat zijn grenzen te verleggen door het gebruik van creativiteit, innovatie en ondernemingszin. Het doel is om studenten en medewerkers te stimuleren om naar nieuwe antwoorden te zoeken, gebaseerd op nieuwe ideeën in een snel veranderende onderwijscontext. De kenniskring Accio, die in september 2011 werd opgericht en wordt voorgezeten door de algemeen directeur, heeft bij dat proces het voortouw genomen. Dat moet het mogelijk maken een van de belangrijkste strategische doelstellingen van de hogeschool te bereiken: „onder studenten en medewerkers creativiteit, innovatie en ondernemerschap

zaaien en stimuleren”. Op ieder departement van de hogeschool (16 in totaal) is er één persoon die het Accio-project mee coördineert.

Alle innovaties in het studieprogramma zijn geïnspireerd door de vaardigheden waarover een ondernemer dient te beschikken, waaronder creativiteit, waarnemen van kansen, klantgerichtheid, leiderschap, volharding enz. Er is een onlinehulp-middel ontwikkeld om de ondernemersvaardigheden van studenten en docenten vooraf en na afloop te testen. De projectcoördinatoren van Accio zijn getraind om deze vaardigheden vast te stellen. Iedere opleiding beschikt over haar eigen

Soort activiteit: ondernemingsgerichte onderwijsmethoden en pedagogiek

Land: België

Instelling die de activiteit uitvoert: Arteveldehogeschool

Website of link naar het project of de instelling:

<http://www.arteveldehogeschool.be/accio/nl/>

Contactpersoon: Dominique Roodhooft

E-mail: Dominique.roodhooft@arteveldehs.be

Telefoonnummer: +32 92347477

Doel/doelgroep van de activiteit: medewerkers en studenten van de hogeschool

Beoogd onderwijsniveau: hoger onderwijs

Accio-woordenboek, waarin de vaardigheden en de bijbehorende leerresultaten staan beschreven. Het woordenboek maakt het makkelijker om creativiteit, innovatie en ondernemerschap op systematische wijze te verwerken in de studieprogramma's. Daarnaast faciliteren de Accio-medewerkers brainstormprocessen en organiseren zij vormingen in creatief denken voor studenten, inspirerende lezingen en andere activiteiten om creatieve en ondernemingsgerichte maatregelen te ondersteunen.

Accio heeft onder meer de volgende resultaten opgeleverd:

- ▶ 13 brainstormsessies met docenten en studenten in de afgelopen drie maanden;
- ▶ bijeenkomst van 130 studenten met een creatief idee aan het begin van het academiejaar;
- ▶ 36 studenten werden in het eerste kwartaal van 2012 door Accio ondersteund om hun eigen bedrijf op te zetten;
- ▶ 400 studenten legden in het academiejaar 2011-2012 de onlinetest af.

Hierbij is het volgende gebleken:

- ▶ Docenten zijn moeilijk te overtuigen. Zij associëren ondernemerschap alleen met bedrijven — een definitie die te beperkt is.
- ▶ Het is moeilijk om ondernemerschapsonderwijs te integreren in de verschillende vakgebieden. De bijeenkomsten met docenten en studenten helpen echter wel om best practices met andere departementen te delen.

Nuttige links of informatie:

http://www.youtube.com/watch?v=to06gDoDzu0&feature=player_embedded
http://www.youtube.com/watch?v=_7_15DdqQ4A&feature=player_embedded
<http://www.arteveldehogeschool.be/accio/nl/>
<http://www.scoop.it/t/tools-voor-lesgevers>
<http://www.scoop.it/t/arteveldehogeschool-en-ondernemen>
<http://www.scoop.it/t/food-en-drinks-for-creative-brains>
<https://twitter.com/AccioArtevelde>
<http://nl-nl.facebook.com/accio.artevelde>

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ De steun van het bestuur is essentieel.
- ▶ Ondernemerschapsonderwijs dient door de gemeenschap te worden erkend als relevant onderwijs.
- ▶ Docenten moeten worden gemotiveerd om het belang van ondernemerschapsonderwijs te leren waarderen.
- ▶ Het op 13 competenties gebaseerde model was duidelijk omschreven en opgezet, waardoor het makkelijker te begrijpen en toe te passen was.

Effect van de activiteit

- ▶ De succesvolle integratie van ondernemerschap in het studieprogramma en de lespraktijk; ondernemerschap en innovatie werden onder studenten gestimuleerd om hun inzetbaarheid te vergroten.

ILO

ONDERNEMERSCHAPSONDERWIJS

ERKENNING VAN VAARDIGHEDEN

INTEGRATIE IN HET STUDIEPROGRAMMA

BELGIË

Innovatie en ondernemerschap

De voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië introduceerde in 2008 het verplichte vak „Bedrijfskunde en ondernemerschap” tijdens het vierde jaar van het secundair onderwijs (twee uur per week). Om nieuwe leraren beter in staat te stellen het nieuwe vak te onderwijzen, heeft het **Nationaal Centrum voor de ontwikkeling van innovatie en ondernemerschapsonderwijs (NCDIEL)** ieder jaar een tweedaagse training voor alle leraren georganiseerd. Het NCDIEL stelde ook aanvullend onderwijsmateriaal beschikbaar en was samen met het Bureau voor onderwijsontwikkeling verantwoordelijk voor de organisatie van de nationale wedstrijd voor het beste ondernemingsplan, die onder auspiciën van de premier werd georganiseerd voor leerlingen van het secundair onderwijs.

In de afgelopen jaren heeft de regering van de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië de ontwikkeling van ondernemingszin onder jongeren

sterk gestimuleerd. In november 2011 kondigde de regering aan dat zij met ingang van september 2012 een nieuw vak, „Innovatie en ondernemerschap”, zou invoeren in het eerste, tweede en derde jaar van het secundair onderwijs (voor leerlingen van 14-16 jaar). Op basisscholen zou dat vak met ingang van september 2014 worden ingevoerd in de groepen 8 en 9 (12-13 jaar). De overheid zou steun bieden aan de training van de leerkrachten voor dit nieuwe vak.

In november 2011 richtte de regering ook het **nationale netwerk van leraren ondernemerschap** op.

- ▶ Het programma van het nieuwe vak werd in de periode januari-maart 2012 ontwikkeld en werd door het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen medio maart 2012 officieel goedgekeurd.

Soort activiteit: vernieuwende lesmethoden gekoppeld aan ondernemerschapsonderwijs

Land: de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië

Instelling die de activiteit uitvoert: ministerie van Onderwijs en Wetenschappen van de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.mon.gov.mk/>

Contactpersoon: Vesna Horvatovikj en Radmil Polenakovik

E-mail: vesnahorvatovik@bro.gov.mk (verantwoordelijke instelling), radmil.polenakovik@ncdiel.mk (ondersteuning voor het opzetten en uitvoeren van programma's en opleidingen)

Verdere betrokken partijen of partners: Bureau voor onderwijsontwikkeling, Nationaal Centrum voor de ontwikkeling van innovatie en ondernemerschapsonderwijs (NCDIEL)

Doel/doelgroep van de activiteit: leerlingen en leerkrachten

Beoogd onderwijsniveau: basisonderwijs en secundair onderwijs

- ▶ In mei en juni 2012 verzorgden NCDIEL en CEC (een andere aanbieder van opleidingen) een tweedaagse training voor 1 300 leraren over het onderwerp naar aanleiding van het nieuwe studieprogramma. De training werd door de overheid gefinancierd.
- ▶ In de periode mei-augustus 2012 werden door NCDIEL het lesmateriaal en de schoolboeken voor het nieuwe vak voorbereid. Op 30 augustus 2012 organiseerde NCDIEL een eendaagse training voor 300 leraren om bekend te raken met het nieuwe lesmateriaal.
- ▶ Bij de start van het academiejaar 2012 werd het nieuwe vak ingevoerd. Het vak wordt één uur per week gegeven aan de leerlingen van het eerste, tweede en derde jaar.
- ▶ Dezelfde procedure (ontwikkeling van het programma, training van leerkrachten en voorbereiding van het materiaal) wordt gevolgd voor het vak Innovatie en ondernemerschap, dat in september 2014 wordt ingevoerd op de basisschool.

De belangrijkste thema's in de training zijn:

- ▶ wat is ondernemerschapsonderwijs?
- ▶ loopbaanbegeleiding;
- ▶ ondernemerschap: waarheid en mythe over ondernemerschap; grondbeginselen van ondernemerschap; ondernemingsproces (ondernemingsklok) en de onderdelen ervan; essentiële ondernemersvaardigheden; ondernemingsgerichte lesmethoden.
- ▶ hoe komt een innovatieve maatschappij tot stand?
- ▶ hoe kun je innovatief zijn? De zoektocht naar nieuwe ideeën; methoden voor het genereren van ideeën; systematisering van ideeën en hun beoordeling.

Nuttige links of informatie:

Een presentatie van de tweedaagse training voor leraren is beschikbaar op: www.ncdiel.mk (in het Macedonisch).

Het nieuwe studieprogramma is beschikbaar op de website van het Bureau voor onderwijsontwikkeling (in het Macedonisch).

— voor het eerste jaar: http://bro.gov.mk/docs/biznis/Nastavna_programa_Pretpriemnistvo%20I%20BRO%2001.03.%202012%20Finalno.pdf

— voor het tweede jaar: http://bro.gov.mk/docs/biznis/Nastavna_programa_Pretpriemnistvo%20II%20BRO%2001.03.2012%20Finalno.pdf

— voor het derde jaar: http://bro.gov.mk/docs/biznis/Nastavna_programa_Pretpriemnistvo%20III%20BRO%2001.03.2012%20Finalno.pdf

Dit is een voorbeeld van een best practice, waarbij beleidssteun wordt geboden aan ondernemerschapsonderwijs. De overheid besloot dat leerlingen van 12 tot 18 jaar ieder jaar rechtstreeks bij het ondernemerschapsonderwijs moesten worden betrokken. Dat houdt in dat er jaarlijks 36 contacturen (en 72 in het laatste jaar) worden gegeven over verschillende aspecten van innovatie en ondernemerschap.

Basisvoorwaarden voor succes

De belangrijkste aspecten voor het slagen van deze activiteit waren:

- ▶ beleidssteun van de overheid voor de invoering van het nieuwe vak;
- ▶ financiering van de overheid voor het opleiden van leerkrachten;
- ▶ goede samenwerking tussen het Bureau voor onderwijsontwikkeling en NCDIEL;
- ▶ ruime ervaring van de medewerkers van NCDIEL met ondernemerschapsonderwijs, lesmethoden en rechtstreeks contact met leraren.

Effect van de activiteit

- ▶ De belangrijkste boodschap van dit voorbeeld is dat wanneer een verplicht vak over ondernemerschap met proactieve steun van de overheid (top-down) wordt ingevoerd, alle scholieren in het land de gelegenheid kunnen krijgen om vertrouwd te raken met ondernemerschap en aanverwante activiteiten.

ILO

INNOVATIEF ONDERWIJS

OVERHEIDSSTEUN

GRONDBEGINSELEN

VOORMALIGE JOEGOSLAVISCHE
REPUBLIEK MACEDONIË

WEEN — Welsh Enterprise Educators Network

Het **Welsh Enterprise Educators Network**, dat wordt gesteund door de Welshe overheid, biedt in Wales informatie en begeleiding aan ondernemende lesgevers die van aanpakken weten.

Aan dit project neemt een netwerk van zeven hogescholen en universiteiten deel. In het project wordt een erkende opleidingsmodule voor docenten over ondernemerschapsonderwijs (masterniveau) ontwikkeld. De opleiding is gericht op het bijscholen van docenten uit het beroepsonderwijs en het hoger onderwijs en van docenten die zich op burgerschapsonderwijs hebben toegelegd.

De activiteit bereidt docenten door middel van een gestructureerde aanpak voor op het ondernemerschapsonderwijs en biedt hun een beter begrip van het belang van ondernemerschap voor de maatschappij, de economie en het

onderwijs, evenals praktische kennis van de methodieken en pedagogiek van het ondernemerschapsonderwijs. De opleiding maakt gebruik van een „activerende” aanpak, waarbij nieuwsgierigheid wordt bevorderd en docenten hun leerproces zelf in een context plaatsen door het in hun eigen omgeving toe te passen.

Deze activiteit is ondersteund door **Enterprise Educators UK (EEUK)**. EEUK houdt zich bezig met de ondersteuning en ontwikkeling van ondernemerschap, inclusief het opzetten van netwerken, waarvan meer dan 500 leraren in ondernemerschap en beroepskrachten van ruim 90 Britse hogeronderwijsinstellingen lid zijn. De betrokkenheid van EEUK heeft het mogelijk gemaakt ervaren personen uit het hele land bij de projectontwikkeling te betrekken, het netwerk van EEUK te benutten en meer bekendheid te geven aan de resultaten van het project.

Soort activiteit: netwerkvorming en de uitwisseling van best practices

Land: Verenigd Koninkrijk — Wales

Instelling die de activiteit uitvoert: WEEN — Welsh Enterprise Educators Network, p/a Swansea Metropolitan, Trinity St. David, Wales

Contactpersoon: Andy Penaluna

E-mail: Andy.penaluna@smu.ac.uk

Telefoonnummer: +44 1792481199

Verdere betrokken partijen of partners: Welshe overheid, Enterprise Educators UK

Doel/doelgroep van de activiteit: universiteiten/lerarenopleidingen/beroepsonderwijs

Beoogd onderwijsniveau: interdisciplinair/meerdere onderwijsniveaus

Basisvoorwaarden voor succes

De activiteit kan als een best practice worden beschouwd op grond van de feedback van de studenten; zij hebben de ondernemingsgerichte benadering goed begrepen.

Er zijn een aantal voorwaarden die doorslaggevend zijn voor de toekomstige ondersteuning van best practices op dit gebied:

- ▶ landelijke netwerken om praktijkervaringen — goede en slechte — onbelemmerd te delen;
- ▶ landelijke netwerken om de overheid te informeren en van onderaf te lobbyen;
- ▶ „borgstelling” en initiële financiering van onderzoek door de overheid (bijv. haalbaarheidsstudie door de Welshe overheid).

Om op dit gebied meer vorderingen te boeken met ondernemerschapsonderwijs zijn de volgende elementen noodzakelijk:

- ▶ beter begrip van de motivatie achter creativiteit en verdere reflectie over de mentaliteit van ondernemende personen (niet van startende ondernemers);
- ▶ erkenning van de heersende opvattingen binnen netwerken gevormd door ervaren leraren in ondernemerschap;
- ▶ interdisciplinaire universiteit — een aanpak waarbij uiteenlopende pedagogische benaderingen met elkaar in verband worden gebracht en ideeën worden doorgegeven en ontwikkeld.

Nuttige links of informatie:

Het ondernemerschapsonderwijs heeft ondernemende lesgevers nodig: het inspireren van aankomende docenten door middel van een formele docentenopleiding: <http://sbaer.uca.edu/research/icsb/2012/Penaluna%20486.pdf>

Op deze website staan verschillende casestudies: <http://www.enterprise.ac.uk/index.php/case-studies>

Een presentatie van Andy Penaluna is beschikbaar op:

http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/dublin/andy_penaluna_en.pdf

Creativity-based assessment and neural understandings: A discussion and case study analysis:

<http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?articleid=1891415>

Adeptt-project: www.adeptt.eu

YES CPD Hub: http://ms.fs4b.wales.gov.uk/sub_sites/big_ideas_wales/content/projects/colleges_and_universities/entrepreneurship_hubs.aspx

Effect van de activiteit

- ▶ Het project heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van netwerken waarin ervaringen met ondernemerschapsonderwijs kunnen worden uitgewisseld.
- ▶ Het heeft aankomende docenten voorbereid op het geven van ondernemerschapsonderwijs.
- ▶ Het werkt nieuwe initiatieven in heel het Verenigd Koninkrijk en de EU in de hand (door middel van het Adeptt-project en de thematische werkgroepen van de EU).

Plannen om deze aanpak verder uit te bouwen

De lessen die werden geleerd uit de ontwikkeling van de eerste (erkende) opleidingsmodule voor docenten over ondernemerschapsonderwijs, worden nu via Enterprise Educators UK in het Verenigd Koninkrijk verspreid en hebben bijgedragen aan het beleidsdebat binnen de Europese Unie. In 2013 is het project uitgegroeid tot een initiatief in heel Wales, „YES CPD Hub”, dat eveneens door de Welshe overheid wordt gefinancierd als onderdeel van de strategie voor jong ondernemerschap.

ILO

NETWERKVORMING

SAMENWERKING

CERTIFICERING

VERENIGD KONINKRIJK

Praktijkvoorbeelden permanente beroepsontwikkeling (PBO)

Permanente beroepsontwikkeling — Belangrijkste lessen uit de praktijk

Om het ondernemerschapsonderwijs op duurzame wijze te kunnen opnemen in de permanente beroepsontwikkeling van docenten heeft Europa behoefte aan ...

ondernemende scholen die de ondernemingszin stimuleren bij het lesgeven en het leren

- Een ondernemende school heeft een **overtuigd en toegewijd schoolbestuur**, dat steun biedt aan ondernemerschapsonderwijs voor alle leerlingen/studenten.
- Een ondernemende school hanteert een **onderwijsconcept dat gericht is op de wereld van morgen**.
- De leerkrachten en overige **medewerkers staan open voor verandering**.
- Een ondernemende school heeft een visie betreffende haar toekomstige behoeften en een **duidelijk beeld van de manier waarop ondernemerschapsonderwijs in het studieprogramma en ontwikkelingsplan past**.
- **Het ondernemerschapsonderwijs is een essentiële component van en is geïntegreerd in het complete leerplan**; het wordt niet als afzonderlijk vak gegeven.
- De school is **vast voornemens om de vakoverschrijdende, creatieve en ondernemersvaardigheden te bevorderen** die kinderen en jongeren nodig hebben, niet alleen om op school goed te presteren, maar ook in de maatschappij.
- **Actief leren en het gebruik van methoden waarbij de leerling/student centraal staat**, maken standaard deel uit van het onderwijs- en leerproces.
- **Er worden concrete leerresultaten bepaald**, en deze worden ook als onderdeel van de examens beoordeeld.
- De verrichte activiteiten worden **regelmatig geëvalueerd**, met name **het effect ervan op de ontwikkeling van de bekwaamheden van individuele leerlingen/studenten**.
- **De leerlingen/studenten wordt systematisch om feedback gevraagd** — Positieve reacties van lerenden zijn een belangrijke stimulans voor de toepassing van ondernemingsgericht leren en maken dat ondernemerschapsonderwijs sneller wordt geaccepteerd.

Ondernemende docenten zijn in staat om de vonk van het ondernemerschap over te brengen

- Ondernemende docenten **belonen persoonlijke initiatieven, het nemen van verantwoordelijkheid en het nemen van risico's**.
- Ondernemende docenten zijn **bereid mislukkingen te accepteren als een onlosmakelijk deel van het leerproces**.
- Ondernemende docenten hebben echter ook geleerd **om te gaan met risico's**. Mislukking is een onlosmakelijk deel van het ondernemingsproces, maar kan ook een kostbare verspilling van tijd, vaardigheden en inspanning betekenen. Ondernemende docenten weten **hoe zij risico's kunnen beperken**.
- **Ondernemende docenten** werken goed samen in teamverband.
- Ondernemende docenten zijn netwerkers. Zij **wisselen ervaringen uit met collega's** en zoeken elkaar regelmatig op.
- Ondernemende docenten **gebruiken een verscheidenheid aan creatieve methoden** als innovatieve pedagogische hulpmiddelen.
- Zij **laten kinderen de verantwoordelijkheid voor hun eigen leerproces op zich nemen**, bijvoorbeeld door hen hun eigen lessen te laten bedenken.
- Bij hun beoordelingen hebben ondernemende docenten **niet alleen oog voor de oplossingen, maar ook voor het proces** dat daartoe heeft geleid.
- Ondernemende docenten gebruiken technologie en sociale media tijdens de les om het leerproces te ondersteunen. Zij **proberen nieuwe toepassingen, productietechnieken en informatica-instrumenten uit die het leerproces kunnen ondersteunen**.
- Ook gebruiken zij **sociale media om van collega's te leren en informatie met hen uit te wisselen**.

Opleidingsprogramma's voor docenten op het gebied van ondernemerschap die het gebruik van ondernemingsgerichte methoden bevorderen

- Een opleidingsprogramma voor docenten op het gebied van ondernemerschap **stimuleert de eigen ondernemingszin van de docent**.
- De opleiding **behandelt ondernemerschap niet als een opzichzelfstaande vaardigheid, maar als een concept dat sleutelcompetenties vergt als creativiteit, oog voor technologie en projectbeheer**.

- De opleiding laat zien **dat er in ieder studieprogramma aanknopingspunten zijn voor het onderwijzen van ondernemerschap** en aspecten die geschikt zijn voor ondernemingsgericht leren.
- De opleiding **benut de ondernemingsgerichte activiteiten die docenten al uitvoeren** en laat zien hoe de methoden die zij al gebruiken, passen bij het concept van ondernemerschapsonderwijs.
- Er worden **concrete leerresultaten bepaald en beoordeeld**.
- De vakken van de opleiding leggen de **nadruk op een praktische aanpak en maken gebruik van actieve, op participatie gebaseerde methoden** die geschikt zijn om betrokkenheid te genereren.
- Aanbieders van trainingen op scholen nemen **maatregelen om deelname te stimuleren en de opleidingen op grote schaal te promoten** (bijv. door scholen rechtstreeks te benaderen, alsook online, tijdens jaarlijkse bijeenkomsten van leerkrachten enz.).
- Opleidingen in ondernemerschapsonderwijs **bevorderen duurzaamheid**, bijv. door docenten en lerenden aan te moedigen om hun onderwijs- en leerprocessen zorgvuldig te plannen en daarover voortdurend informatie uit te wisselen en te reflecteren.

Partnerschappen tussen de onderwijssector, het bedrijfsleven en de creatieve sector

- Ondernemende scholen en projecten hebben baat bij de **betrokkenheid van partners uit het bedrijfsleven**. Bedrijven en bedrijfsorganisaties kunnen deskundigheid bijdragen aan projecten op het gebied van ondernemerschapsonderwijs en kunnen deelnemen aan docententrainingen op scholen.
- Scholen kunnen een **samenwerking aangaan met externe organisaties om deskundigheid inzake ondernemerschap in huis te halen** waar zij zelf niet over beschikken.
- **Mensen met een creatief beroep** zoals kunstenaars, ontwerpers, architecten en wetenschappers **kunnen scholen en leraren helpen de creativiteit van kinderen en jongeren aan te wakkeren** en hun aspiraties en prestaties te verhogen. Uit voorbeelden blijkt dat langdurige samenwerking tussen mensen met een creatief beroep en scholen gunstige effecten heeft.
- Ondernemende instellingen en docenten **wisselen onderling ervaringen uit en leren van elkaar** — op lokaal, regionaal, nationaal en internationaal niveau.

Secundaire school Matija Antun Reljković, Slavonski Brod

De **secundaire school Matija Antun Reljković** streeft ernaar de ondernemersvaardigheden van haar leerlingen te ontwikkelen, waaronder hun flexibiliteit, creativiteit en durf om risico's te nemen. Met het oog daarop wil zij een school zijn die haar leerlingen hoogwaardig en degelijk secundair onderwijs biedt, alsook mogelijkheden voor een leven lang leren en permanente vorming; een school die aantrekkelijk is en toegesneden op de behoeften van de leerlingen en de lokale economie.

Bepalend voor de ontwikkeling van de school was de modernisering en diversificatie van haar voorzieningen. Zo beschikt zij momenteel over:

- ▶ een boomgaard, een wijngaard en een practicum wijnbouw;
- ▶ een laboratorium voor groenten;

- ▶ een laboratorium voor bosonderzoek;
- ▶ een laboratorium voor diergeneeskunde;
- ▶ een laboratorium voor scheikunde.

Deze laboratoria en tuinen zijn nu lesplaatsen geworden, waar leerlingen bijvoorbeeld microvermeerdering (klonen van planten) toepassen, fruit kweken en bosbouw plegen. Bovendien heeft de school onlangs een „Centrum voor biotechnologische ontwikkeling” opgezet, dat niet alleen een fantastische leeromgeving voor de leerlingen is, maar ook de economie van Slavonski Brod stimuleert.

Soort activiteit: ondernemende scholen

Land: Kroatië

Instelling die de activiteit uitvoert: Secundaire school Matija Antun Reljković, Slavonski Brod

Website of link naar het project of de instelling:
<http://ss-marejkovica-sb.skole.hr/>

Contactpersoon: Vlado Prskalo

E-mail: dvvi@yahoo.com

Beoogd onderwijsniveau: secundaire school met drie afzonderlijke afdelingen: de landbouwkundige technische school, de school voor diergeneeskunde en de school voor chemie

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Iedereen die bij het onderwijs is betrokken, moet openstaan voor verandering. Zij moeten openstaan voor nieuwe lesmethoden. De school heeft afstand genomen van de traditionele klassikale lesmethoden en zich geconcentreerd op projectmatig werken, werken in teamverband en onderzoekswerk, alsook op praktische trainingen en workshops.
- ▶ Hierbij was steun nodig van internationale partners. De secundaire school Matija Antun Reljković kreeg uitgebreide steun van de EU. Die fondsen stelden de school in staat ruimschoots te voorzien in technische voorzieningen; zo is er een boomgaard, een wijngaard en een practicum wijnbouw; een laboratorium voor bosonderzoek; een laboratorium voor diergeneeskunde; een laboratorium voor microvermeerdering en een practicum landbouw.
- ▶ Lokale banden zijn ook essentieel: de school heeft banden met het arbeidsbureau van de provincie Brod Posavina, de kamers van koophandel, landbouwuniversiteiten en instituten voor onderzoek en ontwikkeling.
- ▶ De school moest ook rekening houden met vraag en aanbod op de lokale markt. Zij heeft zich met name ingespannen om een cultuur tot stand te brengen waarin leerlingen trots zijn op het land te werken, en om leerlingen te laten zien dat duurzame levensomstandigheden haalbaar zijn voor wie werkt in de landbouw, de hoofdactiviteit van deze regio.
- ▶ Het is belangrijk om bij te blijven met de nieuwste apparatuur en om nieuwe technologieën te gebruiken waar dat mogelijk is.

Effect van de activiteit

De resultaten, die op vernieuwende manieren worden gemeten, zijn uitstekend.

- ▶ Niet alleen het aantal afgestudeerden, maar ook de kwaliteit van de productie is belangrijk. De leerlingen kweken gewassen als tomaten en lavendel, die zij verkopen aan de plaatselijke gemeenschap. Dat is vooral positief omdat de lokale regio van Slavonski Brod beroemd is om de landbouw.
- ▶ De leerlingen worden vaardig in een grote verscheidenheid aan professionele technieken (zij leren bijvoorbeeld om bloedmonsters te nemen en deze te analyseren).
- ▶ Sommige leerlingen studeren vervolgens verder aan de universiteit, maar belangrijker zijn voor de school de ondernemersvaardigheden en de mentaliteit die alle leerlingen blijken te ontwikkelen.
- ▶ Het project „Regionaal Centrum voor onderzoek en ontwikkeling inzake biotechnologie” heeft de school de mogelijkheid geboden lokale en regionale landbouwondernemers te ondersteunen door de invoering van de nieuwste technologieën en door de kosten-effectiviteit te verbeteren.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

ONDERNEMENDE SCHOLEN

GEÏNTEGREERD

SAMENWERKING

KROATIË

Nuttige links of informatie:

Voor informatie over andere projecten, zie: <http://ss-mareljkovica-sb.skole.hr/>

Manchester Academy

Manchester Academy is een school voor 11- tot 18-jarigen en wil als lid van de scholengroep United Learning „het beste halen uit iedereen”. Zij is gelegen in Moss Side, een wijk die bekendstaat om zijn wapens, bendes en drugs. Het leerlingenbestand is enorm divers; veel leerlingen zijn vluchtelingen of asielzoekers. Manchester Academy is gespecialiseerd in bedrijfsgerichte opleidingen, die beogen de ondernemersvaardigheden van de leerlingen te ontwikkelen in verschillende formele en informele leeromgevingen. De aanpak van de school is gebaseerd op het idee dat academische vaardigheden niet genoeg zijn; leerlingen hebben ook vaardigheden en realistische aspiraties nodig om te kunnen slagen in het leven en productieve burgers te worden.

Werkgevers worden bij het hele studieprogramma betrokken en ondernemerschap wordt in het hele programma geïntegreerd. De betrokkenheid van werkgevers wordt benut om de slagingspercentages te verhogen; alle vakleraren

brengen activiteiten op het gebied van ondernemerschapsonderwijs met hun studieprogramma in verband. Daarnaast volgen leerlingen gedurende hun hele schoolloopbaan een persoonlijk en holistisch traject, waarbij zij een werkervaringsportfolio opbouwen vanaf het zevende schooljaar (leerlingen van 12 jaar) tot hun elfde schooljaar (16 jaar). De voortgang wordt bijgehouden en geëvalueerd.

De school organiseert ook een groot aantal ondernemingsgerichte activiteiten voor de leerlingen, zoals de volgende:

- ▶ Docenten organiseren ieder jaar zes loopbaanbijeenkomsten voor de leerlingen, bijvoorbeeld over het thema „Waarom helpt dit vak me om een baan te vinden?”.
- ▶ Er worden „sectorweken” gehouden om leerlingen te laten kennismaken met verschillende bedrijfssectoren en de bijbehorende beroepen. De school houdt quizen en wedstrijden om leerlingen verschillende sectoren te leren kennen.

Soort activiteit: ondernemende scholen

Land: Verenigd Koninkrijk — Engeland

Instelling die de activiteit uitvoert: Manchester Academy

Website of link naar het project of de instelling:

<http://www.manchester-academy.org/>

Contactpersoon: Jane Delfino

E-mail: jane.delfino@manchester-academy.org

Telefoonnummer: +44 1612324159

Verdere betrokken partijen of partners: United Learning

Doel/doelgroep van de activiteit: 11- tot 18-jarigen

Beoogd onderwijsniveau: secundair onderwijs

- ▶ Er wordt gewerkt aan een „vaardighedenschaal”, die de leerlingen laat zien welke competenties nodig zijn voor bepaalde beroepen, alsook de gebruikelijke salarissen die daarbij horen.
- ▶ De school werkt samen met een reeks partners uit het lokale bedrijfsleven, bijvoorbeeld met de Whitworth Art Gallery voor het project „Fresh Made Trade”, waarbij leerlingen samenwerkten met kunstenaars en ondernemers om beschermhoezen voor laptops en telefoons te ontwerpen en te maken, die nu worden verkocht in kunstgalerieën in Manchester. Een percentage van de winst wordt geschonken aan AfrUKa.
- ▶ Tot de plannen voor de toekomst behoren de ontwikkeling van een systeem waarbij leerlingen worden beloond voor stages, vrijwilligerswerk en het opzetten van een micro-onderneming. De medewerkers verzorgen een aantal van deze activiteiten en bieden de leerlingen verdere trainingsmogelijkheden op de werkvloer. De school hoopt dat deze activiteiten in de toekomst zullen worden ondersteund en erkend door nationale agentschappen.

Basisvoorwaarden voor succes

De school wijst op diverse aspecten die essentieel zijn voor het succes van een ondernemende school:

- ▶ Iedereen, van het schoolhoofd tot de leerlingen, leraren en zelfs het cateringpersoneel steunt het idee van een „ondernemende school”. Dat concept wordt op allerlei wijzen geïntegreerd, bijvoorbeeld door alle potentiële nieuwe medewerkers te vragen hoe zij denken te kunnen bijdragen aan de „ondernemende school” en door wekelijkse bijeenkomsten te houden met pas afgestudeerde leraren.
- ▶ Het ondernemerschapsonderwijs is geïntegreerd in het complete studieprogramma en maakt deel uit van alle vakken; het wordt niet als afzonderlijk vak gegeven. Zo is bijvoorbeeld blijvende samenwerking ontstaan tussen de afdeling Kunst & Textiel en de Whitworth Art Gallery, waardoor de medewerkers een goede mogelijkheid voor permanente beroepsontwikkeling krijgen.
- ▶ De school maakt deel uit van een grotere groep: United Learning (UL). UL stimuleert ondernemerschapsonderwijs op al haar scholen; iedere school heeft

een ondernemingscoördinator. UL organiseert ook training voor docenten, de uitwisseling van best practices en de gezamenlijke ontwikkeling van nieuwe programma's.

- ▶ De specifieke activiteiten kunnen worden afgestemd op de behoeften van de leerlingen en vakken waardoor leerlingen de mogelijkheid krijgen meerdere vaardigheden te ontwikkelen.
- ▶ Goed werkende en diverse partnerschappen met lokale bedrijven zijn zeer belangrijk. Manchester Academy werkt samen met een groot aantal partners, waaronder Mercedes Benz, de Universiteit van Manchester en Manchester City Football Club. Zo begeleidt de Universiteit van Manchester leerlingen om hun academische resultaten te verbeteren en biedt zij kansen op werk door middel van regelingen als het Human Resources Mentoring Programme.

Effect van de activiteit

- ▶ *Verbeterde resultaten.* De resultaten op Manchester Academy zijn opvallend verbeterd sinds de school lid werd van UL en ondernemerschapsvaardigheden in het studieprogramma werden geïntegreerd. De school die eerst een „onvoldoende” kreeg, wordt nu door Ofsted (Office for Standards in Education, Children's Services and Skills — de Britse onderwijsinspectie) als „goed” beoordeeld, terwijl de vooruitgang van leerlingen soms als „uitstekend” wordt beschouwd. Op de school, die een zeer divers leerlingenbestand heeft (er worden meer dan 70 talen gesproken) en veel leerlingen uit huishoudens met lage inkomens (64 % van de leerlingen komt in aanmerking voor gratis schoolmaaltijden), haalt 94 % van de leerlingen nu vijf scores tussen A* en C volgens het Britse GCSE-systeem, tegenover 12 % toen de school nog geen Academy was.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

ONDERNEMENDE SCHOLEN

GEÏNTEGREERD

RESULTATEN

VERENIGD KONINKRIJK

Nuttige links of informatie:

Een presentatie van Jane Delfino over de school is beschikbaar op: http://prezi.com/~zsfnd6_babr/the-entrepreneurial-school/

Website van United Learning: <http://unitedlearning.org.uk/>

„Competenties, geen stereotypen”

„Competenties, geen stereotypen” is een integraal onderwijsprogramma bedoeld om de kwaliteit van het beroepsonderwijs in het district Mikołów (Polen) te verbeteren.

Het programma bestaat uit vier modules:

- ▶ extra lessen met het oog op belangrijke beroepscompetenties, zoals:
 - ▶ Engelse en Duitse taaltraining;
 - ▶ wiskunde, natuurkunde, techniek;
 - ▶ ondernemerschapsonderwijs;
- ▶ psychologisch en pedagogisch onderdeel voor de ondersteuning van leerkrachten;
- ▶ professioneel advies (gericht op de arbeidsmarkt), inclusief:
 - ▶ wereldwijde, regionale en lokale arbeidsmarkttrends;
 - ▶ individuele sessies met een loopbaanadviseur;
- ▶ cursussen en stages:
 - ▶ deze cursussen zijn zeer gevarieerd: van computerondersteund ontwerp (CAD), over de bediening van kasregisters, tot het behalen van het rijbewijs.

Soort activiteit: activiteit voor permanente beroepsontwikkeling om docenten in dienst te bekwalen in ondernemerschapsonderwijs

Land: Polen

Instelling die de activiteit uitvoert: Zespół szkół technicznych w mikołowie (technische scholengroep Mikołów)

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.zst.edu.pl/en/>

Contactpersoon: Monika Gutowska

E-mail: monikagutowska@gmail.com

Verdere betrokken partijen of partners: twee andere scholen in het district Mikołów

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten en leerlingen

Beoogd onderwijsniveau: secundair beroepsonderwijs

Basisvoorwaarden voor succes

Goede onderwijs- en arbeidsprestaties vereisen dat leerlingen over goed ontwikkelde sleutelcompetenties beschikken. Dit programma beoogt deze sleutelcompetenties te ontwikkelen aangezien de leerlingen deze nodig hebben om hun doelstellingen te bereiken:

- ▶ effectieve communicatie in de moedertaal en in vreemde talen;
- ▶ competenties op het gebied van wiskunde, wetenschap en ICT;
- ▶ leervaardigheden;
- ▶ sociale vaardigheden en goed burgerschap;
- ▶ in staat zijn om initiatief en ondernemingszin te tonen;
- ▶ cultureel bewustzijn en culturele zelfexpressie.

Effect van de activiteit

- ▶ *Verbeterde resultaten.* Een belangrijke doelstelling is om ten minste 60 % van de leerlingen in het beroepsonderwijs te bereiken en hun onderwijs- en beroepskansen te vergroten door hun sleutelcompetenties te verbeteren.
- ▶ *Gelijke kansen.* Het programma streeft ernaar gelijke onderwijskansen tot stand te brengen door de eigenwaarde te versterken van leerlingen die problemen hebben in het onderwijs en op andere gebieden, en hun onderwijskundige en psychologische steun te bieden.
- ▶ Verder kijken dan de school, met name naar de arbeidsmarkt. Het programma versterkt het vermogen van leerlingen om hun loopbaan bewust te plannen, rekening houdend met de lokale markt, en het zorgt ervoor dat zij kunnen beschikken over de benodigde beroepskwalificaties, cursussen en stages.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

DOCENTEN IN DIENST BEKWAMEN

BEWUSTMAKING

RESULTATEN

POLEN

Nuttige links of informatie:

Presentatie over „Competenties, geen stereotypen” (in het Pools): <http://zst.edu.pl/pdf/ktsn/KTSNII.pdf>

YVI — Virtuele leeromgeving voor ondernemerschapsonderwijs

Ondernemerschapsonderwijs maakt deel uit van de strategieën en studieprogramma's van alle lerarenopleidingen in Finland. YVI is een nationaal en multidisciplinair ontwikkelings- en onderzoeksproject. YVI is een virtuele leeromgeving met:

- ▶ een grote hoeveelheid voorbeelden van lesmateriaal en methoden voor ondernemerschapsonderwijs;
- ▶ mogelijkheden om te netwerken via sociale media;
- ▶ een woordenboek rond ondernemerschapsonderwijs;

- ▶ informatie over onderzoek op het gebied van ondernemerschapsonderwijs;
- ▶ wedstrijden.

De doelstellingen van YVI zijn:

- ▶ integratie van ondernemerschapsonderwijs in alle strategieën en studieprogramma's;
- ▶ didactische ontwikkeling en evaluatie van ondernemerschapsonderwijs in de lerarenopleiding;

Soort activiteit: activiteit om opleiders van docenten te bekennen in ondernemerschapsonderwijs

Land: Finland

Instelling die de activiteit uitvoert: Universiteit van Turku/Technische Universiteit van Lappeenranta

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.yvi.fi>

Contactpersoon: Jaana Seikkula-Leino (projectmanager, professor), Heikki Hannula (coördinator van de beroepsopleiding voor leerkrachten en de doelstelling pedagogische ontwikkeling en beoordeling Finland)

E-mail: jaana.seikkula-leino@utu.fi

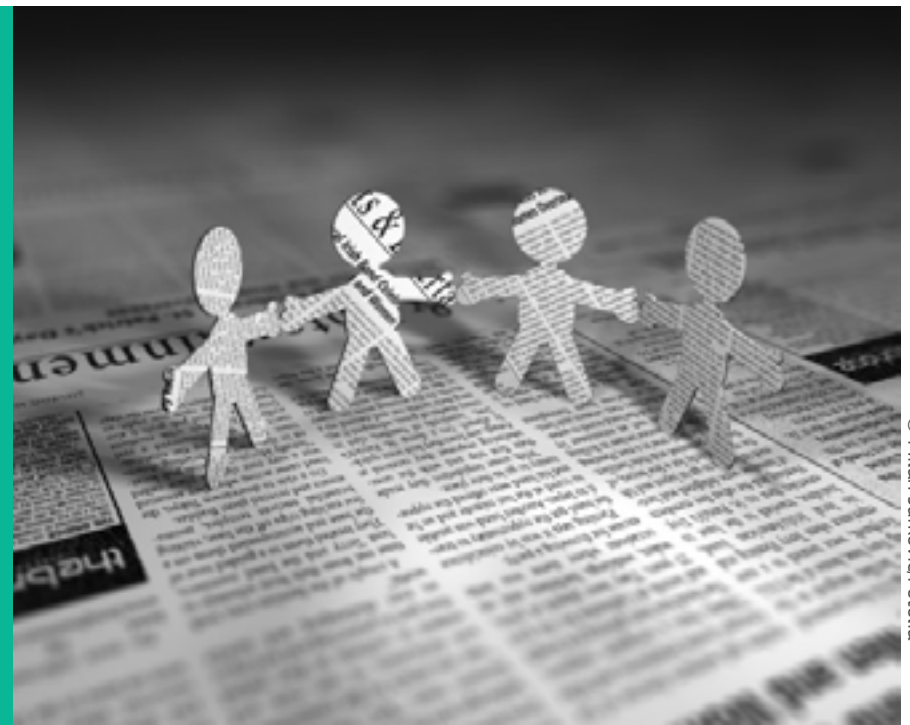
Telefoonnummer: +358 505305902

Telefoonnummer van de coördinator voor beroepsopleiding leerkrachten: +358 408307427

Verdere betrokken partijen of partners: zeven instellingen voor de opleiding van docenten; drie departementen voor lerarenopleiding; twee andere universiteiten; zes universiteiten voor toegepaste wetenschappen; vier afdelingen lerarenopleiding; tien andere partners: organisaties en het ministerie van Werkgelegenheid en Economische Zaken

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten in opleiding

Beoogd onderwijsniveau: meerdere onderwijsniveaus

- ▶ nauwere samenwerking tussen de ontwikkelaars van ondernemerschapsonderwijs door middel van netwerken en regionale ontwikkeling;
- ▶ creatie van een dynamisch model voor de planning, toepassing en evaluatie van ondernemerschapsonderwijs.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Het is belangrijk om institutionele steun te krijgen voor de ontwikkeling van het initiatief.
- ▶ Het is noodzakelijk om zeer praktisch en concreet materiaal te ontwikkelen om de invoering van ondernemerschapsonderwijs te vergemakkelijken.

Effect van de activiteit

- ▶ Ondernemerschapsonderwijs maakt deel uit van alle strategieën en studieprogramma's. Het is een onderdeel van alle lerarenopleidingen en alle nieuwe leraren moeten in staat zijn ondernemerschapsonderwijs te geven.
- ▶ De didactische vaardigheden van docenten zijn verder ontwikkeld.
- ▶ Er is een unieke leeromgeving voor docenten gecreëerd.
- ▶ Al het lesmateriaal is op één plek beschikbaar.
- ▶ De netwerken werden uitgebouwd.
- ▶ Het multidisciplinaire en internationale onderzoek werd versterkt.
- ▶ Opleiders van docenten in heel het land kunnen profiteren van het virtuele platform.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

OPLEIDERS VAN DOCENTEN BEKWAMEN

VIRTUEEL LEREN

LESMATERIAAL

FINLAND

Nuttige links of informatie:

Website van het project: <http://www.yvi.fi/>

Een presentatie van Jaana Seikkula-Leino is beschikbaar op: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/dublin/jaana_seikkula-leino_en.pdf

Onderzoek en evenementen met betrekking tot ondernemerschapsonderwijs op de Technische Universiteit van Lappeenranta: <http://developmentcentre.lut.fi/hankesivusto.asp?hid=7&alasivu=33>

Bevordering van de ondernemingszin bij docenten en studenten

IFEX is een afdeling van het ministerie van Financiën en Economische Zaken van de deelstaat Baden-Württemberg. Zij onderneemt diverse activiteiten die bedoeld zijn om op scholen ondernemingszin te kweken:

- ▶ leerlingen ontvankelijk maken voor ondernemingsgericht denken en handelen;
- ▶ het idee van zelfstandigheid/ondernemerschap als beroepsmogelijkheid stimuleren;
- ▶ inzicht in economische processen bevorderen;
- ▶ sociale competentie en „soft skills” verbeteren.

In samenwerking met het ministerie van Onderwijs biedt IFEX diverse projecten aan voor scholen, leraren en leerlingen. Een voorbeeld hiervan is een specifiek trainingsprogramma voor leraren, georganiseerd door het ministerie van Onderwijs in samenwerking met het competentiecentrum van Würth. Het theoretische luik van de training wordt naar de praktijk vertaald door middel van vakgebonden of educatieve schoolprojecten (bijv. opzetten van miniondernemingen/schoolbedrijven of wedstrijden), alsook door leraren te helpen contact te leggen met bedrijven.

Het programma begint met een startactiviteit en een periode van zelfstudie online (doorgaans zes-zeven weken) die voorbereidt op het Europese „rijbewijs” voor bedrijfscompetentie (European Business Competence Licence). Daarop volgt een eendaagse workshop met het bedrijfssimulatiespel „Easy business”. Hierna volgt

Soort activiteit: activiteit voor permanente beroepsontwikkeling om docenten in dienst te bekwalen in ondernemerschapsonderwijs

Land: Duitsland — Baden-Württemberg

Instelling die de activiteit uitvoert: Initiatief voor startende ondernemingen en bedrijfsoverdracht (IFEX), een afdeling van het ministerie van Financiën en Economische Zaken van de deelstaat Baden-Württemberg

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.gruendung-bw.de>

Contactpersoon: Petra Weininger

E-mail: petra.weininger@mfw.bwl.de

Telefoonnummer: +49 711232765

Verdere betrokken partijen of partners: ministerie van Onderwijs, Jeugdzaken en Sport van Baden-Württemberg; kamers van koophandel en industrie

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten

Beoogd onderwijsniveau: leraren in het algemeen secundair onderwijs

het belangrijkste deel van het programma: een week bij een bedrijf. Op de laatste dag plannen de leraren een economisch project dat zij het daaropvolgende schooljaar samen met hun leerlingen willen uitvoeren. In de loop van het volgende jaar wisselen de docenten hun ervaringen met het project uit tijdens een eendaagse workshop. Vervolgens wordt daarover een openbaar toegankelijk verslag gepubliceerd op internet.

Een ander programma dat wordt verzorgd door het ministerie van Onderwijs en het ministerie van Financiën en Economische Zaken, in samenwerking met de kamers, is „Educatieve samenwerking tussen scholen en bedrijven”. De samenwerking is gebaseerd op een contract tussen scholen en bedrijven. Dat is een win-winsituatie voor beide partners. Een regionale stuurgroep die specifiek daarvoor is opgezet, brengt scholen en bedrijven bij elkaar.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Economisch onderwijs maakt op alle scholen in Baden-Württemberg al deel uit van het nationale studieprogramma. Projecten ter bevordering van economische kennis worden gunstig ontvangen.
- ▶ Het project maakt gebruik van een netwerk van partijen en dienstverleners. IFEX is een onderdeel van het ministerie van Financiën en Economische Zaken en werkt nauw samen met het ministerie van Onderwijs, Jeugdzaken en Sport, alsook met leraren, bedrijfsorganisaties, ondernemers, bedrijfs-eigenaren, particuliere initiatieven, organisaties gespecialiseerd in project-uitvoering en nationale projecten, zoals Junior en business@school.

- ▶ De tijd die de deelnemers tijdens hun training doorbrengen bij een bedrijf is werkelijk essentieel voor de totstandkoming van de contacten met het bedrijf waarvan gebruik wordt gemaakt na terugkeer op school.
- ▶ Follow-up is belangrijk. De eendaagse workshop en de onlinepublicatie van verslagen en best practices maken het mogelijk om ervaringen op lange termijn inzake ondernemerschapsonderwijs te delen.

Effect van de activiteit

- ▶ Ongeveer 50 leraren nemen ieder jaar deel aan het trainingsprogramma voor leraren, wat bijdraagt aan de contacten tussen scholen en bedrijven en de samenwerking vergemakkelijkt.
- ▶ Sinds 2008 werken nu 1 700 secundaire scholen in Baden-Württemberg samen met 3 500 bedrijven, wat betekent dat circa 95 % van alle scholen in het algemeen secundair onderwijs met bedrijven samenwerkt.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

DOCENTEN IN DIENST BEKWAMEN

BEDRIJFSSIMULATIE

SAMENWERKING

DUITSLAND

Erkenning en ontwikkeling van ondernemerschap in lerarenopleidingen (Adeptt-project)

Adeptt is een door het Leonardo Da Vinci-programma gefinancierd project dat wordt gevormd door een partnerschap van 13 instellingen in 8 EU-landen. Het is een trainingscursus die specifieke, praktische mogelijkheden biedt om het ondernemerschapsonderwijs te ondersteunen en te verbeteren. De training duurt twee dagen, maar kan op verzoek langer duren. Ondernemerschapsonderwijs wordt benaderd vanuit het perspectief van „effectuation” (het bereiken), de praktische manier om iets te realiseren. „Effectuation” is een logisch model en een proces dat leraren kunnen gebruiken bij het ontwikkelen van ondernemingsplannen. Het laat docenten beoordelen of hun activiteit praktisch uitvoerbaar, de moeite waard en haalbaar is.

Deze aanpak stoelt op vijf belangrijke principes:

- ▶ „*Bird in the hand*” — Besef dat je geen miljardenidee hoeft te bedenken of op zoek bent naar een „fantastische” kans: je wilt gewoon een oplossing voor een eenvoudig probleem.
- ▶ „*Affordable loss*” — Ga na hoeveel tijd je echt aan het project kunt besteden, in het besef dat het kan misgaan.
- ▶ „*Crazy quilt*” — Werk zo veel mogelijk samen met andere mensen en organisaties.

Soort activiteit: activiteit voor permanente beroepsontwikkeling om docenten in dienst te bekwalen in ondernemerschapsonderwijs

Land: Spanje

Instelling die de activiteit uitvoert: Valnalón

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.valnalon.com/>

Contactpersoon: Ivan Diego Rodriguez

E-mail: ivan@valnalon.com

Telefoonnummer: +34 9856982227

Verdere betrokken partijen of partners: GrijpdeBuitenkans — een onafhankelijke Nederlandse organisatie die onderwijsinstellingen ondersteunt bij het aanbieden van ondernemend onderwijs

Doel/doelgroep van de activiteit: een groep van directieleden en leerkrachten van dezelfde onderwijsinstelling

Beoogd onderwijsniveau: permanente beroepsontwikkeling voor docenten op alle onderwijsniveaus

- ▶ „Lemonade” — Benut verrassingen in onzekere situaties, blijf flexibel en blijf je niet vast in de voorgenomen doelstellingen.
- ▶ „Pilot in the Plane” — Concentreer je op activiteiten die je beheerst; de toekomst moet je niet op je laten afkomen of voorspellen, maar zelf creëren.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ De betrokkenheid van het schoolbestuur is erg belangrijk.
- ▶ Het uitgangspunt van de training is verder te bouwen op bestaande ondernemingsgerichte activiteiten; de deelnemende leraren wordt gevraagd te bedenken wat zij al doen.
- ▶ Projecten op het gebied van ondernemerschap moeten duurzaam zijn.
- ▶ Leren omgaan met risico's. Mislukking is een onlosmakelijk deel van het ondernemingsproces, maar kan ook een kostbare verspilling van tijd, vaardigheden en inspanning betekenen. In de training wordt dan ook uitgebreid gebruikgemaakt van het „Effectuation Canvas” om leraren hun risico's te helpen begrijpen en beperken.
- ▶ De trainingscursus is geen theoretische simulatie. Leraren moeten een concreet en gevalideerd onderwijsproject uitwerken.

Effect van de activiteit

De training heeft zes specifieke doelstellingen, die een blijvende verandering beogen in attitudes en werkwijzen:

- ▶ Docenten bedenken een nieuw (educatief) product dat of een dienst die „volgende week” in gebruik kan worden genomen.
- ▶ Docenten leren hoe het project of de nieuwe leeromgeving moet worden gevalideerd.
- ▶ Docenten overtuigen verschillende partners om het leerproces van de leerlingen te faciliteren.
- ▶ Docenten kunnen aangeven wat de wederzijdse voordelen zijn van de ondernemingsgerichte activiteit (win-win), zowel voor de ondernemer als voor het onderwijs.
- ▶ Docenten leren hoe zij ondernemersjargon kunnen gebruiken en vertalen.
- ▶ Docenten herkennen en waarderen ondernemend gedrag en weten hoe zij de beschikbare middelen optimaal kunnen benutten.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

DOCENTEN IN DIENST BEKWAMEN

ONDERNEMINGSPLANNEN

PRAKTISCHE METHODEN

SPANJE

Nuttige links of informatie:

Ivan Diego's Prezi-presentatie: http://prezi.com/_-gd384z1zbg/adeptt-ivan-diego/

Website van GrijpdeBuitenkans: <http://www.grijpdebuitenkans.nl/>

Creativiteit, cultuur en onderwijs — Creative Partnerships

Het programma van **Creative Partnerships** was het meest toonaangevende programma voor creatief leren in Engeland van 2002 tot 2011. Mensen met een creatief beroep zoals kunstenaars, ontwerpers, architecten en wetenschappers kwamen in het kader van het programma naar scholen om leraren te helpen de creativiteit van kinderen en jongeren aan te wakkeren en hun aspiraties en prestaties te verhogen. Zij hebben met meer dan 1 miljoen kinderen en 90 000 leraren aan meer dan 8 000 projecten gewerkt. Tot 2011 werd Creative Partnerships gefinancierd door de Engelse Raad voor de kunsten. Daarna werd de financiering echter ingetrokken wegens bezuinigingen in de kunstsector. Sindsdien werkt CCE meer gediversifieerd en zijn de activiteiten meer op het buitenland gericht, onder meer op Australië, Duitsland, Litouwen, Noorwegen, Pakistan, Qatar, Zuid-Korea; CCE werkt ook samen met de OESO. CCE blijft haar werkerrein en impact uitbreiden door middel van nieuwe ideeën, projecten en partnerschappen in de hele wereld.

Creative Partnerships streeft naar langdurige samenwerking tussen creatieve partners en scholen. Scholen verzoeken om deelname wanneer zij een specifieke behoefte of specifiek probleem hebben geconstateerd waarvoor zij een oplossing zoeken, bijvoorbeeld het leesgedrag van jongens, de betrokkenheid van ouders of gedrag op de speelplaats. Een speciaal opgeleide creatief medewerker wordt aan de school toegewezen en werkt samen met de leraren, leerlingen en andere creatieve vakmensen aan de ontwikkeling en uitvoering van een project dat een creatieve oplossing biedt voor de specifieke uitdaging van de school.

Een voorbeeld van een creatieve oplossing is de basisschool in een achterstandsgebied in Stoke-on-Trent dat behoefte had aan een nieuwe leerruimte. Zij wilden eens iets anders en vroegen aan de kinderen wat volgens hen een goede leerruimte was. Zij kwamen met allerlei ideeën, waaronder een boomhut en een strand, maar uiteindelijk werd afgesproken om een oud vliegtuig om te bouwen

Soort activiteit: activiteit voor permanente beroepsontwikkeling om docenten in dienst te bekomen in ondernemerschapsonderwijs

Land: Verenigd Koninkrijk — Engeland

Instelling die de activiteit uitvoert: Creativity, Culture and Education (CCE), een in het Verenigd Koninkrijk gevestigde ngo en liefdadigheidsinstelling, website: <http://www.creativitycultureeducation.org/>

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.creative-partnerships.com/>

Contactpersoon: Paul Roberts (voorzitter)

E-mail: dee.keane@cceengland.org

Telefoonnummer: +44 8448112145

Doel/doelgroep van de activiteit: kinderen en jongeren op school en hun leraren

Beoogd onderwijsniveau: basisonderwijs en secundair onderwijs

tot een leslokaal, omdat zij van mening waren dat zij in een vliegtuig alles konden leren. Op deze manier konden de leerlingen denkbeeldig in de tijd reizen, naar het Caribisch gebied, naar het regenwoud of de woestijn. De kinderen werden gedurende het hele proces betrokken bij het nemen van de belangrijkste beslissingen, van de aanschaf van het vliegtuig over het regelen van de vergunning tot het geven van de opdracht aan een professionele ontwerper om het vliegtuig in te richten als een klaslokaal.

Naast op de leerling gerichte activiteiten organiseert Creative Partnerships ook groepscursussen voor PBO van en kennisuitwisseling door docenten. Er worden plannings-, trainings- en ontwikkelingssessies gehouden, die het schoolpersoneel en de creatieve vakmensen de mogelijkheid bieden samen te werken om nieuwe didactische benaderingen te plannen, te overdenken, te overwegen en uit te proberen.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ De schooldirectie moet bij het project betrokken zijn en hier steun aan geven; de leerkrachten moeten openstaan voor verandering.
- ▶ De school moet vast voornemens zijn om de vakoverschrijdende, creatieve en ondernemersvaardigheden te bevorderen die kinderen en jongeren nodig hebben, niet alleen om op school goed te presteren, maar ook in de maatschappij.
- ▶ Een goed uitgewerkt kader voor planning en evaluatie stimuleert de leraren, de leerlingen en de creatieve vakmensen om hun activiteiten zorgvuldig te plannen en voortdurend na te denken over het leerproces. Zo wordt ook ruimte geboden om voortdurend te leren en methoden te verbeteren en te integreren.

Effect van de activiteit

Creative Partnerships is uitgebreid geëvalueerd, waarbij de effecten van de aanpak op leerlingen, leraren, ouders en de Britse economie werden vastgesteld:

- ▶ Betere resultaten. De Nationale Stichting voor onderwijsonderzoek (NFER) volgde 13 000 jongeren die hadden deelgenomen aan een programma van Creative Partnerships. Uit de gegevens over hun resultaten bleek dat de

deelnemers in het secundair onderwijs beter presteerden dan het nationale gemiddelde, hoewel zij uit gebieden met economische en sociale problemen kwamen.

- ▶ Toegenomen vertrouwen. Een enquête onder schoolhoofden door het Britse marktonderzoeksbureau (BMRB) liet zien dat volgens de schoolhoofden het vertrouwen van de leerlingen in 92 % van de gevallen was toegenomen, evenals hun communicatievaardigheden (91 %) en hun motivatie (87 %), dankzij Creative Partnerships.
- ▶ Creatievere leraren. In dezelfde enquête wezen schoolhoofden ook op een verbetering in de vaardigheden van hun leraren: 94 % constateerde een verbetering van hun vaardigheden, volgens 92 % werden creatieve vakmensen tijdens de les doelmatiger ingezet, en 92 % zag meer bereidheid tot een creatieve aanpak.
- ▶ Hogere verwachtingen van de docenten. De verwachtingen van de leraren en hun geloof in de leerlingen werden ook versterkt. Verschillende leraren merkten op hoe verrast en verwonderd zij waren toen zij zagen dat leerlingen die doorgaans problemen hadden, tijdens creatieve lessen uitblonken. Dat is bijzonder belangrijk gezien het verband tussen de verwachtingen van de leraar en de prestaties van leerlingen.
- ▶ Ouders zijn meer betrokken bij het leren van hun kinderen. Onderzoek van de Universiteit van Nottingham laat zien dat de interesse van ouders in wat hun kind op school doet op doeltreffende wijze door creativiteit wordt gestimuleerd. Dat geldt met name voor ouders die zelf soms leerproblemen op school hebben gehad.
- ▶ Voordelen voor de hele economie. Volgens een rapport van consultancybureau PwC heeft Creative Partnerships de Britse economie al gauw 4 miljard pond sterling (GBP) nettowinst opgeleverd.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

DOCENTEN IN DIENST BEKWAMEN

CREATIVE PARTNERS

GEÏNTEGREERD

VERENIGD KONINKRIJK

Programa Escolhas (Programma „Keuzen”)

Programa Escolhas is een programma van de Portugese regering, opgezet om de sociale integratie te bevorderen van kinderen en jongeren uit de meest kwetsbare gemeenschappen, met name onder immigranten en etnische minderheden. Het programma beoogt gelijke kansen te bevorderen en de sociale cohesie te versterken. De prioritaire gebieden van het programma zijn: inclusie op school en in niet-formeel onderwijs; beroepsopleiding en inzetbaarheid; actief burgerschap en participatie aan de gemeenschap; digitale inclusie, en ondernemerschap en empowerment. Het laatste gebied, ondernemerschap en empowerment, is nieuw. Het werd toegevoegd naar aanleiding van de toeneemende investeringen in de inzetbaarheid van lokale gemeenschappen.

Ondernemerschap en empowerment omvat activiteiten op vier deelgebieden:

- ▶ ontwikkeling van vaardigheden;
- ▶ financiële en kennisondersteuning voor projecten die gepland, uitgevoerd en geëvalueerd worden door jongeren;
- ▶ bevordering van de oprichting van jongerenverenigingen om initiatieven aan de basis mee te ondersteunen;
- ▶ bezoeken aan, stages bij en partnerschappen met andere maatschappelijke organisaties.

Soort activiteit: activiteit voor permanente beroepsontwikkeling om docenten in dienst te bekwalen in ondernemerschapsonderwijs

Land: Portugal

Instelling die de activiteit uitvoert: ministerie van Algemene Zaken (Portugese regering)

Website of link naar het project of de instelling:
<http://www.programaescolhas.pt/>

Contactpersoon: Dana Redford

E-mail: dana.redford@redfordresearch.com

Doel/doelgroep van de activiteit: jongeren (en hun leraren) uit achterstandsgemeenschappen

Beoogd onderwijsniveau: secundair en hoger onderwijs, beroepsopleiding en -opleiding

Een onderdeel van dit opleidingsprogramma is „Uma Escolha de Futuro” (Een keuze voor de toekomst), dat gericht is op de ontwikkeling van de persoonlijke, sociale en professionele vaardigheden van jongeren tussen 14 en 24 jaar door hen te ondersteunen bij het uitvoeren van korte-, middellange- en langetermijnprojecten. Het programma wordt toegelicht in een aanvullende handleiding: een voor docenten en een voor jongeren. Vijf onderdelen komen aan bod: de lokale gemeenschap benaderen, ondernemers zoeken en vinden, bedrijfsideeën verkennen en ermee aan de slag gaan, digitale basisvaardigheden ontwikkelen, en een bedrijfsidee verwezenlijken.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Twee verschillende handleidingen werden opgesteld. De eerste, die bedoeld is voor leraren en opleiders, is meer didactisch, gestructureerd en rijk aan informatie; de tweede, die voor jongeren is bedoeld, is lichter, eerder theoretisch, en bevat praktische oefeningen. Deze tweedeling heeft het mogelijk gemaakt om een pedagogisch hulpmiddel te creëren dat toegepast en gebruikt kan worden door specialisten en tegelijkertijd fungeert als praktisch instrument voor de ontwikkeling van ondernemersvaardigheden bij jongeren.
- ▶ Het project wordt gefinancierd en gedeeltelijk beheerd door de Portugese regering: het Hoog Comité voor immigratie en interculturele dialoog van het ministerie van Algemene Zaken. Het wordt medegefinancierd door het Europees Sociaal Fonds.

Effect van de activiteit

Het project is onlangs weer verlengd; de vijfde editie loopt van januari 2013 tot en met december 2015. Tijdens de vierde editie werden 130 projecten telkens aan de basis in gang gezet.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

DOCENTEN IN DIENST BEKWAMEN

KWETSBARE GEMEENSCHAPPEN

OPLEIDINGSPROGRAMMA

PORTUGAL

UPI-project

Het **UPI**-project („upi” betekent „hoop” in het Sloveens) bestaat uit een reeks workshops over creativiteit, ondernemerschap en innovatie, die op initiatief van de kamer van ambachten en kleine bedrijven wordt verzorgd op Sloveense basisscholen. Het project was ingedeeld in twee fasen. Tijdens de eerste, technische fase werden de projecten/programma's voorbereid. Daarna werden de workshops op de scholen gehouden. Voor de technische fase heeft de kamer van ambachten trainingsprogramma's ontworpen en boekjes voor de mentoren en de deelnemende kinderen beschikbaar gesteld, vooral als hulp bij het opzetten van een trainingsmodule.

Iedere workshop werd gegeven door twee mentoren: een van de school en een uit het bedrijfsleven. Tijdens iedere workshop stelden de leerlingen een ondernemingsplan op; een voorbeeld daarvan was de verkoop van planten en bloe-

men. De leerlingen dachten na over de organisatie van hun bedrijf, hun klanten (veelal familieleden), marketing, hun exclusieve verkoopargumenten en de mogelijke bedreigingen (bijv. vergeten de planten water te geven). De verschillende groepen gebruikten een grote verscheidenheid aan creatieve plannings- en reclamemethoden. Eén groep maakte bijvoorbeeld een korte video op YouTube over hun ondernemingsplan, terwijl een andere groep een boekje maakte dat online beschikbaar is en in Slovenië verkrijgbaar is in de bibliotheek. Naar aanleiding van de initiële workshops werden er acht regionale evenementen georganiseerd, waar de kinderen hun ondernemingsplannen konden presenteren.

Naast de workshops liet de kamer van ambachten ook onderzoeken welke factoren jongeren belemmerden of stimuleerden om creatiever te zijn. In het onderzoek werden een aantal mogelijkheden voor verbetering vastgesteld en een aantal

Soort activiteit: activiteit voor permanente beroepsontwikkeling om docenten in dienst te bekwalen in ondernemerschapsonderwijs

Land: Slovenië

Instelling die de activiteit uitvoert: Kamer van ambachten en kleine bedrijven, Republiek Slovenië

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.ozs.si>

Doel/doelgroep van de activiteit: mentoren en kinderen op basisscholen

Beoogd onderwijsniveau: basisscholen

succesvolle aspecten van het project uiteengezet. In het algemeen hadden leerlingen het gevoel dat:

- ▶ leraren niet voldoende ICT gebruikten in de klas;
- ▶ meer ICT de lessen interessanter zou maken;
- ▶ hun eigen creativiteit en innovatie vooral werden beïnvloed door de omgeving, hun familie en hun persoonlijkheid.

Er werd vastgesteld dat de meeste scholen aan de workshops meededen omdat zij nieuwe, interessante methoden zochten om kinderen bij het onderwijs te betrekken. Inderdaad bleek dat de leraren die aan de workshops hadden meegedaan, tijdens hun lessen veel actiever ICT gingen gebruiken.

Basisvoorwaarden voor succes

Twee factoren waren doorslaggevend voor het slagen van het project.

- ▶ Betrokkenheid van een groot aantal belanghebbenden, ook op hoog niveau: het ministerie van Economische Zaken financierde bijvoorbeeld het project, en 62 verschillende regionale kamers van ambachten namen eraan deel.
- ▶ De schoolhoofden stonden volledig achter het project, wat essentieel was, aangezien vooral zij beslisten over deelname van de school.

Effect van de activiteit

In totaal 31 basisscholen namen deel aan 87 workshops; daarbij stelden de kinderen 84 ondernemingsplannen op. Daarmee werd voldaan aan alle kwantitatieve doelstellingen van het project wat betreft het aantal betrokken leerlingen en het aantal workshops. Daarnaast:

- ▶ werden in het kader van het project met succes technische onderwijsinstrumenten voor mentoren ontwikkeld en werd er een programma voor begeleiding door mentoren opgenomen in het nationale studieprogramma;
- ▶ stimuleerde het project de kennis van en belangstelling voor verschillende beroepen bij leerlingen in het basisonderwijs, alsook hun ondernemingszin en ondernemende ideeën.
- ▶ werden leraren meer vertrouwd met het gebruik van ICT tijdens hun lessen, waardoor deze interessanter werden voor de leerlingen.

PBO

DOCENTEN IN DIENST BEKWAMEN

BEWUSTMAKING

ONDERWIJSINSTRUMENTEN

SLOVENIË

Life 2-project — Train de trainer

Het project „**Sleutelcompetenties voor het leven**”, of **LIFE 2**, helpt jongeren tijdens hun beroepsopleiding de vaardigheden en het vertrouwen te ontwikkelen die zij op de werkplek nodig hebben, met name ondernemersvaardigheden zoals creativiteit en innovatie. Het „Train de trainer”-pakket werd samengesteld door teams van specialisten uit de vijf partnerlanden. Het pakket helpt leraren om levensvaardigheden te integreren in hun vakgebieden in het beroepsonderwijs, alsook om nauwere betrekkingen aan te gaan met werkgevers.

Het pakket bestaat uit drie onderdelen:

- ▶ een handleiding, die gebruikers de mogelijkheid biedt het pakket aan te passen aan de behoeften van de organisatie en de lerenden;
- ▶ „Train de trainer”-materiaal:
 - ▶ Deel 1 biedt onderliggende kennis en vergemakkelijkt het begrip van het concept „sleutelcompetenties voor het leven”, onder meer door opdrachten waarmee leraren hun inzicht kunnen vergroten.

Soort activiteit: vernieuwende onderwijsmethoden en concepten die verband houden met ondernemerschapsonderwijs

Land: Denemarken, Spanje, Portugal, Roemenië en het Verenigd Koninkrijk

Instelling die de activiteit uitvoert: Denemarken — Niels Brock Business College; Spanje — Cebanc; European Forum of Technical and Vocational Education and Training (EfVET); Portugal — Anespo; Roemenië — Centrum voor onderwijskundige ontwikkeling en innovatie (Tehne); Verenigd Koninkrijk — Norton Radstock College en Bath Spa University

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.life-2.eu/>

Contactpersoon: Rosaleen Courtney en Irene Ferreira

E-mail: rosaleen.courtney@nortcoll.ac.uk en irene.ferreira@anespo.pt

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten in het beroepsonderwijs, docentenopleiders, leerlingen in het beroepsonderwijs, werkgeversorganisaties, organisaties die steun bieden aan kansarme groepen en beleidsmakers/personen die het beleid beïnvloeden

Beoogd onderwijsniveau: permanente beroepsontwikkeling voor leraren bij instellingen/organisaties voor beroepsonderwijs; onderdeel van initiële lerarenopleiding voor docenten beroepsonderwijs en -opleiding

- ▶ Deel 2 biedt verschillende praktische modellen om levensvaardigheden volledig in het beroepsonderwijs te integreren.
- ▶ Deel 3 omvat een reeks „Train de trainer”-activiteiten, die kunnen worden gebruikt als onderdeel van een gestructureerde training voor leraren in het beroepsonderwijs, of die leraren kunnen gebruiken met hun leerlingen.
- ▶ een gedeelte over best practices. Hierin worden onder meer inspirerende voorbeelden uit heel Europa beschreven, waarbij essentiële levensvaardigheden met succes in het beroepsonderwijs zijn geïntegreerd.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ *Empirische gegevens.* LIFE 2 is gebaseerd op degelijk empirisch onderzoek. Het bouwt voort op de bevindingen van het eerste LIFE-project (zie www.life-keyskills.info), onderzoek van het Europees platform van maatschappelijke organisaties voor een leven lang leren, en de in 2004 gehouden conferentie „Skills for Life as the Key to Lifelong Learning”, waarop aanbevelingen werden gedaan en voorbeelden van beste praktijken werden gepresenteerd.
- ▶ *Feedback.* Het project is gebaseerd op uitgebreide feedback van werkgevers, leraren en lerenden in de vijf partnerlanden.
- ▶ *Financiering.* Het wordt gesteund door het Leonardo da Vinci-programma van de Europese Commissie. Deze financieringsregeling, die deel uitmaakt van het programma „Een leven lang leren” van de Europese Commissie, ondersteunt een grote verscheidenheid aan activiteiten van verschillende omvang.

Nuttige links of informatie:

Leonardo da Vinci-programma: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme/ldv_en.htm

Anespo — Associação Nacional de Escolas Profissionais (Portugal): <http://www.anespo.pt/>

Cebanc (Spanje): <http://www.cebanc.hezkuntza.net/web/guest/proyectos###>

Bath Spa University (Verenigd Koninkrijk): <http://www.bathspa.ac.uk>

Niels Brock Business School (Denemarken): <http://www.cbs.dk>

Tehne (Roemenië): <http://www.tehne.ro/>

EFVET: <http://www.efvet.org/>

Video waarin de sleutelcompetenties voor het leven worden uitgelegd: <http://www.youtube.com/watch?v=RD-elxM1lw>

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

INNOVATIEF ONDERWIJS

LESMATERIAAL

PROJECTMATIG WERKEN

EU-BREED

Didactische innovatie met betrekking tot ondernemerschap

Bij dit vak, dat werd gevolgd door studenten van de **Rouen Business School (RBS)** en de Aalto-Universiteit, werd een verscheidenheid aan creatieve methoden gebruikt als innovatieve didactische werkvormen. Het vak bestond uit verschillende onderdelen: alle studenten schreven een „ondernemend verhaal”, geïnspireerd door een abstract schilderij; zij schreven een essay over het verband tussen kunst en ondernemerschap; zij verzorgden een sessie over de ondernemer als acteur; Romain Artus (Frankrijk) stelde zijn schilderijen ter beschikking als inspiratiebron enz. Het vak beoogde studenten te leren hoe het gebruik van verschillende didactische werkvormen (bijv. kunst, muziek, het schrijven van verhalen, toneel) hun houding ten aanzien van ondernemerschap beïnvloedde.

De voornaamste doelstelling van het vak was het vermogen van iedere student aan te boren om buiten de geijkte paden te denken, vanuit het besef dat dit een essentiële ondernemersvaardigheid is. Het stimuleerde de ondernemingszin van de studenten en daagde hen uit om zich aan te passen aan nieuwe situaties aan de hand van minder gebruikelijke werkvormen (zoals muziek en kunst). De sessies werden verzorgd in samenwerking met diverse lokale en internationale kunstenaars. Zo kwam dr. Joelle Lagier vertellen over haar leven als kunstenares, evenals een Japanse fotograaf uit Tokio.

Het plan bestaat om dit programma in de toekomst naar het buitenland uit te breiden, alsook om het uit te proberen met kansarme groepen, zoals werklozen.

Soort activiteit: vernieuwende onderwijsmethoden en concepten die verband houden met ondernemerschapsonderwijs

Land: Frankrijk

Instelling die de activiteit uitvoert: Rouen Business School

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.rouenbs.fr/en>

Contactpersoon: Rita Klapper

E-mail: rgklapper@gmail.com

Verdere betrokken partijen of partners: Kunstenaars, waaronder Romain Artus en Joelle Lagier (Frankrijk) en Beata Joutsen (Finland)

Doel/doelgroep van de activiteit: studenten van de eerste cyclus en hoger aan de Rouen Business School en Helsinki School of Economics (Aalto-Universiteit)

Beoogd onderwijsniveau: hoger onderwijs (eerste cyclus en hoger)

Basisvoorwaarden voor succes

Om ervoor te zorgen dat vernieuwende didactische methoden meer worden toegepast op het gebied van ondernemerschap, moet er veel veranderen:

- ▶ Er moet wereldwijd meer worden geïnvesteerd, zowel tijd als geld, om niet-traditionele, innovatieve en creatieve ondernemerschapscursussen in te voeren in het postsecundair en hoger onderwijs.
- ▶ In het postsecundair en hoger onderwijs moeten de bestuurlijke organen én de docenten meer openstaan voor vernieuwende didactiek, die niet noodzakelijkerwijs op technologie gebaseerd hoeft te zijn.
- ▶ De gevolgde aanpak moet veranderen, van de traditionele theorie en case-studies naar een benadering die is gericht op creativiteit en innovatie.
- ▶ De nadruk moet weer op ondernemerswaarden, ondernemend denken en ondernemend voelen komen te liggen om zo een aanpak te bevorderen waarbij de studenten niet „leren over” maar „leren met”.

Effect van de activiteit

De effecten van het vak werden zowel kwantitatief als kwalitatief gemeten:

- ▶ Studenten leren hun eigen potentieel herkennen en een mentaliteitsverandering bewerkstelligen waardoor „ondernemer worden haalbaar wordt”.
- ▶ De kwantitatieve resultaten werden gemeten aan de hand van evoluties in de perceptie van „ondernemerskenmerken”. Het meest indrukwekkende was dat het percentage studenten die van mening waren dat „*iedereen een ondernemer kan zijn*” met circa 50 % was toegenomen.

- ▶ De feedback van de studenten was erg positief; een van hen stelde: „*Het is fijn om ondernemerschap op nieuwe plekken te ontdekken en het te kunnen koppelen aan kunst.*”

Het schrijven van een ondernemend verhaal, geïnspireerd door hedendaagse kunst, werd gezien als een „*compleet nieuwe ervaring die veraste door de originele resultaten en [voor mij] een bewijs vormde van mijn creativiteit*”. De aanpak werd ook geacht goed aan te sluiten bij de moderne wereld, waarin „*creatieve en vakkundige ondernemers sterk worden gewaardeerd en gunstig worden ontvangen*”.

- ▶ Het plan bestaat om in de toekomst een onderzoeksprogramma op te zetten waarin de mentaliteitsveranderingen worden geëvalueerd die vernieuwende didactiek in verschillende internationale contexten kan teweegbrengen.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

INNOVATIEF ONDERWIJS

LESMATERIAAL

CREATIEF DENKEN

FRANKRIJK

De MIME-methode: inleiding tot het ondernemerschap

MIME is een simulatiemethode, bedoeld ter verbetering van ondernemersvaardigheden.

De methode werd tien jaar geleden gecreëerd voor aankomende ondernemers en is nu met succes aangepast voor werknemers, studenten en docenten. Meer dan 1 000 personen per jaar nemen in Frankrijk aan MIME-simulaties deel. De simulaties zijn bedoeld om deelnemers inzicht te bieden in de basismechanismen die de werking van bedrijven bepalen; de deelnemers worden daarbij in situaties geplaatst die ondernemersvaardigheden en probleemoplossend vermogen vereisen en verbeteren.

MIME legt de nadruk op een integrale, complexe en dynamische benadering van de werking van bedrijven, waarbij het verlangen naar inzicht nooit wordt gescheiden van het plezier van het praktische aspect van ondernemen. Computers worden tijdens de gehele simulatie bewust niet gebruikt; de nadruk ligt daarentegen op de essentiële bijdrage van mensen aan bedrijven. Vier teams richten elk een bedrijf op, die allemaal hetzelfde product maken en op de markt brengen. De teams moeten vervolgens gedurende twee jaar met elkaar concurreren, waarbij zij oefenen om besluiten en risico's te nemen in een poging hun bedrijf te doen groeien. De activiteit is gebaseerd op deze vier operationele principes:

- Oplossingen voor een probleem worden pas in overweging genomen wanneer een probleem duidelijk in kaart is gebracht.

Soort activiteit: vernieuwende onderwijsmethoden en concepten die verband houden met ondernemerschapsonderwijs

Land: Frankrijk

Instelling die de activiteit uitvoert: IZER Institut européen de l'entrepreneuriat rural

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.i2er.org/>

Doel/doelgroep van de activiteit: opleiders van docenten in ondernemerschapsonderwijs; opleiders in beroepsonderwijs en -opleiding; studenten; leerlingen uit het volwassenenonderwijs

Beoogd onderwijsniveau: hogescholen en universiteiten

- ▶ Nieuwe hulpmiddelen worden pas gebruikt als de behoefte daaraan duidelijk is aangegeven.
- ▶ Conclusies worden getrokken op grond van de gedachtewisseling tussen studenten.
- ▶ Alle hypothesen die worden voorgesteld, moeten direct worden getest.

Basisvoorwaarden voor succes

MIME maakt deel uit van het Manage-project, gefinancierd door de actie „Leonardo da Vinci — Overdracht van innovatie” in het kader van het programma „Een leven lang leren” van de Europese Unie. Daardoor is het mogelijk geworden de MIME-methode in het Spaans, Engels, Italiaans en Roemeens te vertalen.

Effect van de activiteit

De MIME-methode beoogt dat studenten bedrijven en de rollen binnen een bedrijf beter begrijpen en met name komen tot:

een beter begrip van:

- ▶ de economische basismechanismen die de werking van bedrijven bepalen;
- ▶ de relaties die bedrijven aangaan met hun omgeving;

- ▶ de essentiële bijdragen van mannen en vrouwen die bij bedrijven werken;

een realistisch beeld van:

- ▶ de positie van een bedrijfsmanager;
- ▶ de vaardigheden die zij nodig hebben;
- ▶ de rol die zij spelen bij het nemen van beslissingen;

een praktische analyse van:

- ▶ veelgebruikte beheerinstrumenten;
- ▶ de boekhouding en de jaarrekeningen;
- ▶ strategieën en processen.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

INNOVATIEF ONDERWIJS

PROBLEEMOPLOSSENDE VAARDIGHEDEN

PROJECTMATIG WERKEN

FRANKRIJK

Nuttige links of informatie:

Website van de MIME-methode: <http://www.methode-mime.fr/>

Netwerken met het bedrijfsleven

Het lyceum **Zöld Kakas („Groene haan”)** is een secundaire school voor kinderen die een andere school (voornamelijk voor secundair onderwijs) voortijdig hebben verlaten. De school telt 200 leerlingen tussen 15 en 26 jaar en biedt hun een tweede kans: een vierjarig programma, dat een combinatie is van regulier onderwijs en voorbereiding op hoger onderwijs. Een speerpunt bij de uitvoering van deze taak is het vinden van nieuwe en vernieuwende manieren om zowel met de leerlingen als met de docenten te werken aan het bereiken van academische en persoonlijke groei. Dat gebeurt bijvoorbeeld in het programma beroepsonderwijs van de school.

De school werkt met voortijdige schoolverlaters en leerlingen die het secundair onderwijs hebben afgerond, en geeft hun een opleiding op het gebied van film

en fotografie. Twee docenten geven leiding aan een team jonge mensen, die op een gegeven moment buiten de school gaan proberen om opdrachten in de wacht te slepen. De studenten leren in de praktijk en nemen deel aan een tweejarig programma in een stimulerende werkomgeving op school. De docenten vormen een integraal bestanddeel van de projecten. Zij helpen de jongeren projecten te organiseren, het bestelde film- en fotowerk uit te voeren, en met zakenpartners te communiceren. Het salaris van de docenten en de studiebeurzen van de studenten hangen ten dele af van het succes van het project.

Soort activiteit: vernieuwende onderwijsmethoden en concepten die verband houden met ondernemerschapsonderwijs

Land: Hongarije

Instelling die de activiteit uitvoert: Zöld Kakas-lyceum

Website of link naar het project of de instelling:
<http://www.zoldkakas.hu/kuszli/>

Contactpersoon: Mate Schnellbach

E-mail: schnellbach.mate@gmail.com

Doel/doelgroep van de activiteit: jongeren tussen 15 en 26 jaar die het secundair onderwijs niet hebben voltooid

Beoogd onderwijsniveau: hoger secundair onderwijs

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ De voornaamste voorwaarde voor succes is gegarandeerde vrijheid; deze vorm van onderwijs vergt flexibiliteit, wat betekent dat de bestuurders bereid moeten zijn om risico's te nemen.
- ▶ De school moet ook vrij zijn om te innoveren en tot op zekere hoogte met rust te worden gelaten door de onderwijsinstanties.
- ▶ Docenten moeten zeer ondernemend zijn ingesteld; eigenlijk werken zij als ondernemer, wat ver afstaat van hun normale rol als lesgever.
- ▶ Ten slotte moet de school een organisatiecultuur en -structuur hebben die gericht is op ondersteuning van de leerlingen.

Effect van de activiteit

Studenten hebben enkele indrukwekkende prestaties geleverd.

- ▶ Het vinden van werk. Vorig jaar vonden 7 van de 12 deelnemers een volledige of parttimebaan tijdens hun opleiding; dit jaar geldt dat voor 6 van de 14 studenten.
- ▶ Vraag vanuit het bedrijfsleven. De school ontvangt veel verzoeken van kleine bedrijven (op het gebied van marketing, kunst en praktische dienstverlening) om met hen samen te werken.
- ▶ Nationale erkenning. Studenten hebben ook diverse nationale prijzen gewonnen. Zo hebben de afgelopen twee jaar studenten een wedstrijd voor studentenjournalistiek gewonnen met een documentaire.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

VERNIEUWENDE LESMETHODEN

BEROEPSONDERWIJS

SAMENWERKING

HONGARIJE

Nuttige links of informatie:

Deze documentaire werd bekroond bij een wedstrijd voor studentenjournalistiek: <http://www.youtube.com/watch?v=oX41RKybM9E>

Een aantal foto's van studenten: <https://picasaweb.google.com/100088693387758940555/KiallitasKepei?authkey=Gv1sRgCNzy6eawrkBOQ>

Tknika — Innovatiecentrum voor beroepsonderwijs en -opleiding en voor een leven lang leren

Tknika vloeit voort uit de voortdurende inspanningen van Baskenland om de Baskische beroepsopleidingen tot de top van Europa te doen behoren. Tknika ontwikkelt innovatieve projecten op verschillende gebieden: technologie, lerarenopleiding en innovatiemanagement. Tknika is een open centrum voor samenwerking dat productieve banden smeedt met bedrijven, onderzoeksafdelingen, universiteiten en technologiecentra. Samen voeren zij innovatieprojecten uit op vier hoofdgebieden:

- ▶ technologie;
- ▶ ICT;
- ▶ management;
- ▶ methodologie en pedagogiek.

Tknika stimuleert docenten en managementteams van technische beroepsopleidingen om projecten te bedenken en uit te voeren die een innovatie inhouden. Die innovatie kan verschillende vormen aannemen. Bijvoorbeeld kan het gaan om een innovatie in de manier waarop zij hun school besturen of de wijze waarop zij met de buitenwereld communiceren, de wijze waarop zij met bedrijven omgaan, hun onderwijsmethoden, hun reactie op nieuwe technologieën, of de manier waarop zij zich nieuwe kennis eigen maken. Bij Tknika werken zogenoemde „motivators”, die de projecten beheren en ze samen met leraren van de betrokken scholen uitwerken. De meeste docenten blijven gewoon lesgeven aan hun eigen school, maar met minder lessen zodat zij de tijd krijgen om met Tknika aan het project te werken.

Soort activiteit: vernieuwende onderwijsmethoden en concepten die verband houden met ondernemerschapsonderwijs

Land: Spanje — Baskenland

Instelling die de activiteit uitvoert: Tknika, een dochterinstelling van de eenheid voor beroepsonderwijs en -opleiding en voor een leven lang leren van het ministerie van Onderwijs, Taalbeleid en Cultuur van de Baskische regering

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.tknika.net>

Contactpersoon: Iñaki Mujika, directeur van Tknika, imujika@tknika.net

Overige contactpersonen: Samuel Triguero, managementcoördinator, striguero@tknika.net; Victor Arias, medewerker internationalisering, barias@tknika.net; J.L.F. Maure, medewerker internationalisering, jlfernandez@tknika.net

Verdere betrokken partijen of partners: associaties van openbare en particuliere instellingen voor beroepsonderwijs in Baskenland: Ikaslan, Hetel, AICE

Doel/doelgroep van de activiteit: leraren en leerlingen van technische beroepsopleidingen in Baskenland

Beoogd onderwijsniveau: technische (zowel openbare als gesubsidieerde) scholen voor beroepsonderwijs en -opleiding in het secundair en postsecundair onderwijs

De aanpak van Tknika bestaat uit zes stappen:

- ▶ Tknika ontwikkelt innovatieprojecten en draagt de resultaten over aan docenten beroepsonderwijs en -opleiding.
- ▶ De docenten gebruiken deze resultaten bij het opleiden van hun leerlingen.
- ▶ De leerlingen nemen deze kennis mee naar hun werkplek.
- ▶ Tknika onderhoudt via een netwerk contact met docenten in het beroeps-onderwijs, waardoor zeker wordt gesteld dat de kennis in het hele systeem wordt overgedragen.
- ▶ Tknika werkt samen met organisaties en individuen die een nuttige bijdrage kunnen leveren aan het hele proces.
- ▶ Tknika staat ook garant voor excellente prestaties door het gehanteerde beheersmodel.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Alle activiteiten van het centrum zijn gericht op ondernemerschapsonderwijs. In de opleiding wordt ondernemerschap niet als een opzichzelfstaande bekwaamheid benaderd, maar als een concept dat vaardigheden vergt als creativiteit, technologisch bewustzijn en projectbeheer.
- ▶ Het werk van Tknika is gebaseerd op een model voor innovatiemanagement dat TknikaInnova heet. Dat model ondersteunt ondernemerschap door eigen initiatief, het nemen van verantwoordelijkheid en risico's, en ook het accepteren van mislukkingen te belonen. In teams wordt samengewerkt aan de ontwikkeling van specifieke projecten, wat zorgt voor een grotere flexibiliteit en een betere coördinatie van de taken. Ieder team is verantwoordelijk voor een eigen project, wat de betrokkenheid en de volharding voor het behalen van doelen vergroot.
- ▶ Er wordt in ruime mate gebruikgemaakt van technologie. Daardoor kan kennis sneller en efficiënter worden overgedragen. Tknika volgt technologische ontwikkelingen en zoekt naar nieuwe oplossingen, productietechnieken en computerhulpmiddelen die het leerproces op technische scholen voor beroepsonderwijs en -opleiding versterken en de productiviteit van bedrijven vergroten.

Effect van de activiteit

Tknika:

- ▶ heeft een vaste positie verworven en werd al uitgebreid beoordeeld. Een team van de OESO dat recentelijk een bezoek bracht aan Tknika, beschreef het project als een van de sterkste punten van het Baskische hogeronderwijsbeleid en heeft aanbevolen het concept verder te verspreiden;
- ▶ neemt belemmeringen weg die vooruitgang tegenhouden. Tknika helpt om bepaalde beperkingen te overwinnen die eigen zijn aan het Baskische systeem. Het gaat daarbij met name om gewoonten en geplogenheden zoals trage besluitvorming, hiërarchische instellingen en faalangst. Tknika probeert daar een dynamische sfeer, persoonlijk initiatief en ondernemerschap tegenover te stellen;
- ▶ stimuleert de activiteit. Er is grote vraag naar de diensten van Tknika vanuit technische scholen voor beroepsonderwijs en -opleiding. De activiteiten van Tknika bereiken talrijke scholen en beslaan talrijke onderwerpen. Momenteel lopen er 24 innovatieprojecten met 200 medewerkers;
- ▶ boekt positieve resultaten. Uit evaluaties blijkt dat de opbrengsten van het programma hoger zijn dan de oorspronkelijke investeringen.
- ▶ Uit jaarlijkse tevredenheidsonderzoeken onder betrokken partijen blijkt eveneens dat Tknika sterk wordt gewaardeerd.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

METHODEN VOOR INNOVATIEF
ONDERWIJS

KENNISOVERDRACHT

SAMENWERKING

SPANJE

Vaardig ondernemerschap & ondernemende vaardigheden

Het *Network for Training Entrepreneurship* (NFTE) is in 1987 in New York ontstaan en is sinds 1998 in België actief. Sindsdien hebben meer dan 350 000 jongeren een NFTE-opleiding met succes voltooid. NFTE Belgium biedt in Vlaanderen, Wallonië en Brussel een innovatief programma aan. De cursussen worden geleid door trainers met een uitgebreide bedrijfservaring en bieden extra kansen aan kansarme jongeren om te slagen in hun professioneel en persoonlijk leven. Als zodanig slaan zij echt een brug tussen het onderwijs en het bedrijfsleven.

Voor **Vaardig ondernemerschap & ondernemende vaardigheden** bezoeken twee gecertificeerde NFTE-trainers scholen of organisaties om daar een cursuspakket voor ondernemerschapsonderwijs aan te bieden. Het doel van de

cursus is dat iedere jongere een eigen ondernemingsplan uitwerkt voor een zelfgekozen idee of project. Daarnaast bevorderen de trainers de ontwikkeling van attitudes, vaardigheden en inzichten inzake ondernemerschap. Praktische computervaardigheden komen ook aan bod, aangezien deze essentieel zijn om te kunnen slagen in de wereld van vandaag.

Leraren kunnen desgewenst als assistent-trainer aan een NFTE-cursus deelnemen en kunnen zelf gecertificeerd trainer worden als zij met goed gevolg de NFTE-module „Train de trainer” hebben doorlopen.

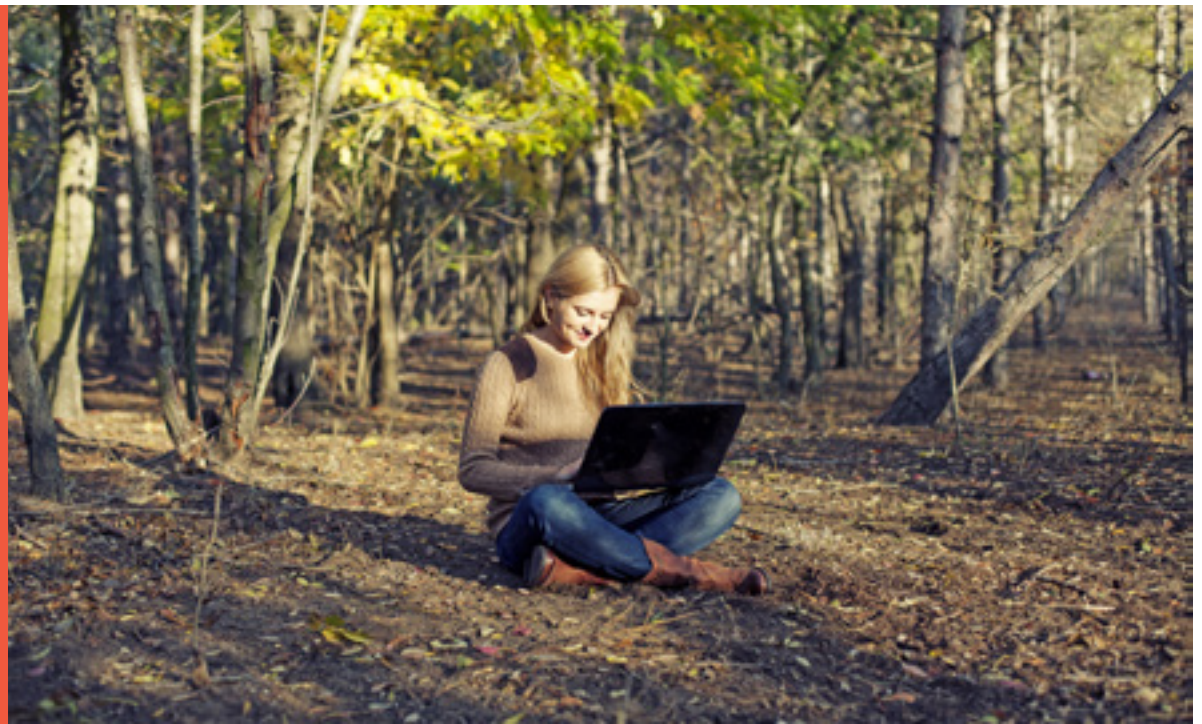
Soort activiteit: informatiecampagnes van aanbieders van PBO

Land: België

Instelling die de activiteit uitvoert: Network for Training Entrepreneurship (NFTE), België

Website of link naar het project of de instelling:
<http://www.nfte.be/index.php?id=home&L=2>

Doel/doelgroep van de activiteit: leerlingen in het beroepssecundair onderwijs en beroepsopleidingen

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Het is een van de doelstellingen van de training om leerlingen zover te brengen dat zij creatieve projecten buiten de geijkte paden bedenken. Om dat te bereiken moeten de onderwijsmethoden net zo vernieuwend en interactief zijn. Om die reden werkt NFTE Belgium met een verscheidenheid aan methoden, zoals studenten marktonderzoek laten doen in hun naaste omgeving en zoekopdrachten op internet laten uitvoeren om na te gaan of hun idee uitvoerbaar is.
- ▶ Praktijkervaring in de „echte wereld” en feedback zijn eveneens cruciaal voor het behalen van succes en voor de betrokkenheid van de deelnemers. Een bedrijfsbezoek en getuigenissen van ondernemers vormen een onderdeel van de cursus. Aan het eind van de cursus presenteren de leerlingen in een bedrijf hun ondernemingsplan voor een publiek en een vakjury.

Effect van de activiteit

Met deze cursussen worden ongeveer 400 leerlingen per jaar bereikt; er bestaat een groeiplan om dat aantal uiterlijk in 2017 tot 800 leerlingen te verhogen.

Uit kwalitatief onderzoek blijkt een aantal sterke punten:

- ▶ 45 % van alle NFTE-deelnemers vindt werk of start een eigen bedrijf.
- ▶ 21 % van de deelnemers volgt een aanvullende opleiding.
- ▶ 77 % van de cursisten meent goed voorbereid te zijn op het zoeken naar werk of het starten van een eigen bedrijf.
- ▶ De algemene bedrijfskennis stijgt van 20 % naar 80 %.
- ▶ Er is vooruitgang inzake zelfvertrouwen, teamwork, organisatie, respect, stiptheid en motivatie.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

INFORMATIECAMPAGNES

CURSUSPAKKET

BEDRIJFSPLANNING

BELGIË

Docenten leren een „oefenbedrijf” op hun school opzetten

Het **Bulgaarse Centrum voor leerbedrijven**, dat ressorteert onder het ministerie van Onderwijs, Jeugdzaken en Wetenschappen, verzorgt een driedaagse cursus voor groepen van 10 tot 20 docenten per school. De cursus bestaat voor ongeveer 30 % uit theorie en voor 70 % uit praktische activiteiten zoals brainstorming, oefeningen in groeps- en teamverband, bedrijfssimulaties en discussies over ondernemerschap. Het doel is om op iedere school een „oefenbedrijf” op te zetten en te beheren.

Oefenbedrijven zijn simulaties van echte ondernemingen, met alle documentatie, systemen en procedures die in het bedrijfsleven worden gebruikt. Dankzij oefenbedrijven kunnen leerlingen/studenten die geen ervaring kunnen opdoen in een echt bedrijf, toch beleven hoe het is om een bedrijfje op te zetten, handel te drijven en zaken te doen. Leerlingen/studenten doen ervaring op met han-

del, leren een verkoopafdeling of een kantoor leiden, personeelszaken behartigen, de boekhouding en administratiesystemen bijhouden, en voorraden in het oog houden. De dynamische en realistische omgeving van een „oefenbedrijf” heeft leerlingen/studenten veel te bieden: zij kunnen er theoretische kennis in de praktijk brengen, in teamverband leren werken en hun communicatieve vaardigheden verbeteren, leren plannen en ondernemingszin opdoen.

Dankzij deze nascholing voor docenten kunnen scholen in het algemeen beschikken over een team dat in staat is ondernemerschapsonderwijs te geven en te ondersteunen. Iedere docent heeft daarbij een eigen specialisme en zal zich goed bewust zijn van de juridische procedures en praktische zaken die het opzetten en leiden van een bedrijf met zich brengt. De docenten leren ook technieken om hun leerlingen/studenten te motiveren om ook mee te doen met het „oefenbedrijf”, en

Soort activiteit: informatiecampagnes van aanbieders van PBO

Land: Bulgarije

Instelling die de activiteit uitvoert: Bulgaars Centrum voor leerbedrijven

Website of link naar het project of de instelling:

<http://www.buct.org/index.php?p=22>

Contactpersoon: Dariya Mavrudieva

E-mail: info@buct.org

Telefoonnummer: +359 29632272

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten

Beoogd onderwijsniveau: permanente beroepsontwikkeling voor docenten secundair en hoger onderwijs en beroepsopleiding

zij behalen met de cursus een certificaat dat hun vaardigheden als trainer in oefenbedrijven bevestigt. Docenten kunnen vervolgens hun nieuwe kennis en vaardigheden op school toepassen.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Stimuleer deelname. De cursus wordt op ruime schaal onder de aandacht gebracht in onderwijsinstellingen (in zowel academische als beroepsopleidingen) en via internet, alsook tijdens jaarlijkse lerarenconferenties. Scholen dienen vervolgens een aanvraag in bij het Bulgaarse Centrum voor leerbedrijven om te kunnen deelnemen.
- ▶ Zorg voor optimale samenwerking. Samenwerking tussen scholen, overheidsinstellingen en het bedrijfsleven is de sleutel tot succes. Hierin wordt ten dele voorzien door het Bulgaarse netwerk van leerbedrijven, dat bestaat sinds 2004. Het netwerk omvat oefenbedrijven, het Bulgaarse Centrum voor leerbedrijven, bedrijven, bedrijfsorganisaties, ngo's en overheidsinstellingen.
- ▶ Betrek het bedrijfsleven erbij. Bedrijven voorzien het Bulgaarse Centrum voor leerbedrijven van expertise en advies, houden toezicht en voeren evaluaties uit. Daarnaast nemen zij ook direct deel aan het opleiden van docenten op scholen.

Effect van de activiteit

Dit programma heeft veel sterke punten:

- ▶ Het bereik is groot: met iedere school waarmee contact wordt gelegd, worden tussen de 10 en 20 docenten en 500 tot 1 500 deelnemers bereikt.

- ▶ Het is een duurzaam programma: sinds 1999 worden er ieder jaar cursussen gegeven.
- ▶ Het programma heeft ertoe bijgedragen dat de aandacht voor ondernemerschapsonderwijs op veel scholen vanzelfsprekend is geworden; er zijn interdisciplinaire teams van docenten gevormd die garant staan voor de voortzetting van het ondernemerschapsonderwijs en de bijbehorende leeromgeving.

Plannen voor verdere ontwikkeling

- ▶ Het aanbieden van trainingen op nieuwe gebieden voor docenten die het programma al hebben doorlopen, bijvoorbeeld vreemde talen, computervaardigheden, of het samenstellen en leiden van een team. Daardoor neemt hun competentie nog toe. Deze trainingen worden gepland en aangeboden in samenwerking met bedrijfsorganisaties.
- ▶ Het versterken van de samenwerking tussen docenten en het bedrijfsleven; het trainen van docenten in adviesverlening, probleemoplossende vaardigheden, controle en evaluatie.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

INFORMATIECAMPAGNES

CERTIFICERING

SAMENWERKING

BULGARIJE

Trainingsactiviteiten van JA-YE voor leerkrachten

JA-YE Europe is een ngo met leden in 37 verschillende landen die zich inzetten om leerlingen van de basisschool tot aan de universiteit ondernemerschaps- onderwijs te geven, hen voor te bereiden op de arbeidsmarkt en financiële basiskennis bij te brengen. In het jaar 2011-2012 bereikte het netwerk ruim 3 miljoen leerlingen met een breed aanbod aan programma's. Het Europese hoofdkantoor is in Brussel gevestigd. Gedurende dat schooljaar heeft JA-YE ongeveer 135 000 leraren van 70 000 scholen getraind. Een van de populairste programma's is het „Company Programme”, waarbij leerlingen een minion- onderneming opzetten onder begeleiding van een leraar en een bedrijfsadviseur (die dit als vrijwilliger doet). Dat programma biedt niet alleen leerlingen de kans om formeel en informeel te leren, maar biedt ook leraren de gelegenheid zich op een aantal gebieden na te scholen. De vier belangrijkste daarvan zijn:

- ▶ Zelfvertrouwen — het ontwikkelen van persoonlijke kwaliteiten en attitudes zoals:
 - ▶ in staat zijn en bereid zijn tot initiatief;
 - ▶ innovatie en creativiteit;
 - ▶ bereidheid om risico's te nemen.
- ▶ Competentie — vorming, kennis en vaardigheden met betrekking tot organisatieontwikkeling en innovatieprocessen.
- ▶ Proefondervindelijk leren — kennis over onderwerpen en basisvaardigheden opdoen door een bedrijfsmatige aanpak te hanteren.
- ▶ De „cool”-factor en motivatie — via de lokale gemeenschap, ouders, vrienden, de media, handelsbeurzen en wedstrijden, alsook door middel van internationale activiteiten.

Soort activiteit: informatiecampagnes van aanbieders van PBO

Land: internationaal

Instelling die de activiteit uitvoert: Junior Achievement Young Enterprise Europe (JA-YE Europe)

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.ja-ye.org>

Contactpersoon: Jarle Tømmerbakke

E-mail: Jarle@ja-ye.org

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten en leerlingen van 16 tot 19 jaar die deelnemen aan het JA-YE Company Programme

Beoogd onderwijsniveau: docenten beroepsonderwijs en -opleiding en hoger secundair onderwijs

De programmacyclus start aan het begin van het schooljaar. De aanpak die JA-YE volgt, is om eerst de voor de school verantwoordelijke autoriteit/inrichtende macht te benaderen (bijvoorbeeld de gemeente) en te vragen of zij ermee akkoord gaat dat de school meedoet. Vervolgens wordt het schoolhoofd benaderd met dezelfde vraag. Dan begint JA-YE met de basisopleiding voor leraren: hierin worden de voornaamste begrippen van het programma aangebracht en worden de deelnemers in groepen ingedeeld zodat zij niet alleen komen te staan. Dat is belangrijk omdat er vaak veel onzekerheid/weerstand bestaat tegenover nieuwe methoden. De trainers krijgen vragen als: „Leren de kinderen wel evenveel met de nieuwe methoden?” De leerlingen volgen aansluitend gedurende een jaar de cursus rond de minionderneming, wat inhoudt dat zij een bedrijfsidee, een marketingstrategie en een begroting moeten uitwerken, voordat zij aan verschillende wedstrijden in de buurt gaan deelnemen.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ De sleutel tot het succes van JA-YE programma's is de combinatie van formeel en informeel leren.
- ▶ Formeel leren: de mogelijkheid wordt geboden om aan echte, niet-gesimuleerde, activiteiten deel te nemen: er zijn twee-/driedaagse trainingen voor docenten en permanente beroepsontwikkeling met aanvullend studiemateriaal, dat online beschikbaar is. Daarnaast kunnen de verworven competenties worden beoordeeld en gevalideerd door ze aan de praktijk te toetsen.
- ▶ Informeel leren: docenten en studenten kunnen profijt trekken van een netwerk van deelnemende scholen, een coach uit het bedrijfsleven voor iedere klas, één tot drie dagen durende buitenschoolse activiteiten (wedstrijden of innovatiekampen), en contacten met vroegere deelnemers.
- ▶ Veel activiteiten van JA-YE hebben ook een sterke internationale inslag en omvatten samenwerking in heel Europa, bijvoorbeeld de jaarlijkse wedstrijd „European Company of the Year”; „JA-YE Enterprise Without Borders”; het „JA-YE Social Enterprise Programme” en de „European Creativity and Innovation Challenges”.
- ▶ Wedstrijden zorgen voor betrokkenheid vanuit de gemeenschap en motiveren de docenten. JA-YE beschouwt wedstrijden als cruciaal voor de betrokkenheid van de plaatselijke gemeenschap en de media. De juryleden die

deze wedstrijden beoordelen, zijn gewoonlijk afkomstig uit het bedrijfsleven, de politiek en plaatselijke of nationale onderwijsinstanties, wat helpt om hun steun voor het project te verkrijgen. Er worden verschillende prijzen toegekend aan miniondernemingen, docenten en scholen; een dergelijke erkenning levert vaak gunstige publiciteit op voor de activiteiten, alsook voor de betrokken scholen en leraren.

Effect van de activiteit

JA-YE heeft het effect van de eigen activiteiten onderzocht op scholen die daaraan hadden meegedaan, en de resultaten waren zeer positief: 90 % van de docenten zou deze vorm van onderwijs aanbevelen aan hun collega's. „Het maakt naar school gaan boeiender en interessanter” is een veelgehoorde uitspraak van de leerlingen. Bovendien is te zien dat deze vorm van onderwijs ondernemers oplevert.

- ▶ Starters: uit een onafhankelijk onderzoek onder voormalige deelnemers blijkt dat zich onder hen 50 % meer startende ondernemers bevonden dan in de controlegroep. Van degenen die in het secundair hadden deelgenomen aan het JA-YE Company-programma, had 12 % een eigen bedrijf opgericht voor zij 25 waren, tegenover 8 % van degenen die niet hadden deelgenomen.
- ▶ Ondernemersvertrouwen: 55 % van de leerlingen die vroeger aan het Company-programma hadden meegedaan, verklaarde de nodige kennis en vaardigheden te hebben om hun eigen bedrijf op te zetten als de gelegenheid daartoe zich voordeed, tegenover 41 % in de controlegroep.
- ▶ Leidinggevend: 33 % van de vroegere deelnemers aan het JA-YE Company-programma heeft nu een leidinggevende positie, tegenover 25 % in de controlegroep.
- ▶ Deze bevindingen worden door verscheidene andere onafhankelijke onderzoeken bevestigd.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

INFORMATIECAMPAGNES

BEWUSTMAKINGSSTRATEGIEËN

VERNIEUWENDE LESMETHODEN

PRAKTISCHE METHODEN

EU-BREED

Nuttige links of informatie:

JA-YE Enterprise without Borders®

JA-YE Social Enterprise Programme

European Creativity and Innovation Challenge

„De ondernemende onderwijzer” — Tweedaags seminar

„De ondernemende onderwijzer” is een tweedaags seminar dat ingaat op vragen betreffende de professionaliteit van leerkrachten en hun rol als maatschappelijke vernieuwers. Het seminar is interactief en omvat voorbeelden van vernieuwende methoden en de bespreking en toepassing ervan in de persoonlijke werkomgeving van de deelnemers. Het seminar zelf is gebaseerd op de vooronderstelling dat het voor een docent aanzienlijk gemakkelijker is om studenten te begeleiden als de docent zelf ervaring heeft op het betreffende vakgebied, en erkent dat veel docenten weinig ervaring hebben — of menen te hebben — met ondernemerschap. Het seminar helpt docenten daarom in te zien en te begrijpen dat alle in de praktijk opgedane expertise en levenservaring kan worden benut in ondernemerschap. Een belangrijk effect van het seminar is ook dat het lesgevers samenbrengt met anderen die op hetzelfde gebied werkzaam zijn, waardoor kansen op een effectieve samenwerking ontstaan.

Tijdens het seminar wordt het idee van de ondernemende onderwijzer verkend en worden succesvolle ondernemers vergeleken met goede leraren. In het seminar worden door middel van dialoog en reflectie de voornaamste aspecten van vakbekwaamheid op onderwijsgebied, de professionele identiteit en manieren om lerenden te motiveren belicht en verkend. Bij die aspecten horen ook attitudes met betrekking tot verandering, onzekerheid, het nemen van risico's en relaties met anderen.

In het tweedaagse seminar komen vijf thema's aan bod:

- ▶ „de ondernemende onderwijzer”;
- ▶ leren en onderwijzen in de 21e eeuw;
- ▶ huidige kennis over doeltreffend leren;

Soort activiteit: structurele ondersteuning van aanbieders van PBO

Land: Verenigd Koninkrijk — Schotland

Instelling die de activiteit uitvoert: Universiteit van Aberdeen

Website of link naar het project of de instelling: <http://www.abdn.ac.uk/spe/>

Contactpersoon: dr. David McMurtry

E-mail: d.c.mcmurtry@abdn.ac.uk

Telefoonnummer: +44 1224274623

Verdere betrokken partijen of partners: het Schotse Programma voor ondernemerschap; het Nationaal Agentschap voor lerarenopleiding van Kroatië; Erciyes-universiteit, Kayseri (Turkije).

Doel/doelgroep van de activiteit: leraren, schoolhoofden, docenten in opleiding, docenten aan lerarenopleidingen, werknemers van onderwijsinstanties, psychologen en pedagogen

Beoogd onderwijsniveau: lesgevers op alle onderwijsniveaus: voorschools, basis-, secundair, postsecundair en hoger onderwijs

- ▶ manieren om de betrokkenheid van lerenden te verhogen;
- ▶ strategieën om ondernemersvaardigheden te versterken.

De deelnemers verkennen ondernemerschapsonderwijs in hedendaagse settings en bekijken voorbeelden van best practices. Zij plannen ook acties, waarbij zij de ideeën die zij hebben geleerd en verkend bij het behandelen van de bovengenoemde thema's, gebruiken om een ontwikkelingsplan op te stellen, met de bedoeling één bepaald aspect van hun werkzaamheden te verbeteren.

Er worden verschillende didactische benaderingen gebruikt om attitudes inzake ondernemerschap en creativiteit te bevorderen, waaronder:

- ▶ door een docent geleide presentaties, waarbij gebruik wordt gemaakt van uit onderzoek en literatuur afkomstige gegevens, en op video vastgelegde voorbeelden van best practices worden getoond;
- ▶ uitgebreide reflectie, discussie, dialoog en interactie;
- ▶ planning van acties, individueel en in groepen;
- ▶ groepspresentaties.

„De ondernemende onderwijzer” wordt momenteel aangeboden door de vier bovengenoemde partners, die — afhankelijk van de beschikbaarheid — samen het project verzorgen. Belangstellenden die het seminar in hun eigen land willen laten geven (in ongeacht welk Europees land), wordt verzocht in eerste instantie contact op te nemen met dr. David McMurtry van de Universiteit van Aberdeen. Wij wijzen erop dat de reis- en verblijfkosten van de cursusleiders voor rekening komen van de instelling die het seminar wil organiseren. Naast het tweedaagse seminar bestaat er ook een onlinekennissgemeenschap die de deelnemers kunnen benutten voor het verkrijgen en delen van studiemateriaal en om voor en na het seminar met elkaar van gedachten te wisselen.

Het seminar is niet alleen een leerervaring ten behoeve van de beroepsontwikkeling, maar ook een onderzoeksactiviteit. Met een vragenlijst worden gegevens verzameld over wat de deelnemers vinden van het concept van de „ondernemende onderwijzer” en hoe zij hun eigen professionele identiteit bele-

ven, en met name in hoeverre zij van zichzelf vinden dat zij ondernemingszin hebben.

Effect van de activiteit

Dit nieuwe programma is al met veel succes uitgevoerd in Zagreb (Kroatië) in juni 2012, in Aberdeen (Schotland) in september 2012, en in Kayseri (Turkije) in maart 2013. Uit evaluaties van de seminars blijkt dat het geloof in eigen kunnen van de deelnemers aanzienlijk was toegenomen en dat deelname ook invloed kan hebben op praktijk en beleid. Na het seminar in Kayseri zijn papers en verslagen gepubliceerd waarin de conceptuele ontwikkeling en de empirische gegevens worden besproken en deze in internationaal perspectief worden geplaatst.

Betrokkenheid bij het ondernemerschap en ondernemingsgerichte activiteiten hebben ook een positief effect op de deelnemers en hun leerproces, in alle vakgebieden. Lesgevers krijgen een beter inzicht in hun invloed op de samenleving door stil te staan bij hun eigen rol. Dat geeft een stevige impuls aan de beroepsontwikkeling.

Ons team bespreekt graag de mogelijkheden om het seminar te organiseren in samenwerking met docenten uit andere landen en met een andere achtergrond.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

STRUCTURELE ONDERSTEUNING

BEWUSTMAKING

ERVARINGSLEREN

VERENIGD KONINKRIJK

Nationale standaard voor ondernemerschapsonderwijs

De **nationale standaard voor ondernemerschapsonderwijs** is ontwikkeld door het „Centre for Education and Industry” aan de Universiteit van Warwick. Deze standaard behelst een kwaliteitsbeoordelingsproces waarmee best practices voor het ontwerp en de uitvoering van een studieprogramma voor ondernemerschapsonderwijs kunnen worden vastgesteld en bevestigd. De standaard heeft duidelijk meer betrekking op opleiding van docenten dan op activiteiten die op studenten zijn gericht.

Het geheel bestaat uit vijf onderdelen, die ieder een beschrijving en typering van kwaliteitsprocessen bevatten. Deze onderdelen betreffen:

- ▶ het formuleren van een visie op ondernemerschapsonderwijs;
- ▶ het uitvoeren van een audit met betrekking tot ondernemerschapsonderwijs;

- ▶ planning en management inzake ondernemerschapsonderwijs;
- ▶ het opstellen van een studieprogramma voor ondernemerschapsonderwijs;
- ▶ beoordeling en evaluatie van ondernemerschapsonderwijs.

Bij ieder van deze onderdelen hoort een lijst met vereisten waaraan scholen moeten voldoen, met daarbij een korte beschrijving van de documentatie en gegevens die moeten worden beoordeeld bij toetsing aan de nationale standaard.

Om aan de nationale standaard voor ondernemerschapsonderwijs te voldoen, moeten scholen aantonen dat zij:

- ▶ zich inzetten voor ondernemerschapsonderwijs voor alle studenten;
- ▶ een visie hebben op toekomstige behoeften en de ontwikkeling van het studieprogramma voor ondernemerschapsonderwijs, en daarin ruimte willen

Soort activiteit: structurele ondersteuning van aanbieders van PBO

Land: Verenigd Koninkrijk

Instelling die de activiteit uitvoert: Centre for Education and Industry

Website of link naar het project of de instelling:
<http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/cei/enterpriseeducation/casestudy/>

Contactpersoon: Malcolm Hoare

E-mail: m.g.hoare@warwick.ac.uk

Doel/doelgroep van de activiteit: docenten

Beoogd onderwijsniveau: basis- en secundair onderwijs, bijzondere scholen

maken voor op activiteiten gebaseerd onderwijs en op de student gerichte methoden;

- ▶ duidelijk kunnen aangeven hoe ondernemerschapsonderwijs past binnen het algemene studieprogramma en het ontwikkelingsplan. De schooldirectie en het hele personeel dienen het concept te begrijpen en erachter te staan;
- ▶ het gegeven ondernemerschapsonderwijs regelmatig evalueren en beoordelen, waarbij vooral wordt bekeken welk effect het onderwijs heeft op de ontwikkeling van de competentie van de individuele student;
- ▶ bewijs kunnen leveren dat de ondernemingscoördinatoren en het schoolpersoneel zich voortdurend intern of extern professioneel blijven ontwikkelen.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Gratis verkrijgbare en toegankelijke informatie. Het is een belangrijk kenmerk van de standaarden dat deze online worden gepubliceerd in een zogenoemde „Enterprise Village”, zodat docenten en instellingen het materiaal gemakkelijk en gratis kunnen verkrijgen.
- ▶ Het op internet beschikbare materiaal geeft de aanzet tot zelfbeoordeling en planning van acties. Duidelijke sterke en zwakke punten in het ondernemerschapsonderwijs dat de school in haar geheel verzorgt, kunnen daarvoor worden benoemd en aangepakt.
- ▶ Externe accreditatie is mogelijk.

Effect van de activiteit

- ▶ Het vereiste dat gespecialiseerde nascholing moet worden aangeboden, heeft ertoe geleid dat zowel de vraag naar als het aanbod aan opleiding inzake ondernemerschapsonderwijs voor docenten is gegroeid en er nuttige ondernemingsgerichte netwerken voor scholen tot stand zijn gekomen.
- ▶ Onderwijzend personeel dat met het materiaal heeft gewerkt, geeft aan blij te zijn met de gestructureerde aanpak en met de kans om de vruchten te plukken van de onderkende beste praktijken.
- ▶ Docenten zijn veelal in staat het „verborgen” ondernemerschapsonderwijs te herkennen waarvan in hun school sprake is zonder dat dit eerder is onderkend.
- ▶ Leraren en hun mentoren stellen prijs op de duidelijke richtlijnen ter ondersteuning van hoogstaand ondernemerschapsonderwijs. Zij maken ook goed gebruik van de speelruimte die in de vereisten is ingebouwd, waardoor plaatselijke prioriteiten kunnen worden aangepakt terwijl nog steeds aan de basiscriteria wordt voldaan.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

STRUCTURELE ONDERSTEUNING

GEÏNTEGREERD

STANDAARDISATIE

VERENIGD KONINKRIJK

Nuttige links of informatie:

Website CEI: <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/cei/>

Website Enterprise Village: <http://www.enterprisevillage.org.uk/>

Integratie van het concept ondernemerschap in het studieprogramma

Het Centrum voor onderwijsonderzoek en -ontwikkeling (**Centre for Educational Research and Development, CERD**) is een agentschap van de Libanese overheid dat een hoofdrol speelt bij het ontwikkelen van de studieprogramma's. Het agentschap probeert op verschillende manieren ondernemerschap te integreren in het Libanese onderwijssysteem. In het kader van een proefproject wordt lesmateriaal over ondernemerschap opgenomen in het studieprogramma van zowel het algemeen vormend als het beroepsonderwijs en de beroepsopleiding. Er zijn verschillende stappen gezet om dat te bereiken:

- Om te beginnen heeft CERD het projectvoorstel voorgelegd aan de betrokken ministers om hen ertoe te bewegen in het project te investeren.

- Vervolgens werden de proeflocaties geselecteerd (in totaal circa 50 scholen) en werden de schoolhoofden van die scholen uitgenodigd om het project te bespreken.
- Ten slotte heeft CERD voorzien in nascholing voor onderwijzers zodat zij het initiatief konden uitvoeren.

Er is een gevarieerd ondersteuningspakket samengesteld ten behoeve van het onderwijs. Daartoe behoren: informatie over het studieprogramma, studiemateriaal voor leerlingen en een handleiding voor leraren. Al het materiaal gaat uit van actief

Soort activiteit: structurele ondersteuning van aanbieders van PBO

Land: Libanon

Instelling die de activiteit uitvoert: Centre for Educational Research and Development (CERD)

Website of link naar het project of de instelling:
<http://www.crdp.org/CRDP/>

Doel/doelgroep van de activiteit: leraren in het algemeen vormend onderwijs en leraren beroepsonderwijs en -opleiding

Beoogd onderwijsniveau: basisscholen

leren en is in de eerste plaats gericht op het aanleren van basisvaardigheden die de kansen op de arbeidsmarkt vergroten.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Om een grootschaliger effect te bereiken, moet het onderwerp worden geïntegreerd in het studieprogramma. Dit project wordt gezien als een eerste stap in de ontwikkeling van een „ondernemende samenleving” in Libanon. Omdat het project bedoeld was om ook op ruimere schaal effect te hebben op de Libanese samenleving, was van doorslaggevend belang dat ondernemerschap in de kern van het programma zou worden opgenomen en niet slechts een aanvullende activiteit zou zijn.
- ▶ Betrek alle belangrijke actoren erbij. Er zijn proefprojecten uitgevoerd om sterke en zwakke punten te inventariseren. Daaruit bleek dat betrokkenheid op drie niveaus (eerst het ministerie, vervolgens de schoolhoofden en ten slotte de docenten) essentieel was voor het welslagen van de proefprojecten.
- ▶ Dubbel werk vermijden om het beschikbare budget zo efficiënt mogelijk te gebruiken. Overlap tussen de activiteiten van de financiers is zo veel mogelijk vermeden door iedere financier aan een verschillend onderdeel van het programma te laten werken.

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

ONDERSTEUNINGSINITIATIEVEN

BEWUSTMAKING

LESMATERIAAL

LIBANON

Projecte Emprenedors (Project „Ondernemers”)

Ieder jaar komen ongeveer tien leraren van verschillende scholen die een **Ondernemerschapsprogramma** verzorgen, bijeen op het ministerie van Onderwijs van Catalonië om samen lesmateriaal, ervaringen en ideeën te bespreken en uit te wisselen. Tot het lesmateriaal behoort ook materiaal ter ondersteuning van leraren die leerlingen begeleiden bij deelname aan projecten die gericht zijn op het opzetten van een (fictief) bedrijf, zoals „Een bedrijf starten: hoe stel je een business plan op?”. Er worden lesplannen, begeleidend materiaal voor docenten en werkbladen voor leerlingen aangeboden, evenals informatie over de hoofdpunten van de overheidswetgeving, nuttige links, toepasselijke video's en voorbeelden van projecten uit voorgaande jaren. Boven-

dien delen alle leraren hun ervaringen met elkaar en bespreken zij welke resultaten het bevorderen van ondernemerschap op hun scholen heeft gehad. Aan de meeste leraren wordt gevraagd of zij een beoordeling willen indienen; sommigen presenteren hun werk echter ook op meer creatieve wijze, bijvoorbeeld door het samenstellen van een video waarin de resultaten van de presentaties worden getoond die studenten als eindexamenproject hebben gemaakt.

Het ministerie van Onderwijs heeft de deelnemende scholen ook contacten in het plaatselijke bedrijfsleven bezorgd en besproken hoe die personen het best konden worden benaderd gedurende de looptijd van individuele projecten. Het ministerie

Soort activiteit: structurele ondersteuning van aanbieders van PBO

Land: Spanje (Catalonië)

Instelling die de activiteit uitvoert: ministerie van Onderwijs van Catalonië

Website of link naar het project of de instelling: website van het ministerie van Onderwijs van Catalonië:
<http://www20.gencat.cat/portal/site/ensenyament>

Contactpersonen: Xavier Yáñez, Maria Ojuel en Monica Artigas

E-mail: xyanez@xtec.cat, mojuel@xtec.cat, monica.artigas@terra.es

Telefoonnummer: +34 935516900-3835

Doel/doelgroep van de activiteit: leraren die een ondernemerschapsprogramma op hun school geven

Beoogd onderwijsniveau: permanente beroepsontwikkeling, leraren in het secundair onderwijs

heeft benadrukt hoe belangrijk het is om succesvolle ondernemers uit te nodigen voor het houden van een motiverende speech bij de start van projecten op scholen.

Basisvoorwaarden voor succes

- ▶ Omdat ondernemingsgerichte scholen een vrij nieuw verschijnsel zijn in Catalonië, is de steun van het ministerie van Onderwijs cruciaal.
- ▶ Deze activiteit wordt door het ministerie van Onderwijs gepromoot binnen de permanente beroepsopleiding voor docenten en wordt op proef gratis aangeboden aan sommige scholen in Catalonië. Het ministerie van Onderwijs speelt ook een sleutelrol bij het bij elkaar brengen van leraren zodat zij hun ervaringen en lesmateriaal kunnen uitwisselen, vooral voor degenen die voor het eerst meedoen. Verder is dit jaar het nieuwe keuzevak „emprenedoria” (ondernemerschap) toegevoegd aan het lesaanbod van het derde jaar van het verplichte secundair onderwijs. Het is daarom extra belangrijk dat meer leerkrachten deze opleiding kunnen volgen, en met name economieleraren, die gewoonlijk verantwoordelijk zullen zijn voor dit nieuwe vak. Bovendien is er nog weinig materiaal voorhanden op scholen, zodat de beschikbaarheid van goede informatie staat of valt met de hulp en informatieverstrekking vanuit het ministerie van Onderwijs.
- ▶ Het „Projecte Emprenedors” heeft inmiddels een cursus van 25 uur ontwikkeld die speciaal gericht is op het nieuwe vak ondernemerschap, en leraren van de instrumenten en hulpmiddelen voorziet die zij nodig hebben om het vak te kunnen geven.

Nuttige links of informatie:

Link naar een deel van het verstrekte studiemateriaal: http://phobos.xtec.cat/cirel/cirel/index.php?option=com_content&view=article&id=105&Itemid=74

Link naar de website van het ministerie van Onderwijs met allerlei informatie over ondernemerschap: <http://www.xtec.cat/web/recursos/emprenedoria>

PERMANENTE BEROEPSONTWIKKELING

ONDERSTEUNINGSINITIATIEVEN

SAMENWERKING

LESMATERIAAL

SPANJE

Index

Deel	Instelling die de activiteit uitvoert	Titel van de casestudie	Blz.
ILO	Universiteit van Jyväskylä (Finland)	Ondernemersgerichte benaderingen in docentenopleidingen	16
ILO	National College of Arts and Design, Dublin (Ierland)	„Bewegende standbeelden” — Kunst in de lerarenopleiding	18
ILO	Groep T (Leuven) (België)	De kunst om les te geven vanuit je kwaliteiten	20
ILO	St. Mary's University College Belfast (Ierland)	Beoordeling van kwalitatieve leerresultaten	22
ILO	Hogeschool voor Onderwijs, Communicatie en Sport, Polytechnisch Instituut Guarda (Portugal)	Ondernemerschap als onderdeel van „Persoonlijke en maatschappelijke vorming”	24
ILO	Xios Hogeschool Limburg (België)	Didactisch atelier — Vakoverschrijdend werken	26
ILO	Universiteit van Ioannina, Departement van Voorschools Onderwijs (Griekenland)	Mentorprogramma binnen de universiteit	28
ILO	Seecel (South East European Centre for Entrepreneurial Learning) (internationaal)	Regionaal project voor ondernemerschapsonderwijs met speciale aandacht voor de training van aankomende en vaste leerkrachten	30
ILO	HAMK — Eenheid Beroepsopleiding voor leerkrachten (Finland)	Beroepsopleiding voor leerkrachten	32
ILO	Swansea Metropolitan University (Verenigd Koninkrijk — Engeland)	Afgestudeerden ondersteunen de docentenopleiding	34
ILO	Universiteit van Lapland (Finland)	Verplicht vak „Muziek vanuit een ondernemersgerichte benadering” (pedagogische aanpak)	36
ILO	Hogeschool Kopenhagen, departement Lerarenopleiding (Denemarken)	Innovatieadviseur: Hogeschool Kopenhagen	38
ILO	Hogeschool Sogn og Fjordane (Noorwegen)	REAL (Rural Enterprises for Action Learning) als professioneel en pedagogisch instrument	40
ILO	Polytechnisch Instituut Viana do Castelo (Portugal)	Programma over ondernemerschap voor 3- tot 12-jarigen	42
ILO	Arteveldehogeschool (België)	Accio (Centrum voor creativiteit, innovatie en ondernemingszin, Arteveldehogeschool)	44
ILO	Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen van de voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië	Innovatie en ondernemerschap	46
ILO	WEEN — Welsh Enterprise Educators Network, p/a Swansea Metropolitan, Trinity St. David (Verenigd Koninkrijk — Wales)	WEEN — Welsh Enterprise Educators Network	48
PBO	Secundaire school Matija Antun Reljković, Slavonski Brod (Kroatië)	Secundaire school Matija Antun Reljković, Slavonski Brod	54
PBO	Manchester Academy (Verenigd Koninkrijk — Engeland)	Manchester Academy	56
PBO	Zespół szkół technicznych w mikołowie (technische scholengroep Mikołów) (Polen)	„Competenties, geen stereotypen”	58
PBO	Universiteit van Turku/Technische Universiteit van Lappeenranta (Finland)	YVI — Virtuele leeromgeving voor ondernemerschapsonderwijs	60
PBO	Initiatief voor startende ondernemingen en bedrijfsoverdracht (IFEX), een afdeling van het ministerie van Financiën en Economische Zaken van de deelstaat Baden-Württemberg (Duitsland — Baden-Württemberg)	Bevordering van de ondernemingszin bij docenten en studenten	62

Deel	Instelling die de activiteit uitvoert	Titel van de casestudie	Blz.
PBO	Valnalón (Spanje)	Erkenning en ontwikkeling van ondernemerschap in lerarenopleidingen (Adeptt-project)	64
PBO	Creativity, Culture and Education (CCE), een in het Verenigd Koninkrijk gevestigde ngo en liefdadigheidsinstelling (Verenigd Koninkrijk — Engeland)	Creativiteit, cultuur en onderwijs — Creative Partnerships	66
PBO	Ministerie van Algemene Zaken (Portugese regering) (Portugal)	Programa Escolhas (Programma „Keuzen”)	68
PBO	Kamer van ambachten en kleine bedrijven (Slovenië)	UPI-project	70
PBO	Denemarken — Niels Brock Business College; Spanje — Cebanc; European Forum of Technical and Vocational Education and Training (EfVET); Portugal — Anespo; Roemenië — Centrum voor onderwijskundige ontwikkeling en innovatie (Tehne); Verenigd Koninkrijk — Norton Radstock College en Bath Spa University (Denemarken, Spanje, Portugal, Roemenië en het Verenigd Koninkrijk)	Life 2-project — Train de trainer	72
PBO	Rouen Business School (Frankrijk)	Didactische innovatie met betrekking tot ondernemerschap	74
PBO	IZER Institut européen de l'entrepreneuriat rural (Frankrijk)	De MIME-methode: inleiding tot het ondernemerschap	76
PBO	Zöld Kakas-lyceum (Hongarije)	Netwerken met het bedrijfsleven	78
PBO	Tknika, een dochterinstelling van de eenheid voor beroepsonderwijs en -opleiding en voor een leven lang leren van het ministerie van Onderwijs, Taalbeleid en Cultuur van de Baskische regering (Spanje — Baskenland)	Tknika — Innovatiecentrum voor beroepsonderwijs en -opleiding en voor een leven lang leren	80
PBO	Network for Training Entrepreneurship Belgium (NFTE Belgium) (België)	Vaardig ondernemerschap & ondernemende vaardigheden	82
PBO	Bulgaars Centrum voor leerbedrijven (Bulgarije)	Docenten leren een „oefenbedrijf” op hun school opzetten	84
PBO	Junior Achievement Young Enterprise Europe (JA-YE Europe) (internationaal)	Trainingsactiviteiten van JA-YE voor leerkrachten	86
PBO	Universiteit van Aberdeen (Verenigd Koninkrijk — Schotland)	„De ondernemende onderwijzer” — Tweedaags seminar	88
PBO	Centre for Education and Industry (Verenigd Koninkrijk)	Nationale standaard voor ondernemerschapsonderwijs	90
PBO	Centre for Educational Research and Development (CERD) (Libanon)	Integratie van het concept ondernemerschap in het studieprogramma	92
PBO	Ministerie van Onderwijs van Catalonië (Spanje, Catalonië)	Projecte Emprenedors (project „Ondernemers”)	94

ENTERPRISE & INDUSTRY MAGAZINE

Het online *ENTERPRISE & INDUSTRY MAGAZINE* (http://ec.europa.eu/enterprise/magazine/index_en.htm) behandelt onderwerpen over het mkb, innovatie, ondernemerschap, de eengemaakte markt voor goederen, concurrentievermogen en milieubescherming, het industriebeleid in heel wat sectoren en nog veel meer.

De gedrukte uitgave van het magazine verschijnt drie keer per jaar. U kunt u online inschrijven (http://ec.europa.eu/enterprise/magazine/print-edition/subscription/index_en.htm) om het magazine in het Spaans, Duits, Engels of Frans gratis per post te ontvangen.

Europe Direct helpt u antwoord te vinden op uw vragen over de Europese Unie.

Gratis nummer (*): 00 800 6 7 8 9 10 11

(*) De informatie wordt gratis verstrekt en bellen is doorgaans gratis, maar sommige operatoren, telefooncellen of hotels kunnen kosten aanrekenen.

ISBN 978-92-79-30919-9

Publicatiebureau